

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het grote bestuurshervormingswerk: de emancipatiestrijd van Indonesische werknemers in het westerse bedrijfsleven en de indianisatie van Nederlands-Indië in het interbellum

Schmitz, B.F.T.

Citation

Schmitz, B. F. T. (2023, September 21). *Het grote bestuurshervormingswerk: de emancipatiestrijd van Indonesische werknemers in het westerse bedrijfsleven en de indianisatie van Nederlands-Indië in het interbellum*. Uitgeverij Verloren, Hilversum.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3641905>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3641905>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

4 Voor een groot Indië in het algemeen en één – sterk-broederlijk – P.T.T.-personeel in het bijzonder¹

De noodzakelijke indianisatie bij Tante Pos, de rassenkwestie en de Indonesische stem in de Postbond (1919-1942)

In een brief naar het *Orgaan van de Postbond* van mei 1922, legt Soewarno zijn Europese collega's uit waarom Indonesische postbondsleden meestal onder een pseudoniem inzenden.

Wij Inlanders waren en zijn nu ook nog meestal ondergeschikten. Onze meerderen traden toen in het algemeen willekeurig tegen ons op. Ze behandelden ons onrechtvaardig. Onze klachten werden niet verhoord, zelfs werden de aanklagers met den naam van recalcitrant bestempeld en zocht men naar hun fouten en tekortkomingen om hen hun brutaliteit (?) af te leren. Dat was in vroegeren tijden. Wij zijn thans wel nog ondergeschikten maar onze positie is meer gewaarborgd dan in vroegeren tijd.

Helemaal verdwijnen zullen de pseudoniemen nog niet want, vervolgt Soewarno 'andere groepen beschouwen ons Inlanders, dit is uit vroegere gewoonte overgenomen, meestal nog steeds als minderwaardig.' De redactie van de bond schrijft instemmend: 'De heer Soewarno ... hij is op de goede weg. Gelukkig toont het intellectuele deel der hiergeborenen openlijk zijn afkeer van het anoniem geschrijf'.²

In de voorgaande hoofdstukken lag het perspectief bij de indianisering op het niveau van de bedrijfs- en vakbondsleiding met een enkele uitstap naar de Indische pers. Maar op welke manier werkte de indianisatie op de Indische werkvloer? Hoe werd daar de komst van Indonesische ambtenaren gewaardeerd en omgekeerd, welke waarde hechtten Indonesische ambtenaren aan hun nieuwverworven maatschappelijke positie? Wat betekende de indianisering voor de manier waarop zij de koloniale verhoudingen zagen? Hoe representatief was Soewarno's analyse kortom voor 'het bewustwordingsproces van het intellectuele deel der hiergeborenen' bij de Post en waarvan werd het een bewustwordingsproces?

Om dergelijke vragen te beantwoorden staat in dit hoofdstuk de geschiedenis van de indianisatie bij de Indische posterijen centraal. In het eerste deel van dit hoofdstuk, de Indonesische ambtenaren en de modernisering van Tante Pos (1892-1939), bekijk ik welke sociaaleconomische omstandigheden de indianisa-

¹ Garwitz, 'Commiezen', *Orgaan van den bond van Hooger- en Middelbaar Personeel bij de Post-, Telefoon en Telegraafdienst in Nederlandsch-Indië (in het vervolg: Orgaan van de Postbond)* 1-5-1925, 78-79.

² Soewarno, 'Anonieme brieven', *ibidem*, 16-5-1922, 54-55.

tie van de Indische Post eerst mogelijk maakte vanuit het perspectief van de ontwikkeling van de Indische Post. Welke invloed hadden zowel bezuinigingen als investeringen van de Indische regering op het personeels- en scholingsbeleid van de Dienstleiding?³ In hoeverre nam voor de dienst het aanstellen van Indonesische personeel in de lagere rangen van het hoger opgeleide personeel structurele vormen aan? Wat betekende deze indianisatie tenslotte voor de mogelijkheden voor Indonesische ambtenaren om bij de Indische Post carrière te maken?

Het tweede deel van het hoofdstuk, geschiktheid, dienstijver en plichtsbeachting: de beoordeling van het Indonesische personeel van dienstwege (1923-1939) draait om de beoordeling van de Indonesiërs in ambtenarenrang. In welke mate is de indianisatie in het Indische archief van de Post terug te vinden? Hoe ging de beoordeling van het Indonesische ambtenaren van de Indische Post in zijn werk en werden zij achter de schermen van het postbedrijf ook daadwerkelijk als gelijk aan hun Europese collega's behandeld? Aan welke criteria moesten zij voldoen voor leidinggevenden hen als geschikt bestempelde? Op welke manier reageerden Indonesische werknemers op de eisen die aan hen door hun leidinggevenden gesteld werden?

In het derde gedeelte, de Postbond en de stem van de Indonesische leden van de Postbond (1920-1940), gaat het tenslotte om de mening van de Indonesische ambtenaren zelf. In tegenstelling tot wat John Ingelson schrijft in zijn werk over de Indonesische vakbonden in de jaren twintig en dertig, werden veel Indonesische ambtenaren begin jaren twintig lid van de Postbond en bleven ze dat ook in de jaren dertig. Met soms felle ingezonden brieven lieten zij zich tussen 1922 en 1927 in de bond gelden. Na 1927 verdwenen de ingezonden brieven, maar in de afdelingen bleven Indonesiërs actief. Waarom werden Indonesische ambtenaren lid van de Postbond na de Eerste Wereldoorlog en waarom bleven zij lid in de jaren dertig? Hoe zagen zij het belang van de indianisatie en welke rol speelde het 'rassensentiment' in de mate waarin zij een plaats vonden in de postbond? Wat valt op te maken over de politieke bewustwording van de Indonesische ambtenaren van de Postbond? Kortom: waarover sprak de Indonesische stem van de Postbond?

4.1 De Indonesische ambtenaren en de modernisering van Tante Pos, 1892-1939

'Zonder post geen Scheepvaart', sprak de vertegenwoordiger van de Vereniging van gezagvoerders en Stuurlieden ter ere van het jubileum van de Postbond in

³ In dit hoofdstuk volg ik de contemporaine gewoonte om Dienstleiding en de Dienst met een hoofdletter te schrijven.

Logo van het *Orgaan van de Postbond* begin jaren dertig.

1931.⁴ Niet alleen de pakketvaart, maar ook het functioneren van de koloniale overheid was afhankelijk van een efficiënte overdracht van kennis. De gouvernementsdienst die daarvoor zorg moesten dragen, viel vanaf 1867 onder de verantwoordelijkheid van het departement van het Binnenlands Bestuur.⁵ Terwijl de KPM een particulier bedrijf was dat subsidie kreeg voor het uitbouwen van de maritieme infrastructuur van Nederlands-Indië, was de Indische P.T.T. een gouvernementsbedrijf dat garant stond voor de zakelijke en persoonlijke relaties in de archipel.⁶

Zowel de Indische posterijen als de KPM waren essentieel voor het functioneren van de koloniale staat. Dat bleek uit de investeringen die de staat in haar gouvernementsbedrijf deed. Tussen 1884 en 1908 kwamen de inkomsten alleen in 1895 en 1898 nipt boven de uitgaven uit. In de beginjaren van de ethische politiek waren de gouvernementsuitgaven aan de Indische posterijen soms zelfs tot twee keer zo hoog als de inkomsten. Terwijl de inkomsten en de uitgaven in de jaren daarna meer op elkaar werden afgestemd, bleef de Dienst afhankelijk van de investeringen die de Indische regering erin deed.⁷

Vanaf de Eerste Wereldoorlog wisselden perioden van economische groei en investering en perioden van krimp en forse bezuiniging elkaar om de paar jaar af. Welke invloed hadden zowel bezuinigingen als investeringen op het personeels- en scholingsbeleid van de Dienstleiding? In hoeverre nam het aanstellen van Indonesisch personeel in de lagere rangen van het hoger opgeleide personeel structurele vormen aan? Wat betekende deze indianisatie tenslotte voor de

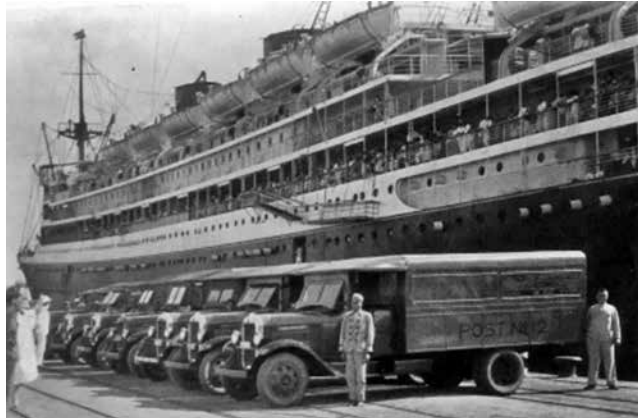
4 Redactie, 'Jaarvergadering', *Orgaan van de Postbond* 16-4-1931, 37.

5 H.A.V. ten Dijk, *Postgeschiedenis van Nederlandsch-Indië* (Weltevreden 1928) 32.

6 Campo, *KPM*, 36. In 2002 verscheen de Engelse handelseditie *Engines of empire, steamshipping and stateformation in Colonial Indonesia* (Hilversum 2002).

7 Anoniem, 'Bijlage 6A, Ontvangsten en uitgaven van den Post- en telegraafdienst 1884-1908', in: *Verslag omtrent den Post- Telegraaf en Telefoondienst in Nederlandsch-Indië over het jaar 1909* (Batavia 1911).

Aankomst mail te Tandjong-Priok, uit: *Jaarverslag Indische Post, 1930.*

mogelijkheden voor Indonesische ambtenaren om bij de Indische Post carrière te maken?

4.1.1 Ante-deluwiaanse zaken in een moderniserende Indische wereld, 1892-1909

Vanaf 1892 was de postdienst van Nederlands-Indië begonnen met het aanstellen van ‘Inlandsche klerken, om op groote kantoren met den seindienst te worden belast’. Deze maatregel, een vijftal jaren later versterkt met het aannemen van vrouwelijk personeel als tijdelijke klerken op de drie grootste kantoren, was voor de dienst noodzakelijk omdat de ontwikkeling van handel en verkeer hand over hand toenam. Met de pakketdienst, de telegraafkantoren en de eerste telefoonverbindingen waren ook de diensten van de ‘quitantiën’ en van de spaarbank ingevoerd en werd het contact met anderstalige buitenlandse diensten vanzelfsprekend. Dat het aantal Indonesische klerken ‘gestadig toenam’, ondanks een ‘aanvankelijk ongunstige beoordeling van hunne arbeidsverrichting’,⁸ was het logische gevolg van de achterblijvende arbeidsvoorwaarden die de postdienst in die jaren bood. De Dienst vond het hoe langer hoe moeilijker om gekwalificeerd personeel vast te houden.

Toen vanaf 1901 de ethische politiek in Indië tot ontwikkeling kwam, werd daarmee het belang van de publieke opinie in Indië groter. Het reilen en zeilen van de Indische posterijen was een dankbaar onderwerp voor de Indische dagbladpers. Nog datzelfde jaar werd de Dienst in het *Bataviaasch Nieuwsblad* tot ‘firma onmogelijk’ bestempeld.⁹ In grote lijnen vond het blad dat het belang van Indië in tijden van ethiek niet langer veronachtzaamd mocht worden. Toen

⁸ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 66-67.

⁹ Bosma, *Karel Zaalberg*, 76.

de hoofdinspecteur van dienst drie jaar later voorstelde dan maar meer personeel bij de Hollandse dienst te werven, barstte de bom in de roemruchte Indische pers.¹⁰

Zoals vaker bij een Indische ‘perkara’¹¹ kwam de bal aan het rollen toen *het Bataviaasch Nieuwsblad* de aanval opende op de Indische P.T.T..¹² Het probleem lag volgens redacteur Karel Zaalberg bij de structurele verwaarlozing van de Indische posterijen waarvoor geen werving in Nederland maar juist investering in Indië nodig was.¹³

Verbeteren en reorganiseeren bij den post en telegraafdienst? Heel goed; uitmuntend zelfs. Maar van voren af beginnen, mijne heeren, en vergeet daarbij vooral niet dat het systeem langzamerhand gaat behooren tot de ante-diluviaansche zaken. Dure stokpaardjes als de opleiding in Nederland geven in de tegenwoordige omstandigheden niets anders dan een opdrijving van uitgaven. Zelfs de meest wetenschappelijk opgeleide koetsier, toegerust met den ruimst mogelijke blik, zal het kraakende en piepende postwagentje niet sneller en beter doen gaan, als niet èn wagen èn tuig èn paarden een gezonde vernieuwing ondergaan.¹⁴

De forse kritiek op het gouvernementsbeleid maakte indruk, want Zaalberg was goed geïnformeerd en stelde zich op als belangenbehartiger van de groep ‘hiergeborenen’ Indo-Europeanen, een belangrijke doelgroep voor de posterijen.¹⁵ Zijn kritiek op ‘Tante Pos’ zoals de Indische P.T.T. in de krant genoemd werd, werd al snel gedeeld. De ‘onbevredigende kwaliteit’ van Tante Pos schreef het *Soerabaijisch Nieuwsblad* nog mild. ‘Enkele goeden kunnen de slechte reputatie van Tante Pos niet verbeteren’.¹⁶ ‘De chronisch incomplete’, schreef de *Preanger Bode* al wat scherper over de dienst.¹⁷ ‘Onze dierbare bureaucratie ... die ertoe geleid heeft dat het Indische telegram familie is van de trekschuit’, schreef de *Sumatra Post* in de overtreffende trap.¹⁸ Geen wonder dat de Dienstleiding in de jaren daarna ruimte kreeg om de arbeidsvoorwaarden te verbeteren met huurtoeslagen, overwerkmaatregelen en betere verdeling van de werkdruk.

10 Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 69.

11 Twistappel, zaak ter discussie.

12 Artikelen in het nieuwsblad waren anoniem, maar in het *Soerabaijisch Nieuwsblad* van 12-12-04 lichte columnist G. Yorick in zijn ‘Bataafse causerietjes’ een tipje van de sluier op. ‘t Gaat over “tante Pos”. Natuurlijk hebt ge de felle critiek gelezen in eerstgenoemd orgaan, postbestrijder bij uitnemendheid. Dat ze afkomstig was van uw veelgeplaagde collega Zaalberg is geen geheim evenmin dat deze aanval meenens is.’

13 Bosma, *Zaalberg*, 53. ‘Dat Zaalberg vrijwel al het werk deed, was na enige tijd bij de meeste lezers wel bekend.’

14 Anoniem, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 2-2-1904.

15 Bosma, ‘Zaalberg onder Hooyer (1903-1908): het ontwakend Oosten’, in: Bosma, *Zaalberg*, 53-60.

16 Anoniem, *Soerabaijisch Nieuwsblad*, 11-7-1904.

17 Anoniem, *Preanger Bode*, 30-1-1905.

18 Anoniem, *Sumatra Post*, 14-11-1905.

In 1907 werd de Indische P.T.T. een ‘gouvernementsbedrijf’ dat viel onder het nieuwe departement van gouvernementsbedrijven, zodat het jaarlijks een jaarverslag moest gaan leveren, compleet met winst- en verliesrekening.¹⁹ Aan de ene kant had de Indische P.T.T. een ethische agenda om brede service te verlenen aan de samenleving, terwijl het zich aan de andere kant jaarlijks financieel moest verantwoorden.²⁰ Vooralsnog zou de balans tussen winst en ethiek uitslaan ten voordele van investering in een snelgroeïende economie. In 1909 kwam de hoofdinspecteur van de Dienst met een nieuw voorstel om de personeelstekorten op te lossen door zowel toevoer uit Holland als de opleiding voor de Dienst in Indië te verbeteren.²¹

4.1.2 *Steun en leiding in het streven om vooruit te komen, opleiding en onderwijs bij de Indische Post, 1909-1917*

De reorganisatie van 1909 was niet de eenduidige keuze voor investeringen in Indië waar Zaalberg voor geijverd had. Hoewel de salarissen van het personeel in de lagere, zonder bijzondere dienstexamens te bereiken, rangen werden opgevoerd, was tegelijkertijd het doel uitzending van personeel uit Nederland mogelijk te maken. Een afzonderlijk ‘koloniën examen’ ging deze Nederlanders ‘met matige ontwikkeling’ klaarstomen voor de Indische praktijk. Daarnaast werd in Leiden een postschool voor hoger geschoold personeel opgezet.

Voor Indië veel belangrijker was de opleiding van dienstwege van personeel, door de oprichting van een seincursus te Weltevreden, later uitgebreid met een tweede seincursus te Soerabaja. Tot dan toe was het personeel dat ‘de in dienst geëischte examens wenschte af te leggen’, geheel op eigen krachten en op eigen initiatief aangewezen. De doelgroep van de nieuwe cursussen waren de klerken, de grootste groep personeel in de Indische kantoren. Na deze eerste seincursus voor klerken volgden cursussen voor de rangen daarboven zoals de commiezen en de technische rangen, zodat er de enkele jaren later een heuse Post- en Telegraaf school bestond. Het verbeterde onderwijs gaf ambtenaren ‘steun en leiding in het streven om vooruit te komen’ en al snel bleek dat Indonesische ambtenaren daar veel gebruik van maakten.²²

Voor de Indonesische werknemers was de belangrijkste reorganisatiemaatregel de oprichting van het zogenaamde assistenten-instituut van de Posterijen in 1911. Voor het aannemen van deze assistenten, die later adjunct-klerken zouden gaan heten, werd geworven onder plaatselijke krachten met enkel lagere school

¹⁹ M. Kandar, ‘Kata pengantar’, in: Direktorat Pengolahan Arsip Nasional republik Indonesia, Inventaris Arsip Post- Telegraaf- en Telefoondienst, 1817-1950 (Jakarta 2018) 6.

²⁰ Vincent Houben, ‘Profits versus Ethics’, in: Robert Cribb (red.), *The late colonial state in Indonesia* (Leiden 1994) 192-194.

²¹ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 69.

²² *Ibidem*, 70.

of het KleinAmbtenaarsExamen(KAE) als kwalificatie. Van deze assistenten werd vervolgens in de Dienst gekeken of ze op hun baan berekend waren. Op kantoor stonden zij in de rangorde onder de volwaardige klerken die enkele jaren later hulp-postcommiezen en adjunct-commiezen zouden gaan heten.

Al snel bleek dat de werkzaamheden van de assistenten konden worden uitgebreid en bij succesvolle dienst ‘werden zij op cursussen geplaatst en het behalen van toestel-vergunningen, alsmede het slagen in het zg. Groot-Theorieëxamen, (een elementair examen in de verschillende post- en telegraafvakken), zoodat voor hen, ook wat vakkennis betrof, dezelfde eischen golden als voor de klerken’. Eenmaal als klerk aangesteld konden de assistenten doorgroeien tot commies als zij hun status als lokale kracht tenminste op wilden geven. Daar waren wel grote consequenties aan verbonden, want het betekende dat de Dienst hen van standplaats tot standplaats kon verplaatsen ook naar kantoren in de buitengewesten van Nederlands-Indië. Volgens hun afdelingschef moesten zij verder ‘in den dienst getoond hebben, voortvarend, schrandere en ijverig te zijn en een goede plichtsbetrachting te hebben.’²³

De ontwikkeling van de opleidingen bij de Posterijen ging gelijk op met de grotere toegankelijkheid van westers onderwijs in de kolonie in het algemeen. In hetzelfde jaar als de oprichting van de Post- en Telegraafschool werden de eerste Hollands Inlandse Scholen (HIS) geopend waarin het Nederlands de voertaal werd.²⁴ In de jaren daarna ontwikkelden de HIS-scholen zich tot elite-onderwijs voor ‘de aanzienlijken en de goeuden binnen de inheemse samenleving’, maar voor de Indische Post was een onvolledige schoolopleiding voldoende. Indone-

Tabel 4.1 ‘Het aantal in dienst zijnde Europeesche en Inlandsche assistenten’ bij de Indische Post, 1915-1920²⁵

<i>Jaar</i>	<i>Europese</i>	<i>Inlandse</i>	<i>Totaal hoger en middelbaar personeel</i>
1915	360	180	3783
1916	396	543	g.g.
1917	341	722	4307
1918	378	987	4397
1919	306	1218	4901
1920	321	1535	5674

²³ Inventaris Arsip Post- Telegraaf- en Telefoondienst, 1817-1950 (Jakarta 2018) nr. 1469, ‘Afwijzing klerk 1^e klasse M. Tahir’, 7-5-1939.

²⁴ Groeneboer, *Weg tot het Westen*, 341.

²⁵ Anoniem, ‘personeelsgegevens’, *Verslag omtrent den Post-, telegraaf- en telefoondienst in Nederlandsch-Indië, 1915-1920*. In de jaarverslagen van 1919 en 1920 zijn aparte staatjes opgenomen van ‘het aantal in dienst zijnde Europeesche en Inlandsche assistenten’. De totale aantallen hoger en middelbaar personeel komen uit de personeelsgegevens in de afzonderlijke jaarverslagen.

siërs met gedeeltelijke schoolopleiding van soms maar één jaar konden bij de Dienst op een lager niveau instromen om hun opleiding binnen het bedrijf gericht te vervolgen.²⁶

4.1.3 *De postbond, de grievencommissie en de positieverbetering van het personeel, 1917-1920*

De nijpende personeelstekorten in de Eerste Wereldoorlog waren de aanjager van een tweede, nog sterkere groei van het aantal Indonesiërs bij de post. Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog woedde een felle concurrentiestrijd op de arbeidsmarkt voor gekwalificeerd Europees personeel, waarbij het herhaaldelijk gebeurde dat 'flinke loketbeambten door het publiek werden overgehaald om een direct ontslag te vragen, om daarna ook nog hun tusschenkomst te verlenen, om andere geschikte beambten ertoe te brengen hetzelfde te doen.'²⁷ Zowel het particulier bedrijfsleven als 'andere diensttakken' plukten de Dienst leeg, zodat indirect de waarde van de assistenten voor het functioneren van de Dienst steeg. Zij waren immers voor het verkrijgen van hun kwalificatie afhankelijk van de Dienst zelf en konden door hun lagere opleidingsniveau veel minder gemakkelijk overstappen naar concurrerende bedrijven.

Tussen 1915 en 1919 vond een enorme groei plaats van het aantal Indonesische cursisten van het Assistenten-instituut. In 1915 waren van de 540 assistenten 180 van 'Inlandsche afkomst', terwijl dat er in 1919 maar liefst 1204 van de 1524 waren.²⁸ In 1917 was deze ontwikkeling in een stroomversnelling geraakt toen de unificatie van betrekkingen bij de post-, telegraaf-, en telefoondienst geïmplementeerd werd. Aan de verschillen in de salarissen voor dezelfde betrekkingen op basis 'van landaard' kwam een einde en de 'Inlandsche assistenten' werden bij voldoende werkervaring en behaalde cursussen en examens aangeesteld als commies derde klasse. In korte tijd waren zowel mogelijkheden voor als waarde van de Indonesische ambtenaren bij het postbedrijf gestegen.²⁹

Vlak na de oorlog stond Indië voor een 'kortstondige maar uitgesproken hausse', waarin de vraag naar een efficiënte postdienst verder steeg.³⁰ De naoorlogse economische beroering vond plaats tegen de achtergrond van een minstens even grote politieke: in 1918 deed gouverneur-generaal J.P. van Limburg-Stirum zijn roemruchte novemberverklaring, waarin sprake was van 'nieuwe verhoudingen' en 'verschuivingen van bevoegdheden'.³¹ Een staatkundige hervormingscommissie onder leiding van J.H. Carpentier Alting kwam tot een serie voorstellen

²⁶ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 76-77.

²⁷ *Ibidem*, 71.

²⁸ Zie tabel 4.1, pagina 164.

²⁹ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 78.

³⁰ P. Creutzberg (red.), *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië, Tweede stuk* (Groningen 1974) xi.

³¹ De Graaff en Locher-Scholten, *Limburg Stirum*, 241.

waarvan de afschaffing van ieder onderscheid op basis van ras of afkomst voor de werkvloer de meest ingrijpende was. De voorstellen van de commissie zorgden voor een sterkere tegenbeweging zodat het met de uitvoering van de plannen zo'n vaart niet zou lopen. Voor de Indonesische ambtenaren bij de post waren het echter veelbelovende jaren.³²

In de Indische pers was de naam van Tante Pos er ondertussen niet op vooruitgegaan. Tante Pos 'een aanduiding, die vrij onomwonden te kennen geeft, dat de post uit haar tijd is, een besje, dat niet goed meer meekan en daarom eigenlijk op stal moet', schreef de *Preanger Bode*.³³ Het regende humor van het soort waarop een bedrijfsleiding niet zit te wachten. In een 'lied op Tante Pos' van ene Tom Telmers werd de 'oude bes' toegezongen, want die 'laat je voor loketten wachten, tot je van je sokken glijdt'.³⁴ Onder de postdienaren vanaf de laagste klerkenranggen waarvoor een vorm van Europese kwalificatie noodzakelijk was, nam het aantal leden van de Europese Postbond hand over hand toe. Tussen 1918 en 1923 verdriedubbelde het ledental van de bond. Van 780 leden op het 4397 hogere en middelbare personeel in 1918, naar 1896 Postbondsleden in 1920 op het totaal van 5674, tot aan de voorlopige top van 2904 leden in 1923 op een totaal van 4957 hoger en middelbaarpersoneel van de posterijen.

Tabel 4.2 Aantallen hogere en middelbare ambtenaren werkzaam bij de Indische Post, 1912-1940, 1947.³⁵

1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
2330	2923	3722	3783	g.g.	4307	4397	4901	5674	5897	5137	4957	4486
1925	1926	1927	1928 ³⁶	1929	1930	1931	1932	1933	1934 ³⁷	1935	1936	1937
4460	4660	5062 1643	1691 1905	1787 2024	1812 2025	1929	1674	1487 4718	4467	4335	4732	4975
1938	1939	1940	1947									
5528	5494	5785	3944									

³² Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 27-28.

³³ Anoniem, *Preanger Bode*, 18-3-1919.

³⁴ Tom Telmers, 'Lied op tante Pos', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 3-3-1918.

³⁵ Anoniem, 'aantallen hogere en middelbare ambtenaren werkzaam bij de Indische Post', *Verslag omtrent den Post- telegraaf- en telefoondienst in Nederlands-Indië*, 1912-1940, 1947.

³⁶ In 1928 ging de Post een deel van het personeel van de middenranggen voortaan als lager personeel tellen: 'in tegenstelling met vorige jaren zijn onder "Hooger en middelbaar personeel" alleen de bekleeders van die betrekkingen opgenomen, welke in de begroting afzonderlijk staan vermeld, terwijl onder "lager personeel" is inbegrepen, al het personeel dat betaald wordt uit den post "Hulpperoneel". Hierdoor wordt een zuiverder beeld verkregen van de verhouding tussen de beide groepen.'

³⁷ In 1934 werd de herziene telling van 1928 verder aangepast. De nieuwe telling van hoger en middelbaar personeel vond plaats op basis van de HBBL '34.

Om een confrontatie met de Postbond te voorkomen zag de Dienstleiding zich genoodzaakt tot de instelling van een grievencommissie, waarin gekozen personeelsleden en leden van de Dienstleiding tussen 1919-1920 zitting hadden. In theorie moest ook ongeorganiseerd personeel de kans krijgen mee te praten over de toekomst. In de praktijk stemden de personeelsleden echter massaal op het Postbondskader. Naast voorzitter G.M. Wigman en twee secretarissen namens de Dienstleiding, namen in de commissie drie hoofdbestuursleden van de bond zitting, en twee van de drie overige Postbondsleden.³⁸

In een serie van 209 vergaderingen werd het personeel gevraagd hun grieven te uiten en bijna 1000 van deze grieven werden als klacht in behandeling genomen. De grote reorganisatie die daaruit voortkwam en die in 1921 werd uitgevoerd, had 'zeer zeker eene verhooging van de positie van den postambtenaar ten gevolge'.³⁹ Naast salarishervormingen werden ook structurele kantoor-, afdelings-, en districtsvergaderingen ingesteld om de vinger aan de pols te houden. Tijdens de vergaderingen waren Postbondsleden en Dienstleiding in de commissie nader tot elkaar gekomen, zeker omdat uit de ingezonden grieven bleek dat 'der Dienstleiding regelingen werden toegeschreven, waarvoor zij niet verantwoordelijk te stellen was'.⁴⁰ In de nasleep van de grievencommissie had de bond zich voor veel leden bewezen als pleitbezorger voor de goede zaak. Maar ook de Dienstleiding kon tevreden zijn. In de jaren na de commissie zouden Dienstleiding en Postbondsbestuur vaak gezamenlijk optrekken om de achterban te informeren.

In de kranten waren de berichten over de instelling van de grievencommissie ondertussen met de nodige scepsis ontvangen. Eind 1919 luidde wederom Zaalberg in het *Bataviaasch Dagblad* de noodklok met een artikel over de geest van lijdelijk verzet bij het personeel van de posterijen. De commissie zou veel te traag in zijn werk gaan en werknemers uit Nederland bevoordelen want 'ook bij de post wordt onderscheid gemaakt tusschen "blank en bruin"'.⁴¹ Gaandeweg werd de toon van de berichtgeving over het werk van de commissie positiever. Het leek erop dat dit keer echt in Indië geïnvesteerd ging worden. Tussen de voorstellen van de commissie viel het voornemen op om 'de opleiding te Leiden te staken, zodra Indië zichzelf van voldoende personeel voor de hogere rangen kan voorzien. Daarom wordt een cursus voor de hogere rangen in Indie in het leven geroepen'.⁴² Voorlopig kon Zaalberg tevreden zijn.

Voor het hogere en middelbare personeel bij de posterijen was er na de reorganisatie voor bijna alle rangen een opleidingstraject voorhanden. Voor het la-

³⁸ G.M. Wigman e.a., *Verslag van de grievencommissie, ingesteld bij beschikking van het hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst* (Batavia 1920) 4.

³⁹ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 74-75.

⁴⁰ Wigman e.a., *Verslag van de grievencommissie*, 157.

⁴¹ Anoniem, 'De Grievencommissie', *Bataviaasch Nieuwsblad* 13-12-1919.

⁴² Anoniem, *Verslag omtrent den Post-, telegraaf- en telefoondienst in Nederlandsch-Indië, Personeelsgegevens, 1912-1940, 1947.*

Nachtelijke kabellegging tusschen Bandoeng en radioontvangststation te Rantja-Ekek, uit: *Jaarverslag Indische Post, 1929.*

gere personeel met Europese kwalificatie werd het assistenteninstituut, waar de leerlingklerken naast hun opleiding voltijds in dienst waren, hofleverancier. In 1919 telde het instituut '306 beambten van Europeeschen en 1218 van Inlandschen landaard' zodat het 'niet-Europeesche deel der assistentengroep' zich sinds 1916 verviervoudigd had.⁴³

Volgens de Dienstleiding was deze toename te verklaren door de 'op één augustus 1917 ingevoerde unificatie, waarbij aan het geünificeerd ambt van assistent dezelfde bezoldigingsregeling verbonden wordt als tevoren voor de Inlandsche assistenten gegolden had en waardoor het aanbod van Europeesche gegadigden verminderde, anderzijds van het feit, dat onder de assistenten van Inlandsche landaard de meeste blijvers schuilen.'⁴⁴ Het ambt van assistent was officieel 'geünificeerd', maar had zich in de koloniale praktijk al snel ontwikkeld tot een ambt voor met name Indonesiërs. Hoe dan ook was daarmee de weg naar ambten die voorheen gereserveerd waren voor 'de Europese landaard' toegankelijk geworden voor Indonesiërs: het belang van de juiste kwalificaties was groter dan ooit tevoren.

⁴³ Zie tabel 4.1, zie pagina 168.

⁴⁴ Anoniem, *Verslag omtrent den Post-Telegraaf- en Telefoondienst in Nederlandsch-Indië, 1919 eerste gedeelte* (Weltevreden 1920) 9-11.

Naast het assistenteninstituut bestond in 1919 een tweetal post- en telegraafscholen met vestigingen in Weltevreden en Soerabaja, een cursus voor commies der tweede klassen in Batavia om de doorstroom naar de middelbare rangen te faciliteren en nog een 'leergang tot hogere vorming'. Tegelijkertijd zorgde de Leidse postschool vanuit Nederland voor verdere instroom in de middelbare rangen.⁴⁵ Bij elkaar leverden deze instituten een gestage stroom beter geschoold personeel. De postscholen van Weltevreden en Soerabaja leverden in 1919 ongeveer 150 'leerlingen in opleiding' voor de Dienst.⁴⁶ De commiezencursus leverde dat jaar 27 kandidaten af en de Leidse Postschool nog eens 32.⁴⁷

Voor de reputatie van de post leek de kwaliteitsimpuls te werken. Na 1921 daalde het aantal pittige anekdotes over de sleetse tante in de pers. Nu en dan verschenen zelfs waarderende berichtjes waarin de Indische Post positief vergeleken werd met die in Frankrijk of waarin de verrassende efficiëntie van Tante Pos centraal stond.⁴⁸ In een terugblik uit 1925 beschreef de *Indische Courant* 'De Tante' zelfs als een vooruitstrevende dienst.

Welhaast eenieder heeft respect voor de wijze, waarop deze dienst zich van zijn zeer moeilijke taak kwijt en vooral voor zijn voortdurend streven om up-to date te blijven. In 't bijzonder van den huidigen leider, den heer Wigman, gaat een groote kracht ten goede uit. Hij weet zijn personeel te doordringen van dat zelfrespect, zonder 't welk geen zaak goed kan marcheeren. Meer dan ooit tevoren hebben de P.T.T.-ambtenaren, in weerwil van hun veelal karige bezoldiging, plezier in hun werk, dat zich steeds uitbreidt, maar ook steeds meer aan de moderne eischen beantwoordt.⁴⁹

Het 'plezier' van het personeel zal in 1925 zeker niet aan de arbeidsvoorwaarden hebben gelegen. Het gunstige economische tij van vlak na de oorlog was begin jaren twintig verlopen. Plannen om de post structureel te verbeteren hadden weliswaar gewerkt, maar ze waren ook gebaseerd op een optimistische inschatting van de economische ontwikkelingen voor Indië. Toen in 1921 een snelle en diepe prijsdaling een korte depressie inluidde, kwam het gouvernement in acute geldnood. Steeds vaker moesten budgettekorten met leningen worden gedekt.⁵⁰

De 'financiële uitkomsten' van de Indische posterijen waren al jaren negatief, maar vanaf het jaarverslag van 1921 werden deze negatieve uitkomsten tekorten genoemd die aangepakt moesten worden. Ene CS schrijft in de marge van het betreffende jaarverslag van 1921 bij 'tekort' kritisch: 'Dat lijkt een onjuiste term.

⁴⁵ Ten Dijk, *Postgeschiedenis*, 79-80.

⁴⁶ Zie tabel 4.4.

⁴⁷ *Verslag PTT in N-I, 1919 eerste gedeelte*, 4-9.

⁴⁸ Anoniem, 'Bericht uit Frankrijk', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 1-6-1920. Zie ook het fraaie anonieme stukje in bijlage 2, 'Als men Tante Pos onderschat' waarin een oplichter van een koude kermis thuis komt, *Indische Courant*, 15-4-1920.

⁴⁹ Anoniem, 'Vooruitstrevende dienst', *Indische Courant*, 31-12-1925.

⁵⁰ Creutzberg, *Het economisch beleid, tweede stuk*, xi.

Alle diensten sluiten met een financieel tekort.⁵¹ Maar de postdienst moest er toch aan geloven.

Tabel 4.3 De financiële uitkomsten van het bedrijf inclusief afschrijvingen en leeningrente over het in bezittingen gestoken kapitaal, afgerond op miljoenen, 1918-1929⁵²

1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
- 4,9	- 3,8	- 8,6	- 14	- 12,1	- 10,3	- 1,6	+ 1,2	+ 1,5	- 0,5	+ 0,9	+ 1,2

Eind 1919 was de ethisch georiënteerde minister A.W.F. Idenburg opgevolgd door de veel conservatievere minister S. de Graaff, die de toegenomen autonomie en vooral de toegenomen uitgaven van de kolonie met zorg bezag. In 1921 was de inkomend gouverneur-generaal D. Fock met strenge instructies naar de kolonie afgereisd om pas op de plaats te maken, want 'de landshuishouding' behoorde in overeenstemming te zijn met het 'oogenblikkelijk draagvermogen van het land'.⁵³ De handhaving van Nederlands overwicht, niet de investeringen in de Indische voorzieningen moesten in Buitenzorg centraal komen te staan en de tekorten op de Indische begroting moesten worden weggewerkt. Overleg en investering zouden de komende jaren plaatsmaken voor de harde hand.⁵⁴

4.1.4 De recessie, het belang van de landshuishouding en de ontevreden geest onder de ambtenaren, 1921-1925

Al een jaar na de komst van de nieuwe landvoogd werd de Dienstleiding gedwongen de formatie sterk in te krimpen. Dat de nood hoog was, blijkt wel uit het voorstel van de directeur van de gouvernementbedrijven aan de Indische regering om postemployeés dan maar met terugwerkende kracht als 'bedrijfspersoneel' te behandelen en niet als 'overheidspersoneel' aangezien de eerste groep makkelijker te ontslaan zou zijn. Dit voorstel haalde het niet. Na een korte discussie op het hoogste niveau trok het voorstel van Directeur van Financiën van Nederlands-Indië C.W. Bodenhausen vooralsnog aan het langste eind. Hij wees erop dat bij de Dienst in de jaren van personeelstekorten veel personen waren aangenomen 'die daartoe slechts in geringe mate geschikt zijn.' Allereerst moest worden ingezet op een algemene strenge selectie bij de hele dienst waarmee naar beperking

⁵¹ Anoniem, *Verslag omtrent den Post-Telegraaf- en Telefoon dienst in Nederlandsch-Indië, 1921 eerste gedeelte* (Weltevreden 1922) 19. Dit is het exemplaar in de collectie van het museum voor Beeld en Geluid te Den Haag.

⁵² Anoniem, *Verslag omtrent den Post-, telegraaf- en telefoon dienst in Nederlandsch-Indië, 1918-1929*. Zie ook tabel 4.4 voor de gevolgen voor de personeelsaantallen.

⁵³ Francien van Anrooij, *Groeiend wantrouwen. Onderwijsbeleid in Nederlands-Indië onder gouverneur-generaal D. Fock 1921-1926* (Amsterdam 2000) 23.

⁵⁴ Van Anrooij, *Groeiend wantrouwen*, 131.

van bestaande 'overcompleten' kon worden gestreefd. De 'non-valeurs' zonder kwalificaties moesten als eerste ontslagen worden.⁵⁵

Al snel bleek dat deze stevige kaasschaafmethode onvoldoende opbracht. Na een aantal jaren bezuinigen waren ook de zorgvuldig opgebouwde onderwijsfaciliteiten aan de beurt. In 1922 namen de beide postscholen in Soerabaja en Weltevreden geen nieuwe cursisten meer aan. In 1923 verdwenen eerst de seincursus voor assistenten, later dat jaar ook de commiezenkursus en tenslotte werden de examens voor hogere rangen geschrapt. De postschool in Leiden sloot een jaar later definitief haar deuren en in 1925 viel het doek voor het assistenteninstituut in Indië.⁵⁶ Achter de schermen kon de directie alleen proberen de inventaris te redden.⁵⁷ Wel pleitte J.F. van Weelderen er bij de directeur van gouvernementsbedrijven met succes voor om aan 'diegenen die zich met opoffering van vrijen tijd en geld ... hebben ingespannen om het commies-examen met goed gevolg af te leggen en daarin zijn geslaagd' te benoemen tot 'waarnemend commies'.⁵⁸ Het was een schrale troost voor de kandidaten die zich voor de cursus hadden ingezet. Voor het hele personeel was zonder toegang tot scholing en examens de stagnatie van hun carrière een feit.

Voor het middelbare personeel was daarmee het leed allerminst geleden. Het Besluit Bezoldigingen Landsdienaren (BBL) van 1925, ingezet als instrument om de overheidsuitgaven van de Indische regering hanteerbaar te houden, kwam juist bij een overheidsdienst als de posteries hard aan. In de middenrangenvoorzorgde de nieuwe indeling in A-, B- en C-schalen voor grote beroering. In de BBL werden de commiezen derde klasse (de voormalige assistenten) en tweede klassen (de voormalige klerken) ingeschaald in een hoge A schaal (A18) terwijl klerken bij andere departementen in schaal B9 tot 11 terecht kwamen.⁵⁹ Het succes van het assistenteninstituut kende een lange schaduw want 'de salariscommissie heeft deze onderbrenging, naar mij wordt verklaard, doorgevoerd op grond van de overweging, dat de overgrote meerderheid van bedoelde beambten van Inlandschen landaard was.'⁶⁰

⁵⁵ Arsip P.T.T. (Jakarta 2018) nr. 278, 3-7-1922.

⁵⁶ Zie tabel 4.5 en 4.6 op pagina 328 voor personeelsaantallen en salarisschalen.

⁵⁷ Hoe hoog de nood was blijkt wel uit een brief van J.L. Milborn van het departement van Koloniën te Den Haag aan Wigman in Bandoeng uit februari 1925, die in 2010 als losse aankoop in de collectie van de Leidse UB terecht kwam (H1698). Uit deze brief blijkt dat Wigman zich sterk had gemaakt de inventaris van de Indische postscholen op te slaan en niet te vernietigen. Dat werd toegestaan, maar Milborn schreef aan Wigman, dat twee hoge ambtenaren van het departement, de heren Six en Gerdes Oosterbeek, 'eene heroprichting der school in zijn huidige vorm uitgesloten achtten'.

⁵⁸ Arsip P.T.T., citaat van schrijven 1-2-1926 No 39/PTT/D in nr. 103, directeur gouvernementsbedrijven aan de gouverneur-generaal, 20-7-1928.

⁵⁹ Zie wederom tabel 46 op pagina 328.

⁶⁰ Arsip P.T.T. nr. 103, directeur gouvernementsbedrijven aan de gouverneur-generaal, 20-7-1928.

Zetterij *Indische Courant*, uit: *Gedenksnummer van den Suikerbond 1907-1927*.

Ineens was het belang van promotie naar de B-schaal wel erg belangrijk geworden. Behalve achteruitgang in inkomen speelden hierbij angst voor status- en prestigeverlies een grote rol. Via bladen als de *Indische Courant* en het *Bataviaasch Nieuwsblad* protesteerden meest Indo-Europese leden van de vakverenigingen tegen de hardhandige sanering van de overheidsfinanciën van de regering Fock. Binnen de Postbond lieten ook de Indonesische leden van zich horen. Een heropening van de opleidingsmogelijkheden als de commiezen-cursus stond hoog op de eisenlijsten. 'Zolang er geen duidelijke, billijke, (zonder aansziens des persoons) regeling getroffen wordt om het best en uit het corps te halen, vindt men steeds een ontevreden geest onder de ambtenaren', schreef assistent D. Koesoemo verbeteren.⁶¹ De actiebereidheid was groot. In 1926 bijvoorbeeld deed de *Indische Courant* verslag van de vorming van een nieuwe belangengroep in de Bond 'van assistenten, klerken en adjunct-commiezen' waarvan voorzitter Sidik, secretaris Gisliir en lid J.H. Blonde er bij het bondsbestuur op aandrongen nogmaals te ijveren voor een nieuwe cursus.⁶²

Deze belangengroep kreeg inmiddels het tij weer mee. De termijn van de conservatieve gouverneur-generaal Fock liep ten einde en hij werd in maart 1926 opgevolgd door A.C.D. de Graeff, die qua beleid veel meer in de lijn van Van Limburg Stirum stond en wiens kandidatuur gesteund werd door de ethische

⁶¹ Koesoema, 'circulaire 47, duidelijkheid gewenscht', *Orgaan van de Postbond*, 16-2-26, 488-489.

⁶² Anoniem, *Indische Courant*, 17-8-1926.

Gouverneur-generaal A.C.D. de Graeff, uit: *Terugblik op het jaar 1934*, Overzichten, beschouwingen, interviews geschreven voor het *Soerabaijisch Handelsblad*.

oud-minister en oud-gouverneur-generaal Idenburg. De Graeff wilde proberen opnieuw sociale en economische verbeteringen door te voeren in de Indische maatschappij en overheidsinvesteringen in de ontwikkeling van de post-telegraaf en telefoondienst van Nederlands-Indië sloten daarbij aan.⁶³

4.1.5 *De 'goede functioneering' van de Dienst in tijden van economische groei en politieke woelingen, 1926-1930*

In de pers werden de economische en sociale plannen van gouverneur-generaal De Graeff al snel overschaduwd door de manier waarop hij omging met zowel de nationalistische beweging als de communistische opstanden aan het begin van zijn regeringsperiode. Met zijn pogingen om met een toenaderingspolitiek gematigde nationalistena te bereiken, kwam hij hard in aanvaring met een groot deel van de Europese pers die zijn beleid van een 'Inlandsche meerderheid in de Volksraad' wegzette als 'koloniale zelfmoord'.⁶⁴ Tegelijkertijd was van werkelijke toenadering tot Indonesische nationalistena geen sprake meer toen hij eind jaren twintig een hardhandig einde maakte aan Soekarno's PNI.⁶⁵

Zowel Dienstleiding als Postbond hielden zich ondertussen verre van de politiek. Voor de Indische P.T.T. dreigde een herhaling van de situatie van vlak na de oorlog. De Indische economie had zich van de recessie hersteld en met de betere economische vooruitzichten nam de concurrentie op de arbeidsmarkt opnieuw toe. Zeker met de dreiging van communistische 'woelingen' op de achtergrond nam de relatieve waarde van gematigde ambtenaren bij de Dienst toe. In februari schreef Dienstchef J.F. van Weelderen aan de chef van gouvernementsbedrijven een uitgebreide nota over deze zaak.

Onder de aangevoerde bezwaren nam de voornaamste plaats in de vrees, dat de Post- Telegraaf- en Telefoondienst in de lagere rangen thans geen aanvulling meer zou krijgen uit de Europeesche bevolking, een gevaar, dat zeker niet mag worden onderschat voor een dienst, waarvan de goede functioneering in tijden van woelingen niet te hoog kan worden aangeslagen.⁶⁶

Zo konden de Indonesische ambtenaren voor de verandering eens profiteren van raciaal gemotiveerd beleid. Op beperkte schaal werd het aanbod van cursussen heropend om 'in de behoefte aan personeel te voorzien en dit tevens op een voor een behoorlijke uitvoering van den dienst voldoende peil te handha-

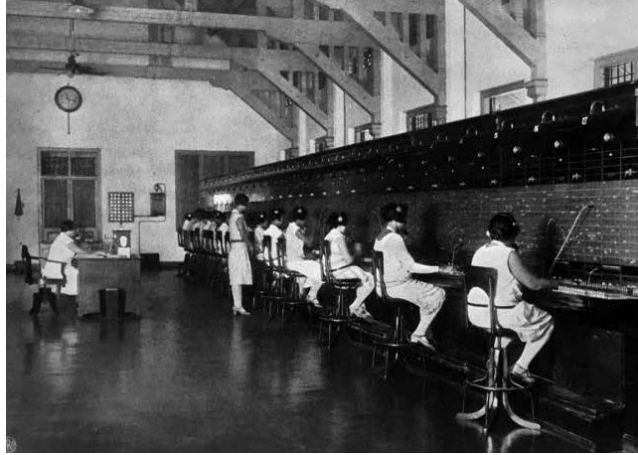
⁶³ Herman Smit, *Landvoogd tussen twee vuren, jonkheer mr. A.C.D. de Graeff, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië 1926-1931* (Hilversum 2011) 40-42.

⁶⁴ Ibidem, 63.

⁶⁵ Ibidem, 164-166.

⁶⁶ Arsip P.T.T., citaat van schrijven 1-2-1926 No 39/PTT/D in nr. 103, directeur gouvernementsbedrijven aan de gouverneur-generaal, 20-7-1928. Zie ook tabel 4.7 op pagina 330 voor de personeelsaantallen.

Telefooncentrale Soerabaia-Zuid, uit: *Jaarverslag Indische Post*, 1930.

ven.’ De directeur onderwijs van de Dienst moest het ‘gehele complex aan cursussen’ de komende jaren vorm gaan geven in een eigen schoolgebouw te Bandoeng.⁶⁷ Het merendeel van dit complex bestond uit ‘praktische vorming van de eigenlijke “werkers” ... waarin onderwijs wordt gegeven in de bediening van de belangrijkste telegraaf toestellen en v.z.v. de stand van het personeel dat toeliet ook in eenvoudige theorie van enkele onderdelen van den postdienst.’ Voor de middenrangen van de Dienst werd het jaar daarop de bekende commiezen cursus heropgestart en waren ‘een aantal jongelieden met MULO-diploma aangekomen voor de versterking van de controlerende betrekkingen. Ook de leergang voor hogere vorming werd in 1927 heropend’.⁶⁸

In 1929 en 1930 werd het complex aan cursussen uitgebreid voor de radiodienst, voor controleurs en voor gediplomeerde technische ambtenaren die in Bandoeng de opzichterscursus gingen volgen.⁶⁹ Vooral de gemoderniseerde radiodienst werd in de kritische Indische pers zeer gewaardeerd om de ‘aetherbanden, die deze landen onderling en met het buitenland verbinden.’ In het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch Indië* werd ‘Tante Pos, zinnebeeld van het P.T.T.-bedrijf, dat op oude sloffen achter de feiten aanliep’ zelfs met enig enthousiasme ten grave gedragen: ‘energieke mannen, frissche kerels, die weten aan te pakken en door te zetten’ werkten nu volgens de krant in het Indische P.T.T.-bedrijf.⁷⁰

⁶⁷ Zie tabel 4.5 op pagina 328.

⁶⁸ *Verslag PTT in N-I*, 1928, 6-7.

⁶⁹ *Ibidem* 1929, 6 en 1930, 8.

⁷⁰ Anoniem, ‘Radio-telephonie in Indië. MOOI EN ACTIEF WERK’, *Het Nieuws van den Dag in Nederlandsch-Indië*, 8-1-1930.

4.1.6 *De neerwaartse spiraal van de grote crisis, de jammerlijke tekorten van de oude Dame en haar voorzichtige opleving, 1930-1939*

In 1930 liep de termijn van gouverneur-generaal A.C.D. de Graeff ten einde en tegelijkertijd zou het 'geldinkomen van Indië' in een neerwaartse spiraal terecht komen die tot in 1936 zou duren.⁷¹ 'Wij beleefden een aardbeving en het huis, waarin wij ons bevonden, begon ineem te storten. ... Het ging niet om de vraag waarop we zouden bezuinigen, want we moesten op alles bezuinigen', beschreef inkomend gouverneur-generaal B.C. de Jonge de situatie.⁷² Al snel zou blijken dat De Jonge bovendien een heel ander soort bestuurder was dan zijn voorganger. Onder zijn bewind zou Nederlands-Indië sterker dan ooit tevoren de karakteristieken van een politiestaat krijgen. Al in zijn eerste speech liet De Jonge weten dat voor hem het nut van het westerse bedrijfsleven en het maken van een sluitende begroting in crisistijd boven alles stonden. Ook maakte De Jonge meermalen duidelijk dat Indië in rijksverband afhankelijk was van de Nederlandse goedkeuring van de begroting. Draconische bezuinigingen op nutsbedrijven als de posterijen hoorden daar voor hem als van nature bij.⁷³

Voor alle landsdienaren werden de crisisjaren een tijd van afbraak en een ongekende teruggang in salaris. Toen het BBL in 1933 en 1934 'herzien' werd, nam het aantal B-schalen af en werd op alle drie de schalen gekort. Tegelijkertijd bleek dat het voorlopig met de opleidingsmogelijkheden voor het personeel van de Dienst gedaan was.⁷⁴ In het jaarverslag van 1932 van de Indische P.T.T. volstond de treurige mededeling dat 'de opleiding geheel werd gestaakt. De hierdoor vrijgekomen P.T.T.-school werd aan andere instellingen verhuurd.'⁷⁵ In 1933 dwong een dreigend tekort aan technisch personeel de Dienstleiding om negentien overtollige klerken om te scholen tot 'den rang van monteur', maar de P.T.T.-school hoefde daarvoor niet te worden heropend.⁷⁶ Toen een vergelijkbare omscholingscursus ook in 1934 aangeboden werd, zag de Postbond daarin aanleiding om nieuwe onderhandelingen te beginnen met de Dienstleiding over een mogelijke herstart van de veel uitgebreidere commiezen-cursus.⁷⁷ Met de overheid bleek in crisistijd echter niet te onderhandelen en gedurende de verdere regeringsperiode van De Jonge bleven de vooruitzichten jaar na jaar somber. Niet alleen de Postbond klaagde over de moeilijke en zware arbeidsomstandigheden. Ook in de pers doken weer stemmen op over de 'jammerlijke

71 Creutzberg, *Het economische beleid, tweede stuk*, 787.

72 S.L. van der Wal (red.), *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge* (Utrecht 1968) 115.

73 H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde, de opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, (Amsterdam 1996) 243.

74 Van der Wal (red.), *Herinneringen*, 129.

75 *Verslag PTT in N-I, 1932*, 7.

76 *Ibidem* 1933, 8.

77 Anoniem, *Indische Courant*, 21-9-1934, 5-3-1935.

tekorten' waarmee de 'oude dame' van de Indische P.T.T. moest functioneren.⁷⁸

Het voorzichtige einde van de economische crisis voor Indië viel samen met het aantreden van de laatste gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, onder wie het gouvernement langzamerhand weer enige ruimte kreeg om onderwijsvoorzieningen voor en economische weerbaarheid van de Indische bevolking te stimuleren. Aan de politieke crisis in de kolonie kwam tegelijkertijd geen einde meer. Openlijk Indonesisch nationalistische uitingen werden bestraft met verbanning en het Hollands nationalisme van de Vaderlandse Club in de Volksraad⁷⁹ leidde tot extreme polarisatie, zodat de laatste gouverneur-generaal in zijn beleid zeer terughoudend bleef.⁸⁰

Tabel 4.8 De financiële uitkomsten van het bedrijf inclusief afschrijvingen en leningrente over het in bezittingen gestoken kapitaal, afgerond op miljoenen, 1930-1940/1947⁸¹

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1947
- 0,2	- 1,6	- 1,6	- 0,8	+ 0,8	+ 2,4	+ 2,6	+ 4,5	+ 2,8	+ 4,5	+ 6,1	- 4,6

De Indische P.T.T. merkte de gevolgen van de voorzichtige opleving in Indië relatief snel. Vanaf 1934 lieten de jaarverslagen stijgende winsten en een groeiende omzet zien. Hoewel dat tot ongenoegen van de pers vooralsnog in een 'straatarm Indië'⁸² niet tot salarisverbeteringen leidde, besloot de Dienstleiding in 1935 tot een noodzakelijke aanvulling van verschillende personeelsgroepen. De roemruchte commiezenkursus werd herstart in het Postschoolgebouw te Bandoeng dat al het jaar daarop weer volledig in gebruik genomen was. In de drie jaar daarna zou de P.T.T.-school jaarlijks een honderdtal controleurs, commiezen en monteurs voor de Dienst leveren tot de oorlog uitbrak.⁸³

4.1.7 De Indonesische ambtenaren en de modernisering van Tante Pos

Aan het begin van de twintigste eeuw waren zowel gouvernement als publieke opinie in Indië zich er van bewust dat verregaande modernisering bij de Post noodzakelijk was. 'Tante Pos' had een twijfelachtige reputatie. De Dienstleiding was voor haar personeelsbeleid sterk afhankelijk van de wisselende politieke inzichten bij de Indische regering die ervoor zorgden dat eerdere investeringen bij

⁷⁸ Anoniem, 'De oude dame en de leege trommel, een postboutade', *Indische Courant*, 23-3-1937.

⁷⁹ H. Meijer, *In Indië geworteld*, 489.

⁸⁰ S.L. van der Wal, 'De laatste landvoogd', in: D.U. Stikker (red.), *Jhr. Mr. Dr. A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, bijdrage tot een kenschets* (Rotterdam 1978) 16.

⁸¹ Anoniem, *Verslag omtrent den Post-, telegraaf- en telefoondienst in Nederlandsch-Indië, 1935 bijlage XI en 1941 bijlage XIII*.

⁸² Anoniem, 'Straatarm Indië', *Soerabaijasch handelsblad*, 24-4-1936.

⁸³ *Verslag PTT in N-I, 1940*, 8. Zie ook tabel 4.9 op pagina 331 voor de personeelsaantallen.

de post soms al een jaar later weer teniet gedaan werden. Alleen door zelf personeel op te leiden, bleef de Dienst van aanvoer verzekerd. Zo begon in de jaren van de Eerste Wereldoorlog de indianisatie van de lagere middenrang.

Aan de ene kant zorgden investeringen in interne opleidingen, zoals in het assistenteninstituut of in de commiezen-cursus voor een snelle stijging van het aantal Indonesische ambtenaren. Deze indianisatie werd in principe gesteund door de Dienstleiding van de Indische Post die ook geen 'representatieve functies' gereserveerd hield voor Europeanen zoals bij het Nautisch Varend Personeel van de KPM. Een groot aantal Indonesische ambtenaren kon bij de post doorgroeien tot commies, controleur of zelfs kantoorchef zodat de materiële belangen van de Indo-Europeanen en de Indonesiërs met westerse opleiding gingen overlappen.

Aan de andere kant was indianisatie voor de post geen doel op zich. De omvangrijke interne opleidingsactiviteiten van de Indische P.T.T. werden tot twee keer toe, in de crisistijd na 1924 en opnieuw in 1931 geheel gesloten. Juist de Indonesische ambtenaren waren hier voor hun carrière afhankelijk van omdat zij meestal bij de post begonnen met een opleidingsachterstand. De draconische bezuinigingen zorgden dan ook voor frustratie en verbittering. Werkelijk leidinggevende posities bleven zo voor Indonesische ambtenaren buiten beeld.

De verbittering werd ongetwijfeld versterkt door het Besluit Bezoldigingen Landsdienaren (BBL) van 1925 en het Herziene BBL (HBBL) van 1934. Door deze besluiten ontstond een salarissysteem bij het gouvernement waarin 'landaard' een grote rol bleef spelen. De inkrimping van de Indische B-schalen werd door zowel Europese als Indonesische ambtenaren als willekeur ervaren en zorgde voor permanente bestaansonzekerheid. Van beide groepen stonden de carrièremogelijkheden onder druk van de Nederlandse bezuinigingen in de Indische staatshuishouding. Een westerse kwalificatie was inmiddels al lang geen garantie meer voor een 'Europees' salarispeil. Geen wonder dat de Indo-Europeanen en de Indonesiërs in de Postbond gezamenlijk bleven optrekken.

4.2 Geschiktheid, dienstijver en plichtsbetrachting: de beoordeling van het Indonesische personeel van dienstwege, 1923-1939

Van de Zustermaatschappijen, de KPM en de meeste andere Indische bedrijven is het lokale archief verloren gegaan in de oorlogsjaren, maar dit ligt anders bij het archief van de Indische P.T.T. Grote delen van het lokale archief hebben de oorlog overleefd en sinds 2018 is het voor onderzoek toegankelijk in het ANRI, het nationale archief te Jakarta.⁸⁴

⁸⁴ Met financiële steun van NWO kon ik in 2018 een ruime week onderzoek doen te Jakarta, waarin ik de gegevens voor deze steekproef verzamelde.

Hoewel het niet eenvoudig is om in het ANRI de oorspronkelijke structuur van het archief van de Indische Post te volgen, zijn de sporen van de indianisatie overal terug te vinden in de stukken uit het interbellum. Een ranglijst van een dertigtal monteuren uit 1935 bijvoorbeeld telt meer dan de helft Indonesische namen.⁸⁵ Op de beoordelingslijst van afdeling Soerabaja van datzelfde jaar is één van de drie hoofdcommiezen Indonesisch, zijn 14 van 22 commiezen eerste klasse Indonesisch en alle tien commiezen tweede klasse. Op diezelfde lijst staat één Indonesische naam als kantoorchef genoemd en geen van de elf controleurs eerste klasse, maar wel zeven van de elf ambtenaren van de technische dienst.⁸⁶ Uit een lijst leerlingen van de adjunct-controleurs eerste klasse van een drietal jaar later blijkt bovendien dat de groei van de aantallen Indonesiërs eind jaren dertig niet afvlakte. Tien van de veertien toekomstige controleurs zijn Indonesisch.⁸⁷ Vergelijkbare gegevens in het *Orgaan van de Postbond* bevestigen dit beeld. Bijvoorbeeld een lijstje toelatings tot de commiezen cursus uit 1935 waarbij dertien van de vijftien kandidaten een Indonesische naam hebben.⁸⁸ Of de tien namen op de ranglijst voor monteuren 1^e klasse uit 1936 waarvan zes Indonesische.⁸⁹

Voldoende gegevens dan ook om te spreken van indianisatie in de lagere midden-rangen. Maar hoe ging de beoordeling van het Indonesische ambtenaren van de Indische Post in zijn werk en werden zij achter de schermen ook daadwerkelijk als gelijk aan hun Europese collega's behandeld? Aan welke criteria moesten zij voldoen voor de Dienst hen als geschikt bestempelde? Op welke manieren reageerden Indonesische werknemers op de eisen van hun leidinggevenden gesteld werden?

4.2.1 Accuratesse en dienstijver

In veel verslagen en beleidsstukken zijn voorbeelden te vinden van de manier en de grond waarop de Indonesiërs in de Dienst beoordeeld werden als geschikt of ongeschikt. Soms in een korte notitie, zoals degene waarin de archivaris van de Dienst de verbeterde accuratesse, plichtsbetrachting en dienstijver van zijn klerk eerste klasse Raden Moerseno voorlegt aan het Hoofd Personeelszaken. 'Inmiddels kan Moerseno wèl in vaste dienst aangenomen worden', schrijft zijn baas op het archief na een eerdere waarschuwing 'niet meer te pogen zich door liegen uit een door hem gemaakte fout te redden, doch ridderlijk voor eventueel gemaakte fouten uit te komen.'⁹⁰

⁸⁵ Arsip P.T.T., nr. 1469, 11-9-1935.

⁸⁶ Ibidem, nr. 1839, 28-1-1936.

⁸⁷ Ibidem, nr. 1846, 29-3-1939.

⁸⁸ Anoniem, 'Toelating commiezen cursus', *Orgaan van de Postbond*, 16-8-1935, 144.

⁸⁹ Redactie, 'Wijziging ranglijsten', *Orgaan van de Postbond*, 1-8-1936, 240.

⁹⁰ Arsip P.T.T., nr. 1403, 6-5-1940.

Een vergelijkbaar voorbeeld is te vinden in het verzoek van het diensthoofd van het hoofdbureau aan het hoofd van de Post- en Telegraafexploitatie om de ‘ter plaatste blijvende postklerk Abdoelmanan’ te bevorderen tot commies. Hoewel hij niet aan de eisen van het commiezenexamen kon voldoen vanwege zijn ‘meer speciale bureau-ervaring’ pleitte zijn leidinggevende voor hem vanwege zijn uitstekende dienstprestaties, ‘zijn grote dienstijver en plichtsbetrachting, gepaard aan een uitstekend geheugen, waardoor hij zich, met zijn in de loop der jaren verworven groote kennis van zaken, tot een vrijwel onmisbare kracht voor dit bureau heeft ontwikkeld.’ Na enige aarzeling vanwege mogelijke precedentwerking in de Dienstleiding werd Abdoelmanan inderdaad gepromoveerd.⁹¹ Uit al deze voorbeelden blijkt dat accuratesse, plichtsbetrachting en dienstijver leidden tot een beoordeling van gebleken geschiktheid op kantoor.

Een veel uitgebreidere zaak van geschiktheid, of in dit geval ongeschiktheid voor een specifieke functie in de Dienst, speelt begin 1930 als Mas Mohamad Tahir een verzoekschrift stuurt aan het hoofd van de afdeling personeelszaken waarin hij beleeft om tekst en uitleg vraagt vanwege zijn negatieve beoordeling voor de commiezen cursus. Zijn afdelingschef De Leede heeft Tahir op grond van ‘gebrek aan voortvarendheid, ijver en plichtsbetrachting’ afgekeurd ‘terwijl op mijn conduite staat van 1929 volgens oordeel van mijn directe chef – hierbij in afschrift aangeboden – en die van vorige jaren er geen sprake is van boven genoemde tekortkomingen; integendeel, waardeert de kantoorchef juist mijn nauwkeurigheid en ijver. ... Alleen in het oordeel “dat ik de Nederlandsche taal niet voldoende machtig ben”, kan ik berusten.’ Lag het daaraan, wilde Tahir weten, dat hij niet toegelaten was tot de commiezen cursus?⁹²

De bijgevoegde conduitestaat van Tahir bestaat uit 23 onderdelen, waarin kwalificaties, dienstgegevens en familiegegevens zijn opgenomen. Daarna geeft de conduitestaat inzicht in functioneren en bekwaamheden van de klerk 1^e klasse Tahir, alsmede zijn omgang met publiek, dienstijver en plichtsbetrachting, gedrag en geschiktheid. Volgens kantoorchef J. Keijman zijn allen goed of zeer goed. Dan toch afgewezen ‘wegens onvoldoende kennis van de Nederlandsche taal’ en een korte opmerking van De Leede dat Tahir ‘niet tot den uitblinkers behoort’? Het hoofd Afdeling Personele Zaken vraagt zijn afdelingschef Keijman om opheldering.

In mei schrijft Keijman geërgerd dat weliswaar op Tahirs ‘ijver en plichtsbetrachting’ niets valt af te dingen maar dat ‘niettemin van zijn voortvarendheid en schrandtheid geen hoogen dunk werd verkregen.’ Vandaar het predicaat matig voor de categorie ‘in den dienst getoond hebben, voortvarend, schrandt en ijverig te zijn en een goed plichtsbetrachting te hebben’. Ongelukkig, vindt Keijman zelf ook, want eigenlijk zou op de conduitestaat ‘omtrent elke vereischte eigen-

⁹¹ Ibidem, nr. 128, 20-2-1940 en 8-9-1940.

⁹² Ibidem, nr. 1469, 18-1-1930.

schap' een afzonderlijk oordeel gegeven moeten kunnen worden. 'Iemand kan voortvarendheid paren aan groote domheid en schrandler zijn zonder de minste ijver en/of plichtsbetrachting' en daar kan Tahir het mee doen.⁹³

Hoewel de afkomst van Tahir in de correspondentie niet genoemd werd als afwijzingsgrond, is het gezien de koloniale verhoudingen verleidelijk het er tussen de regels door in te lezen. Maar de beoordeling van Tahir staat niet op zich. Toegevoegd aan de correspondentie naar aanleiding van Tahirs verzoekschrift zit een lijst van de zeven andere kandidaten voor de commiezen cursus van die afdeling. Daaruit blijkt dat zij niet alleen getest waren door hun kantoor- en afdelingschef. Doorslaggevend voor toelating tot de cursus is namelijk het algemene dienstproefwerk, dat wordt nagekeken door een examencommissie van het hoofdbureau, juist om vooringenomenheid van lokale chefs tegen te gaan. Behalve Tahir is ook kandidaat Mas Soediran bij dit onderdeel afgefallen omdat zijn Nederlands 'matigjes' bleek. De andere kandidaten, mejuffrouw W.J. Lilipaly, Mardjoe, Mas Asal, R. Moeljadi, Andin Kadiaman en Soedirman zijn toegelaten tot de cursus met predicaten variërende van voldoende tot zeer goed. Naast accuratesse, plichtsbetrachting en dienstijver kan dus vooral efficiëntie op kantoor worden opgeschreven als essentieel voor een positieve beoordeling in de Dienst.⁹⁴

Een verder voorbeeld van het belang dat de Dienst hecht aan gebleken geschiktheid boven afkomst is te vinden in een standaardnotitie bij de 'bevordering van een aantal ambtenaren van het Hoofdbestuur' uit juli 1928. Hierin schrijft het hoofd van de examencommissie van de commiezen cursus over de resultaten van het examen aan het hoofd van personeelszaken. Bij dit examen zijn de commiezen J. van Oosten en F.A. Bendsneyder ongeschikt bevonden voor 'den bevordering tot Ien commies' wegens gebrek aan kennis van 'administratieve voorschriften en redactie.' De eerste klerken Mas Wangsadiwiria, R. Asikin Wilagbrata en Mas Kartawiria zijn daarentegen wel bevorderbaar tot commies, wederom op basis van de door hen gemaakte, Nederlandstalige examens, die aan dit dossier zijn toegevoegd. Hoewel in 1930 de Indonesische kandidaten in dienstjaren en opleidingsniveau vaak achterliepen ten opzichte van hun Europese collega's, ging parate kennis in het belang van de Dienst boven afkomst.⁹⁵

4.2.2 *Overplaatsing en geschiktheid voor de Dienst*

Uit het voorafgaande blijkt dat de Dienstleiding voortdurend bezig was met afwegingen van de geschiktheid van de ambtenaren voor de dagelijkse dienst. Tot op zeker hoogte gaf dit de assistenten, de klerken en de commiezen ruimte voor

⁹³ Ibidem, 7-5-1930.

⁹⁴ Ibidem, 8-11-1929.

⁹⁵ Ibidem, nr. 1469, nr. 103, 14-7-1928.

onderhandeling, zoals blijkt uit het verzoekschrift tot overplaatsing van commies eerste klasse Soedarsono uit 1927. Geheel volgens de bedrijfsfilosofie dat een commies overal in het bedrijf inzetbaar moet zijn, is Soedarsono recentelijk overgeplaatst naar een klein kantoor te Tandjong Balei. Volgens Soedarsono heeft hij daarvoor ruim twaalf jaar met voldoening bij de Telegraaf te Soerabaja gewerkt. Op dit kleinere kantoor is hij ineens eindverantwoordelijk voor een keur aan zaken terwijl hij 'praktijk noch routine' bezit 'voor postwerkzaamheden'. Vandaar dat hij het hoofd van de Post en Telegraafdienst P.A. van den Broeke te Bandoeng beleefd doch dringend verzoekt om 'zowel in het belang van den dienst als van hem voorlopig niet op een klein kantoor geplaatst te worden'.⁹⁶

In de kantlijn schrijft Van Den Broeke misprijzend 'en dat is tot Commies I benoemd!', maar na consultatie met Soedarsono's afdelingshoofd stelt hij zijn oordeel bij. Het afdelingshoofd schrijft dat Soedarsono in zijn werken veel ijver en goeden wil heeft getoond en gemiddeld 11 a 12 uren dienstdoet. Deze wijze van werken kan hij niet lang volhouden, waarschuwt hij. Zonder verder commentaar blijkt Van den Broeke daarop Soedarsono's verzoek te hebben ingewilligd. Al zal het zijn toekomstige promotiekansen niet hebben bevorderd, de Dienst kon zich het verlies van hardwerkende krachten als Soedarsono eenvoudigweg niet veroorloven. Naast het bekende lijstje accuratesse, plichtsbetrachting, dienstijver en efficiëntie op kantoor, zocht de Dienstleiding weliswaar naar flexibiliteit bij zijn ambtenaren, maar praktische geschiktheid voor de Dienst woog uiteindelijk zwaarder.⁹⁷

Bij overplaatsingen was de Dienst zeker niet op voorhand toegeeflijk, zoals blijkt uit een ander overplaatsingsverzoek uit het archief. Eind jaren dertig stuurt Monteur Mas Kosasih een verzoekschrift aan zijn Dienstchef Moes. Hij wil worden overgeplaatst uit 'het vochtige klimaat van Tjiandjoer' terug naar Batavia-Centrum. Volgens Kosasih is de ziekte van zijn echtgenote de voornaamste reden. Vanwege 'zijn tegenwoordige financieele toestand' kan hij haar niet meer naar Soebang sturen 'alwaar het warme klimaat op hare gezondheid ... een weldadige invloed uitoefent'.⁹⁸ Deze redenering had hij beter kunnen laten.

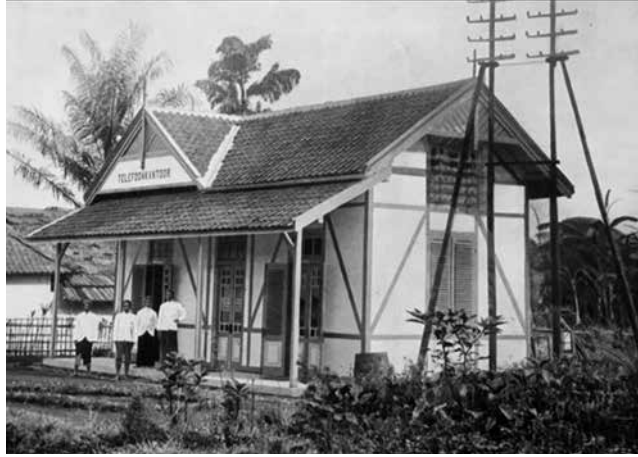
Geërgerd schrijft afdelingschef E.B. Willemstijn hem terug, dat hij wat nadere informatie heeft ingewonnen over Kosasih en de onderbouwing van zijn verzoek. Ten eerste kan Kosasih's verzoek niet gestaafd worden door een doktersattest, zoals reglementair verplicht is. Volgens de betrokken arts omdat de ziekteverschijnselen van Kosasih's echtgenote 'in iedere plaats verkregen konden worden'. Vervolgens heeft het rekest van Kosasih bij Willemstijn 'den indruk gewekt dat u de ziekte van uw echtgenote aangegrepen heeft als motief om weer van Tjiandjoer weg te komen, waar u het werk niet aan kunt. Daarom heb ik uw chef

⁹⁶ Ibidem, 12-9-1927.

⁹⁷ Ibidem, 16-9-1927.

⁹⁸ Ibidem, nr. 128, 19-11-1938.

Telefoonkantoor, uit: *Jaarverslag Indische Post, 1929.*

tevens om een oordeel over uw dienstuitoefening gevraagd.' Dat oordeel bevestigde zijn vermoedens.

Voor het betrekkelijk weinig zelfstandige, regelmatige en niet- zware monteurswerk in een groot net als Batavia is U bruikbaar, doch voor het wat zwaardere en meer zelfstandigheid en flinkheid eisende buitenwerk is u voorlopig nog niet geschikt. Inderdaad hoort U tot de slappe figuren van weinig waarde voor de Dienst.

Zodoende blijft Kosasih in Tjiandjoer en krijgt hij bovendien een half jaar 'proeftijd' om over zijn slapheid heen te komen. Zonder verbetering dreigt ontslag.⁹⁹

Uit de vervolgnota 'nopens dienstuitoefening van de monteur Kosasih' blijkt hem dit overigens een jaar later glansrijk gelukt te zijn zodat er 'voorlopig geen aanleiding bestaat U uit den technische dienst te verwijderen.' Zo slap is hij dus achteraf ook niet. Hoe het inmiddels met Kosasihs echtgenote gesteld was, vermeldt het archief niet. Wel geeft de zaak Kosasih aan dat de Dienstleiding in geval van twijfel een ambtenaar op scherp zette, zodat hij zijn geschiktheidsbeoordeling als het ware opnieuw moest bewijzen.¹⁰⁰

4.2.3 Betrouwbaarheid, bruikbaarheid en de reputatie van de Dienst

Uit het archief blijkt aan alle kanten dat de Dienstleiding zich bewust was van de waarde van haar ambtenaren, zeker als zij hun geschiktheid hadden bewezen. Tegelijkertijd was een reputatie voor een publiek bedrijf als de Indische P.T.T. van levensbelang. Dat de Dienst ver ging in pogingen ambtenaren voor de Dienst te behouden, blijkt wel uit de verrassende wendingen in de zaak tegen assistent-

⁹⁹ Ibidem, 17-12-1938.

¹⁰⁰ Ibidem, 13-7-1939.

klerk Roestam te Djoewana. Volgens zijn kantoorchef F.H.J. Croughs is dit een 'open and shut case' omdat Roestam geld verduisterd heeft door met postwissels te sjoemelen. Aangezien op Roestams conduitestaat al eerdere meldingen van 'frauduleuze handelingen' staan, stelt de afdelingschef Alting aan het hoofd Afdeling Personele Zaken voor om Roestam dit keer te ontslaan.

Maar zo makkelijk komt Croughs niet van Roestam af. Geheel volgens protocol wordt door de Dienstleiding hoor- en wederhoor toegepast. Roestam wordt gesommeerd weerwoord te geven. In zijn brief legt Roestam omstandig uit welke fouten hij precies gemaakt heeft en wat hij wel en niet op verzoek van 'toewan'¹⁰¹ kantoorchef gedaan heeft. Genoeg om de Dienstleiding ervan te overtuigen dat kantoorchef Croughs 'van een en ander niet onkundig was en de handelswijze van Roestam, zool niet goedgekeurd, dan toch oogluikend heeft toegelaten.' De onbetrouwbare indruk die Roestam tijdens zijn verhoor bij de inspectie wekt, ligt volgens de Dienstleiding dan ook aan Roestams pogingen 'om den kantoorchef niet te bezwaren', zodat 'eene bestraffing met ontslag uit den dienst niet billijk kan worden geacht'. Men vermoedt dat Roestam in opdracht of met medewerking van zijn superieur gehandeld heeft. Voorlopig is Roestam de dans ontsprongen. De gevolgen van deze affaire voor de verdere carrière van kantoorchef Croughs ligt waarschijnlijk nog elders in het archief verscholen, maar laat zich raden. Uit dit voorbeeld blijkt opnieuw dat de Dienst Indonesische ambtenaren niet snel ontsloeg, ook niet als ze, zoals Roestam, duidelijk de schijn tegen hadden.¹⁰²

Een verschillend voorbeeld met vergelijkbare uitkomst gaat over de spectaculaire problemen waarin de commies tweede klasse Soedirdjo verzeild was geraakt in 1934. Een brief van zijn schuldeisers Liem en co is aan de afdelingschef van de post gestuurd met een aanklacht die er niet om liegt. Soedirdjo heeft van zowel Chinese, Indonesische als Arabische inwoners geld geleend en heeft dat niet terugbetaald. Hij zou grof in de mond zijn en publiekelijk brallen en Liem verzoekt de Dienstleiding namens de inwoners van Gombang deze klerk te ontslaan. 'Een antwoord is niet nodig als u er maar iets aan doet aan de situatie waarin het Gouvernement ons aferst'.¹⁰³ Zo kwam de Soedirdjo bij de inspectie die de brief 'ter kennisneming en met verzoek om onderzoek en bericht' in behandeling neemt.¹⁰⁴

Al snel blijkt Soedirdjo inderdaad als beheerder van een bijkantoor in Gombang bijna gegijzeld te zijn geweest wegens fikse schulden. Soedirdjo claimt die te hebben opgelopen om zijn familie te helpen, maar 'volgens het B.B. ten gevolge van omgang met publieke vrouwen.' Een sterke kracht voor de Dienst is Soe-

¹⁰¹ Toewan- Meneer, heer.

¹⁰² Arsip P.T.T., nr. 103, 30-11-1927.

¹⁰³ Ibidem, nr. 1408, 10-8-1934.

¹⁰⁴ Ibidem, 'Hamba tidak perloe di kasih balesan, tjoema atoer bertaoe sadja soepaja djangan sampei kedjadian adak oewang Goepermen di makan poennawanja.'

dirdjo sowieso niet. Zijn functioneren is nog net voldoende, maar 'slordig en onnauwkeurig terwijl de afdoening dikwijls foutief en onvolledig' is. Zelf heeft hij zijn chef verzocht om voorlopig vrijwillig op wachtgeld te worden geplaatst, 'zoo mogelijk voor den tijd van minstens één jaar' om vlugger zijn schulden te kunnen aflossen. Omdat Soedirdjo 'voor den rang van klerk wel geschikt kan worden verklaard', lijkt dit de controleur de beste oplossing en zo kan Soedirdjo met wachtgeld naar zijn moeder te Poerwodadikedoe verhuizen, vermoedelijk zonder veel budgettaire ruimte voor publieke vrouwen. Zelfs in dit vrij extreme geval van maatschappelijk falen, weegt het dienstbelang uiteindelijk het zwaarste. Soedirdjo kan mogelijk elders bruikbaar zijn voor de post en daarom wordt hem de wachtgeldregeling toegestaan ondanks zijn strapatsen.¹⁰⁵

4.2.4 *De Indische P.T.T., de vakbond en de communistische zaak*

Op 27 maart 1925 belandt een verzoekschrift van het afdelingsbestuur van Poerwakarta van Sarekat Postel, de vakbond voor lager personeel bij de posterijen, bij het hoofdbureau van de posterijen. Volgens Oerip Asnawi en Soediono heeft de plaatselijke kantoorchef A.M.J. van Eekhout zijn personeel onheus behandeld en 'zich soms woorden laten ontvallen, welke de grenzen der welgevoeglijkheid te buiten gaan en die voor de betrokkenen zeer vernederend zijn. In zijn drift kan de kantoorchef het zoo uitbulderen, dat het publiek aan den grooten weg zijn stem kan hooren. Het blijft daar niet alleen bij, doch bovendien worden dan de boeken en de registers naar alle kanten gesmeten en geslingerd. ... Wij verzoeken U dan ook beleefd, zoowel in het belang van het personeel als van den dienst, een streng onderzoek in deze zaak te willen doen instellen.'¹⁰⁶ Na een blik op het inspectierapport van twee jaar eerder over Van Eekhout te Poerwakarta, ziet het Hoofdbureau dat het optreden van commies Van Eekhout tegenover zijn ondergeschikten eerder te wensen heeft overgelaten en een onderzoek begint.¹⁰⁷ Uit dat eerdere rapport van 1923 heeft een inspecteur beschreven hoe Van Eekhout zich vaak te driftig maakt en daarbij nu en dan heftig uitvalt.¹⁰⁸ Heeft de Sarekat Postel een heuse 'perkara'¹⁰⁹ te pakken? In het belang van de Dienst reist een controleur af naar Poerwakarta.

Voor het verslag van de controleur worden allereerst de beide assistenten van het plaatselijke personeel gehoord. Wonderlijk genoeg, want Van Eekhout kan 'op eigen verzoek' bij dat verhoor aanwezig blijven, komt daaruit een beeld naar voren dat, op de conclusie na, erg lijkt op dat uit het verzoekschrift van de Sare-

¹⁰⁵ Ibidem, 26-9-1934.

¹⁰⁶ Ibidem, nr. 2083, 27-3-1925.

¹⁰⁷ Ibidem, 9-4-1925.

¹⁰⁸ Ibidem, 9-2-1923.

¹⁰⁹ perkara - zaak.

kat Postel. Volgens de assistenten vloekt en tiert Van Eekhout inderdaad wel eens vloek 'bij ernstige tekortkomingen van de Dienst'. Ook buldert hij wel eens zo zodat het op straat te horen is, waarbij hij 'registers hardhandig neersmijt'. Toch willen de beide assistenten verder geen kwaad woord over hun kantoorchef zeggen en ontkennen zij in alle toonaarden inlichtingen te hebben verstrekt aan de Bond.

Begrijpelijk, schrijft de controleur omdat Van Eekhout bekend staat als 'een over het algemeen humaan en hartelijk man'. Bovendien erkent de kantoorchef meestal ruiterslijk 'als hij eens verkeerdelijk hard geweest is.' Tenslotte schrijft de controleur joviaal, staat Van Eekhout goed bekend bij het publiek 'tenminste het deel, hetwelk tot oordeelen bevoegd is' en iedereen 'mag Van Eekhout, die president van de soos is, graag'. Met die constatering besluit de controleur dat het hier gaat om een 'opgeblazen klacht van eenige buiten den dienst staande bestuursleden ... die namens het personeel hebben menen te moeten klagen.' Wel wordt Van Eekhout er door de controleur op gewezen 'dat hij zich in te binden heeft, opdat ook de buitenstaanders geen verkeerden indruk krijgen.'¹¹⁰

Als klap op de vuurpijl blijkt de kantoorchef zelf een paar weken later een eigen onderzoeksverslagje toevoegd te hebben aan het verslag van de controleur. Hieruit blijkt dat de assistenten bij nader inzien toch 'een en ander hadden gezegd' over het optreden van Van Eekhout aan de vertegenwoordigers van de Sarekat Postel omdat ze, 'zooals ze zeiden verlegen werden gemaakt, als zij van mij een standje of een aanmerking kregen, terwijl er menschen in de vestibule waren.' Tegelijk hebben ze Van Eekhout nogmaals bezworen dat het niet hun bedoeling was geweest via Sarekat Postel tegen hun chef te ageren.¹¹¹

Volgens van Eekhout ligt de zaak eenvoudig. De 'genoemde heertjes van de bond' zijn een actie begonnen omdat hij eerder 'onomwonden zijn afkeuring had uitgesproken' over de Sarekat Postel waarin 'geen post of telefoon personeel de voornaamste bestuurszetels innamen, doch wel outsiders, zelfs iemand van de communistische school.' Tot slot heeft Van Eekhout met kenmerkende fijngevoeligheid zijn beide assistenten en de beide brievenbestellers geheel vrijwillig en in eigen woorden een verklaring laten schrijven waarin zij hun rol in de affaire voor de Dienstleiding toelichten. 'Als we standjes krijgen, dan is 't onze eigen schuld', schrijven de beide assistenten gedwee, 'op ons woord hebben wij geen sakitati betreffens het optreden van u tegen over het personeel.'¹¹² En daarmee is de affaire officieel afgedaan.

Of de sakitati¹¹³ daarmee volledig verdwenen was uit Poerwakarta is maar de vraag. Voor de volledigheid had Van Eekhout ook de brievenbestellers van zijn

¹¹⁰ Arsip P.T.T., 4-6-1925.

¹¹¹ Ibidem, 31-6-1925.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Sakitati - gekwetst, van sakit hati 'doet pijn aan het hart'.

kantoor een verklaring laten schrijven. In het Maleis schrijven zij dat er geen haat was jegens de kantoorchef en dat het hele personeel met goed hart samenwerkte. Je hoeft niet overdreven argwanend ingesteld te zijn om aan hun verklaring te twijfelen.¹¹⁴ Uit de affaire blijkt wel, dat Sarekat Postel goed op de hoogte was van het belang dat de Dienstleiding hechtte aan een geschikte ambtenaar op de juiste plaats. Zelfs leden van het lokale bestuur van de Sarekat Postel, waarvan voorzitter Soediono een jaartje later als 'een echte communist' de gevangenis in zou draaien, werden door de Dienstleiding aanvankelijk behandeld als waardevolle informatiebron over het functioneren van het eigen personeel.¹¹⁵ Toch blijkt uit de zaak Van Eekhout vooral dat etniciteit op de werkvloer weldegelijk een grote rol speelde. Voor de controleur van dienst was het in elk geval zonneklaar welk 'deel van het publiek' tot oordelen bevoegd was: degenen die Van Eekhout kenden als president van de soos en dat waren geen Indonesiërs.¹¹⁶

Wat Van Eekhout in 1925 waarschijnlijk hielp met de snelle afwikkeling van zijn zaak, was de toenemende spanning tussen de communistische beweging en alle koloniale autoriteiten. Met tegenzin begon de Dienstleiding afstand te nemen van de Indonesische bond. Volgens G.M. Wigman, hoofd van de Dienstleiding van de P.T.T., was het tot begin 1926 zo geweest dat de vakbond 'wensen en grieven van het in hoofdzaak lagere personeel' aan het hoofdbestuur van de P.T.T. toestuurde. Via de afdelings- en districtshoofden werden deze grieven gecontroleerd en waar nodig bijgesteld. Klopten de klachten niet dan verscheen er een rectificatie in het bondsblad de *Soeara Postel*. Zo had de Dienstleiding de bond lang kunnen gebruiken om niet het contact met het eigen personeel kwijt te raken.¹¹⁷

Toen deze regeling in september 1925 spaak liep en de rectificaties uitbleven, verbrak Wigman het contact met de Sarekat Postel en verslechterde de verhoudingen tussen Dienstleiding en de bond in hoog tempo.¹¹⁸ Illustratief voor deze maatschappelijke verharding is het voorbeeld van assistent R. Soewondo die in april 1926 ontslagen werd van het Post- en Telegraafkantoor te Kediri. Hoewel Soewondo zijn ontslag aanvocht tot aan de Volksraad en de gouverneur-generaal toe, was het 'zich niet onthouden van daadwerkelijke propaganda welke tot ontwrichting van het Overheidsgezag leidt' een vergrijp waartegen Soewondo's

114 'Besteller tida bentji pada Toean ckt dan tida bitjara apa-apa diloea dari hal Toean ckt dan bagus hati pekerdjaan semoea personil.' Ckt = Chef Kantoor.

115 Anoniem, 'Een echte communist', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 21-8-1926.

116 Over A.M.J. van Eekhout is via Delpher te vinden dat hij in 1928 met verlof gaat naar Den Haag. In 1930 wordt hij tot hoofdcommies benoemd te Medan, waar hij in 1932 eervol wordt ontslagen. Inmiddels was hij vicevoorzitter van de lokale IEV-afdeling en gaf hij, onder andere, lezingen voor kanarielifhebbers.

117 *Soeara Postel - de stem van de post*, het verenigingsblad van de bond dat tot begin 1925 *Soeara Kita - onze stem*, heette.

118 G.M. Wigman, 'Circulaire 54', standpunt tegenover 'Sarekat Postel', in: *Arsip P.T.T.*, nr. 2092, 3-9-1926.

gebleken geschiktheid voor de Dienst niet was opgewassen. En het ontslag bleef staan, zonder wachtgeld en zonder tweede kans.¹¹⁹

4.2.5 *Personeelsbeleid in een harde samenleving*

Naarmate het interbellum vorderde, behandelde de Dienstleiding van de P.T.T. Indonesiërs met de juiste kwalificaties steeds meer op gelijke voet met hun 'Europese' collega's. Gekwalificeerd personeel in de middenrangen van assistent, klerk en commies eerste klasse zag men als de ruggengraat van het bedrijf. Als zij geschikt bevonden waren tenminste. Want zoals Luttikhuis stelt over de Zustermaatschappijen, moesten Indonesiërs voldoen aan 'de door het management vastgestelde sociale en professionele normen van respectabiliteit'.¹²⁰

Bij de post werden deze normen voor het predikaat 'geschiktheid bij de Dienst' accuratesse, plichtsbetrachting en dienstijver genoemd. Uit de meeste postbescheiden in het archief valt niet op te maken dat Indonesische kandidaten vanwege van hun afkomst anders behandeld werden. Wel is het duidelijk dat Indonesiërs per saldo het meest te winnen hadden bij het bestaan van interne opleidingstrajecten om hen op het gewenste niveau te brengen, omdat zij meestal begonnen met een opleidingsachterstand, opgedaan in de koloniale samenleving.

Op verschillende manieren probeerde de Dienstleiding de geschiktheid en bruikbaarheid van deze ambtenaren voor de Dienst af te dwingen. Grote waarde hechtte men aan gebleken geschiktheid in de praktijk. Een ambtenaar als Abdoelmanan kon weliswaar na jaren trouwe dienst profiteren van gebleken inzet, maar de zaak rond ambtenaar Tahir maakt tegelijkertijd duidelijk hoezeer gebleken ongeschiktheid een promotie in de weg kon staan. De conduitestaten waarop gedrag, presteren en functioneren van de ambtenaren werd bijgehouden waren vaak van doorslaggevend belang.

Zolang de leidinggevenden maar even het nut van een eventuele overplaatsing of tweede kans voor de Dienst zagen, waren ze bereid veel in Indonesische ambtenaren te investeren. In het archief is te lezen dat dit de ambtenaren zelf niet ontgaan was. Met hun verzoekschriften wisten commies Soedarsono en monteur Kosasih zich uit ernstige situaties te redden, hoewel zij zich daarvoor wel in het keurslijf van de Dienst moesten voegen. Zelfs bij extreme en externe zaken tegen Indonesische ambtenaren zoals de fraudezaak van klerk Roestam en de publieke vrouwen van commies Soedirdjo, bleef men zoeken naar manieren om deze ambtenaren voor de Dienst te behouden. Alleen in geval van gebleken propaganda voor de communistische zaak zoals bij commies Soewondo, was het meteen over en uit, hetgeen in latere jaren ongetwijfeld ook voor propaganda voor de nationalistische zaak gegolden zal hebben.

¹¹⁹ Arsip P.T.T., nr. 1480, 16-3-1926.

¹²⁰ Luttikhuis, *Negotiating modernity*, 223.

Hoewel verschillen in 'volksaard' in de kolonie juridisch waren vastgelegd, blijkt uit deze interne en destijds geheime verslaggeving van de Posterijen dat de Dienst etniciteit als criterium voor geschiktheid zorgvuldig probeerde te vermijden. Dat wil niet zeggen dat er bij de post sprake was van werkelijk gelijke kansen. De functie-eisen van de Post waren tenslotte naar Nederlands model opgesteld zodat Indonesische commiezen met zowel een culturele als een opleidingsachterstand begonnen. Dat afkomst bij de post ook om andere maatschappelijke redenen een grote rol bleef spelen, laat het 'verkeerdelijk hard' optreden van kantoorchef Van Eekhout zien. Het is bij een dergelijke zaak dat je graag zou lezen wat beide assistenten gezegd zouden hebben zonder de hete adem van hun superieur in de nek. Over werkelijke waardering van het werken bij de Indische Post gaat het laatste deel van dit hoofdstuk.

4.3 De Postbond en de stem van de Indonesische leden, 1920-1940

In 1930, tijdens het prille begin van de grote depressie, verschijnt het gedenkboek van het 25-jarige bestaan van de Postbond. Hierin presenteert de bond zich als een succesvolle en gezagsgetrouwe vakvereniging die 'de belangen van de hogere en middelbare P.T.T.-ambtenaren' als geen ander behartigt. In het algemeen historisch overzicht en het verslag van salarisacties en bondswerkzaamheden wordt door dejarige bond maar weinig over de 'inheemsche leden' geschreven en al helemaal niets door hen.¹²¹ Op de vooravond van de volgende crisis verscheen tien jaar later het jubileumnummer van het *Orgaan van de Postbond* met min of meer dezelfde strekking.¹²² Waar bleven de Indonesische leden van de Postbond?

In *Workers, Unions and Politics* geeft John Ingelson een duidelijk antwoord op deze vraag. Na het verbod op de Sarekat Postel in 1926, stelt hij, stappen sommige Indonesiërs weliswaar tijdelijk over naar de Postbond, maar deze bond wordt te veel door Indo-Europeanen gedomineerd, zodat 'hun nationalistische gevoelens al snel te sterk bleken om zich er comfortabel te voelen.'¹²³ Een jaar later wordt de Indonesische vakbond Midpost opgericht, geleid door het gematigd nationalistische Volksraadslid Soeroso. Deze bond richt zich op Indonesiërs in de middenrangen en geeft een *Postblad* uit in het Nederlands om zijn status te onderstrepen.¹²⁴ Daar wordt de grote meerderheid van de Indonesische postambtenaren lid van volgens Ingelson. Het is een duidelijk antwoord van een groot histori-

¹²¹ *Gedenkboek Postbond*, 39, 74, 86, 91

¹²² Hoofdbestuur Postbond, *Orgaan van de Postbond, jubileumnummer 1905-1940*, 3-4.

¹²³ Ingelson, *Workers*, 91.

¹²⁴ *Ibidem*, 92.

cus, maar in dit specifieke geval ook onjuist. Alleen al in de eerste drie maanden van 1920 hadden 69 van de 147 nieuwe leden van de Postbond een Indonesische naam.¹²⁵ Een korte blik op de namenlijsten van de afdelingsbesturen van de Postbond in de jaren dertig laat bijvoorbeeld in 1938 zien dat het bestuur van afdeling Solo uit H.J.K. Triebert, M. Soemadi en R. Moeljadi bestond. Zo kenden de meeste afdelingsbesturen in de jaren dertig één of meerdere Indonesische leden.¹²⁶

In dit deel van hoofdstuk vier bespreek ik eerst de geschiedenis van de Postbond van 1920 tot 1940 als achtergrond waartegen de geschiedenis van de Indonesische leden van de Postbond beter tot zijn recht komt. Waarom werden Indonesische ambtenaren lid van de Postbond na de Eerste Wereldoorlog en waarom bleven zij lid in de jaren dertig? Hoe zagen zij het belang van de indianisatie en welke rol speelde het ‘rassensentiment’ daarbij in de Postbond? Wat valt op te maken over de politieke bewustwording van de Indonesische ambtenaren van de Postbond? Kortom: waarover sprak de Indonesische stem van de Postbond?

Tabel 4.10 Aantallen artikelen in het Nederlands (N) en in het Maleis (M) in het *Orgaan van de Postbond* van Indonesische schrijvers, 1920-1940

1920 ¹²⁷	1922 ¹²⁸	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929-1940
11 N	14 N /4 M	82 N /49 M	44 N /22 M	41 N /13 M	26 N /5 M	10 N	6 N	11 N

4.3.1 Een kwart eeuw Vakbondswerk: de plaats van de ‘Inheemsche leden’ in de propaganda van de Postbond

Voor de Postbond was een jubileumuitgave de manier om zich te tonen als betrouwbare partner in de Indische arbeidsverhoudingen. De bond deed alle moeite om zich te distantieëren van mogelijke revolutionaire associaties die voor veel kolonialen onlosmakelijk aan het vakbondswezen verbonden waren. Vandaar dat de jarige bond zich in het eerste deel van haar jubileumnummer laat feliciteren door de Dienstchef van de P.T.T.-dienst in Indië, de directeur van Gouvernementsbedrijven en zelfs door gouverneur-generaal A.C.D. De Graeff, die toestemming gaf een gesigneerd portret te plaatsen op de eerste pagina’s van het boek.¹²⁹

Pas in het tweede gedeelte richt de bond zich tot de leden en mogelijkkerwijs nieuwe leden om hen te overtuigen van de noodzakelijkheid om ‘door onder-

¹²⁵ Redactie, ‘Lijst van nieuwe leden’, *Orgaan van de Postbond*} 1-6-1920, 167-169.

¹²⁶ Anoniem, ‘Afdeling Solo, Jaarverslag’, *ibidem*, 16-2-1938, 397.

¹²⁷ Eerste helft van 1920, zie tabel 4.8, pagina 181.

¹²⁸ Tweede helft van 1922, zie tabel 4.8.

¹²⁹ Hoofdbestuur Postbond, *Gedenkboek Postbond 1905-1930* (Weltevreden 1930) 9.

linge hechte samenwerking de belangen van de hogere en middelbare P.T.T.-ambtenaren zoo doeltreffend en krachtig mogelijk te bevorderen.¹³⁰ Daarop volgt een historisch overzicht waarin de nadruk ligt op succesvolle salarisacties en de 'bondswerkzaamheden' van de afgelopen kwart eeuw: het verbeteren van vakopleiding, diensttijd en verlof.¹³¹ Vermelding van afkomst en landaard komen daarbij niet van pas. Onderlinge aaneensluiting van de 'hogere en middelbare' postambtenaren, daar gaat het volgens het bondsbestuur om.¹³²

In het historische verhaal van de bond worden een aantal mijlpalen uit de geschiedenis van de Indische Post terug vanuit werknemersstandpunt belicht. Bij de oprichting in 1907 gaat het de jonge bond om de 'onrust en de agitatie' onder het personeel vanwege de 'onvoldoende salariering' in goede banen te leiden. Toen de bond in 1913 de statuten liet wijzigen om de toetreding van 'Inlandsche leden en Telefoonpersoneel' mogelijk te maken, groeide de Bond van ongeveer 500 leden naar 900 leden in 1916.¹³³ Na de oorlog maakte de bond werk van de werving onder het 'toenemend aantal Inheemsche ambtenaren' zodat het ledental verder toenam. Op verschillende propagandatochten vroegen zij de aandacht voor de oprichting van een ondersteuningsfonds en een weerstandskas. Een aantal jaar werd zelfs de 'Warta Post' als 'Maleis bijvoegsel' aan alle leden toegestuurd.¹³⁴

Met een tweetal rekestes die de Bond indiende 'aan de Hollandsche en aan de Indische regering' was de Postbond de kracht achter de grievencommissie van 1919 die aan veel achterstanden bij de Post een einde zou maken.¹³⁵ In deze jaren groeide de Bond van 1200 leden in 1919 tot ongeveer 1900 leden in 1920. Het grootste succes boekte de Bond met de reorganisatie van 1921 die tot stand kwam na bondsacties tot in de Volksraad en daarna in de Tweede Kamer 'en het personeel zag zich zijn goed recht toebedeeld'.¹³⁶

De bloeitijd van de bond zou aanhouden tot 1922 toen ruim 2900 leden lid waren van de bond. De snelle ledengroei bleek niet bestand tegen de 'periode van ver doorgevoerde bezuiniging van de staatshuishouding' die volgde onder gouverneur-generaal Fock. Van 2490 in 1923 zakte het ledental van de bond tot 2250 in 1925. Dit ledenverlies weet de Bond allereerst aan de personeelsvermindering die onlosmakelijk aan de bezuinigingen verbonden was. Tegelijkertijd was het in tijden van tegenspoed te merken 'dat het algemeene enthousiasme ... in belangrijke mate was bekoeld.'¹³⁷

130 Ibidem, 'Inleiding', 6.

131 Ibidem, 29.

132 Ibidem.

133 Ibidem, 36.

134 Ibidem, 39.

135 Ibidem, 67.

136 Ibidem, 68.

137 Ibidem, 46.

In tijden van economische tegenspoed bleek de invloed van de bond beperkt. Al snel werd duidelijk dat de Salariscommissie van de Indische regering onder leiding van M.H. Damme weinig vakverenigingsvoorstellen over zou nemen. De duurtetoeslag van na de oorlog werd vanaf 1923 geleidelijk afgeschaft en ook de duur verworven scholingsmogelijkheden werden vanaf 1924 afgebroken. De 'geldelijke hulp' die de Bond ondertussen aan 'de daarvoor in aanmerking komende slachtoffers van de bezuiniging' verleende, zette de onderlinge solidariteit tussen de verschillende belangengroepen in de bond onder druk. Het waren juist overgangsrangen van assistent, klerk en commies die de meeste bondssteun ontvingen.

In 1923 maakten een tweetal groepen controleurs zich los uit de Postbond om eigen 'controleursverenigingen' op te richten en datzelfde jaar ontstond een crisis in de verstandhoudingen tussen Dienstchef en Bondsvoorzitter.¹³⁸ De invoering van de het BBL, het besluit Bezoldiging Landsdienaren in 1925, zou de situatie verder verslechteren. In de scherpste bewoordingen die in het feestelijke gedenkboek te vinden zijn, schrijft het vakbondsbestuur hierover: 'De funeste gevolgen van de invoering der B.B.L. gingen ook aan onze organisatie niet voorbij. Een geest van moedeloosheid scheen zich van een deel van het personeel meester te maken.'¹³⁹ Ledentallen liepen verder terug tot aan het voorlopig naoorlogs dieptepunt van 2100 in 1926. Pas in datzelfde jaar, bij het aantreden van gouverneur-generaal De Graeff, kon de Bond weer bogen op wat kleine successen 'voor onze sobere wenschen en billijke eischen'. Een regeling voor de zwakke positie van de maandgelden bij de post was hier een voorbeeld van.¹⁴⁰

De jaren na de bezuinigingen van de jaren twintig zou de bond gebruiken om de bestuursvoering ingrijpend te veranderen. Naast het Hoofdbestuur werd een Raad van Advies geplaatst, de administratie werd 'meer wetenschappelijk georganiseerd' en inkomsten en vermogen stegen gestaag.¹⁴¹ Vanaf 1927 nam de invloed van de afdelingsbesturen op het bondsbestuur toe door het instellen van onderlinge periodieke overleggen op basis van voorstellen die door de lokale afdelingen moesten worden aangedragen. Het Hoofdbestuur werd verkleind naar drie personen en ging zich meer met algemene zaken bezighouden zoals de salarisonderhandelingen en de bondspropaganda. Tegelijk werd ook 'de oprichting van belangengroepen zo veel mogelijk bevorderd' en met succes, want de beide controleursverenigingen die zich eerder van de bond hadden afgesplitst, gingen in 1929 weer op in de Postbond.¹⁴²

¹³⁸ Ibidem, 46.

¹³⁹ Ibidem, 47.

¹⁴⁰ Ibidem, 72, 91.

¹⁴¹ Ibidem, 51.

¹⁴² Ibidem, 52.

Onderlinge aaneensluiting voor salarisacties en bondsactiviteiten die alle ambtenaren aangaan, zo presenteert de redactie het verhaal van de investeringen en bezuinigingen op de Indische P.T.T. vanuit vakbondsperspectief. De Indonesische leden worden daarbij zelden afzonderlijk genoemd. Volgens het hoofdbestuur draait het in de vakvereniging immers niet om afkomst. 'Hoog en laag, uitgezondene en hier-geborene, zullen niet alleen in de Dienst maar ook daarbuiten - in hun Bond - gebracht moeten worden tot een ongekende mate van samenwerking, van onderlinge waardering, van wederzijdschen steun', schrijft bondsvoorzitter J.P.J.W. Kusters in 1930 in zijn slotwoord over de toekomst van de Bond.¹⁴³

Ruim tien jaar later trekt bondsvoorzitter J.J. van Veen trekt de lijn van zijn voorganger door. In zijn historisch overzicht verdedigt Van Veen het bondsverzet tegen de herziening van de BBL in 1932. Bij deze herziening had het gouvernement 'de aantallen Europeesche en Indonesische ambtenaren' gewijzigd om te zien 'welke groepen van ambtenaren van het C-, naar het B-, en van het B-, naar het A-type' overgebracht konden worden.¹⁴⁴ Daarbij stond de Postbond en haar strijd voor de rechten van het hoger en middelbaar personeel ineens rechtstreeks tegenover 'de Inheemsche leden' van de Volksraad, die deze indianisatievoorstellen uit nationalistische motieven toejuichten en aandrongen op 'een salarisregeling op "Indonesische basis"'.¹⁴⁵

Tot grote teleurstelling van de Postbond, schrijft Van Veen, werd het Herziene Besluit Bezoldigingen Landsdienaren (H.B.B.L.) in 1934 ingevoerd zodat de bond een deel van zijn achterban zag verdwijnen in de A-schalen. In de crisisjaren liep het ledental gestaag terug tot een dieptepunt van zo'n 1700 leden in 1936. In deze jaren hield de Bond weliswaar vast aan haar eigen inschatting van wat 'Europese banen' waren, namelijk assistent en hoger, maar voor veel van de leden in deze tussenrangen was een lidmaatschap eenvoudig niet meer te betalen. Bij de tweede herziening van het BBL vier jaar later, keerden de kansen voor de bond. Maar ook de HBBL-1938 schoot volgens het bondsbestuur te kort.

Hoewel dan ook voldoening bestond over de voor verschillende groepen verkregen gedeeltelijke erkenning van hun in maatschappelijk opzicht gestegen positie, bevredigd was men niet en onze Bond stond voor de taak om bij de eerste zich daartoe voordoende gunstige gelegenheid te trachten in de positie van het P.T.T.-personeel verdere verbetering te brengen.¹⁴⁶

De Postbond werd daarbij geholpen door een ongekende stijging van de ledenaantallen. In 1940 noteerde de bond ruim 4000 leden. Na de oorlog zou de

¹⁴³ Ibidem, 114.

¹⁴⁴ Ibidem, 5.

¹⁴⁵ Ibidem, 17.

¹⁴⁶ Ibidem, 31.

Postbond vlak voor het 45-jarig jubileum in 1952, fuseren met de Bond Pegawai P.T.T.¹⁴⁷

Tussen het verschijnen van het jubileumboek in 1930 en het jubileumnummer van 1941 verandert er weinig aan het officiële standpunt van het bondsbestuur dat nu eenmaal verschillende groepen ambtenaren bij het middelbaar en hoger personeel van de P.T.T. bestaan, die zonder aanzien des persoons door de bond vertegenwoordigd worden. De enige toezegging aan de tijdgeest is te vinden in het detail dat de redactie in 1930 nog schrijft over ‘inheemsche ambtenaren’ en in 1941 over ‘Indonesische ambtenaren’. Tegelijkertijd blijft het bondsvoorzitterschap in handen van mannen als L. van Brakel, G.H. van der Velden, J.P.J.W. Kusters en J. Israëls. Indonesische leden worden weliswaar gewaardeerd als lid, maar spelen in de jubileumpublicaties van de Postbond geen rol van betekenis.

Tabel 4.11 Ledenaantallen Postbond, 1907, 1913-1929/148 en 1930-1940¹⁴⁹

1907-11	1913	1914	1915	1916-18	1919	1920	1921	1922
±500	518	596	900	780	1217	1896	2703	2903
1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
2800	2400	2250	1900	1800	1712	2211	2527	2860

1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
2490	±2480	2250	2100	2508	2534	2563	2560
1940	1941						
3095	g.g.						

4.3.2 *Indonesische stemmen in de Postbond: de bond werkt aan onze positieverbetering, april-augustus 1920*¹⁵⁰

Het is niet toevallig dat de tien van de elf ingezonden brieven van Indonesiërs tussen april en augustus 1920 van assistenten en klerken kwamen.¹⁵¹ Het assistenten-instituut van de Post stamde uit 1911 en de Postbond bood Indonesische leden pas vanaf 1913 de kans om lid te worden. In 1920 waren assistenten en klerken zowel in rang de laagste als getalsmatig de grootste groep die volgens de

¹⁴⁷ Anoniem, ‘Fusie Postbond BPTT’, *Java Bode*, 11-4-1950.

¹⁴⁸ Hoofdbestuur Postbond, *Gedenkboek Postbond*, 43, 51, 125.

¹⁴⁹ Voor 1936-38 komen de cijfers uit ‘Jaarverslag’, *Orgaan van de Postbond* eerste februari-nummer, 1-2-1938, 365; Ibidem, 1-2-1939, 317; Ibidem 1-2-1940, 331. Voor de overige jaren komen de cijfers uit de grafische tabel ‘ledental’, *Orgaan van de Postbond* jubileumnummer 1930-1940.

¹⁵⁰ Van het *Orgaan van de Postbond* is jaargang 16, 1920/1921 onvolledig (Alleen nr. 1-10 van april tot augustus); jaargang 17 ontbreekt.

¹⁵¹ De ingezonden brieven besproken in het volgende gedeelte staan op chronologische volgorde.

Postbond tot de Europese rangen gerekend moesten worden. En de bond was niet zonder concurrentie. In 1916 was de bond Keroekoenan Pegawai Post Bumipoetra (KPPB) opgericht,¹⁵² die snel daarna werd opgevolgd door de Sarekat Postel, waarin alle Indonesische werkers bij de post meer dan welkom waren.¹⁵³

Nu hadden Indonesische leden in 1920 een goede reden om lid te worden of te blijven van de Postbond. Later dat jaar werden de resultaten bekend van de Grievencommissie van zes leden, waarvan maar liefst vijf kaderleden van de Postbond. Eén van hen was klerk R.M. Soerjadi.¹⁵⁴ Al werden lang niet alle adviezen van de Grievencommissie uitgevoerd, de Postbond had zich voor het middenkader beter bewezen dan de Sarekat Postel, die zich vooral op de lagere rangen richtte. In de eerste drie maanden van 1920 hadden 69 van de 147 nieuwe postbondsleden een Indonesische naam.¹⁵⁵

De ingezonden brieven in het *Orgaan van de Postbond* uit 1920 gaan meestal over de onderwerpen waarop ook de Bondspropaganda zich na de oorlog richtte: het behoud van de duurtetoeslag en de verbetering van de salarissen. Assistent 'Stingaree' schrijft bijvoorbeeld over de druppel op de gloeiende plaat die de duurtetoeslag volgens hem is. 'M. Djokjakarta' en de 'klerken van Kotaradja' bepleitten nogmaals een loonsverhoging. 'Postklerk' klaagt in het stuk 'ruime blik en prettige geest' over de pietluttigheden waarmee superieuren het werk node-loos verzwaren.¹⁵⁶ Dat het *Orgaan van de Postbond* behalve een bonds- ook een vakblad is, bewijst de bijdrage van klerk X.X. die een specialistisch klachtenlijstje schrijft over de wijzigingen in de ambtelijke regels omtrent plombeertangen en postplanken en zich retorisch afvraagt of er ooit nog iets definitief gewijzigd gaat worden.¹⁵⁷

Op de meeste van deze brieven reageert de redactie met vriendelijk commentaar waarmee de inzenders aangemoedigd worden nog even geduld te hebben tot de resultaten van de commissie bekend zijn of met de aanmoediging om concrete voorbeelden van 'pietluttigheden' bij de bond te melden. Om zich te verzekeren van betrouwbare informatie houdt de redactie zich aan de stelregel, dat publicatie onder een pseudoniem is toegestaan, als de echte naam van de schrijver maar bij de redactie bekend is.¹⁵⁸ Op deze manier neemt de Postbond de rol

152 Ingleson, *In search of justice*, 89.

153 De *Sarekat Postel* werd waarschijnlijk in 1917 opgericht toen de *Sarekat Islam* begon met het organiseren van arbeiders-bonden. Zie ook Ingleson, *In search*, 96-97. De oudste verwijzing naar de bond *Soeara Postel* (stem van de post) is te vinden in: *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chinese pers*, 1918 nr. 51, 12-2-1918.

154 Wigman e.a., *Verslag van de grievencommissie, ingesteld bij beschikking van het hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst* (Batavia 1920) 4.

155 Redactie, 'Lijst van nieuwe leden', 1-6-1920, 167-169.

156 Stingaree, 'Een druppel op een gloeiende plaat', 1-5-1920, 90; Postklerk, 'Ruime geest en prettige geest in onzen dienst', 1-8-1920, 308; Redactie, 'Correspondentie', 16-8-1920, 295.

157 X.X., 'What next?', 1-6-1920, 162-163.

158 Redactie, naschrift bij Soewarno, 'Anonieme brieven', 16-5-1922, 54-55.

van ombudsman op zich en presenteert men zich als bemiddelaar tussen management en personeel.

Met sommige brieven-schrijvers is de ombudsman van de Postbondredactie het overigens niet eens. Zoals met Noermattias die vragen stelt waarop het antwoord gewoon in het Huishoudelijk reglement te lezen vallen.¹⁵⁹ Echt fel reageert de postbondredactie op Saahed, wiens ingezonden brief wordt afgedaan in de afdeling correspondentie. Daarin krijgt hij er flink van langs. In zijn ongeplaatste brief, heeft Saahed blijkbaar geklaagd over de ‘aangebrachte commiezen’ uit Holland, die maar meteen aannemen dat hij als ambtenaar alleen Maleis verstaat. Volgens de redactie gaat Saahed met deze klacht tever. ‘Uitgezonden commiezen zijn geen “barang” en worden niet aangebracht maar uitgezonden. Neemt u het nu werkelijk zo hoog op dat een “orang baroe” U in het Maleisch aansprak en “toean”¹⁶⁰ tegen u zei? Is u dan geen meneer?’ Vandaar dat de redactie het stuk niet heeft willen plaatsten. ‘Vergeet niet, dat uw stukje, als het geplaatst zou worden, waaraan we niet denken, rassenhaat zou kweken waarom het u vermoedelijk niet te doen is en waartoe wij niet wenschen mee te werken.’¹⁶¹

In 1920 is er één inzender die direct of indirect de ongelijkheid van beloning vertaalt naar de ongelijkheid tussen de bevolkingsgroepen, zonder dat hij van de redactie het verwijt krijgt ‘rassenhaat’ te zaaien. Inzender ‘assistent’ begon zijn beschouwing ‘gedachten van een assistent’ met een beschrijving van de goede oude tijd, ‘aan zijn traktament had hij toen genoeg’. Toen kwam de oorlog in Europa, waardoor zijn ogen geopend werden. ‘Het verwonderde hem niet, dat de onderdrukte boeren en arbeiders in Rusland hun recht gingen zoeken, omdat de druk hun te zwaar werd. Hij wist nu waarom de arbeiders in alle oorden der wereld gingen staken.’ Na deze gedachten dwalen de gedachten van assistent naar ‘het indrukwekkende oerwoud van zijn geliefde land’ waarin ‘den koningstijger woont’, normaliter bang voor de mens, maar door honger gedreven tot het verscheuren van ‘den gespierde nek van den karbauw.’

En het mensdome is immers ook een deel der natuur. Gelukkig toch, dat het Indische volk nog niet bewust is; gelukkig dat het zoo onwetend is; gelukkig, dat de oosterling alles met gelatenheid en lijdzaamheid kan verdragen en bovenal gelukkig omdat ... zijn lot weldra verbeterd zal worden. Waarom eigenlijk ook niet? Het is niet meer dan billijk.

Gelukkig besluit assistent, zijn er de Bond en de grievenscommissie waarin ‘gewerkt wordt aan positieverbetering. Zouden al onze beden door de Dienstleiding verhoord worden?’¹⁶² Van deze subtiele oproep tot revolutie in eigen land,

159 Redactie, ‘Correspondentie’, 16-7-1920, 242-243.

160 Barang – bagage; orang baroe – nieuweling; toean – meneer.

161 Redactie, ‘Correspondentie’, 16-7-1920, 242-243.

162 Assistent, ‘Gedachten van een assistent’, 1-6-1920, 149-153.

overgoten met een sausje bondspropaganda is het wonderlijk dat de redactie het plaatste. Tegelijkertijd bewijst de een grote mate van vertrouwen van 'assistent' in de bereidheid van de redactie om het auteursgeheim niet te schenden.

In de jaren kort na de oorlog ligt een meerderheid van de ingezonden stukken op één lijn met de onderhandelingseisen van het hoofdbestuur van de bond. Ingezonden brieven zijn in grote lijnen te verdelen in een drietal categorieën. De meeste brieven doen een beroep op de bemiddelende functie van de vakbond tussen leden en Dienstleiding. Voorbeelden van financiële nood vanwege onredelijke beloning of regeling of onredelijk optreden van een kantoorchef worden door de redactie meestal bemoedigend ontvangen, omdat ze, mits goed gedocumenteerd, de bond argumenten geven voor aan de onderhandelingstafel. Voor een tweede categorie gaat dat niet op. Brievenschrijvers met klachten die volgens te bond slecht geïnformeerd of slecht onderbouwd zijn of zelfs 'rassenhaat' stimulerend, worden door de redactie scherp afgekeurd of alleen in de rubriek 'correspondentie' afgekraakt. Een categorie op zich is het stuk waarin de schrijver om zijn klacht of gedachte heen een filosofische bespiegeling schrijft met politieke bijklank. In het voorbeeld uit 1920 kan 'assistent' opmerkelijk ver gaan in de richting van communistische revolutionaire gedachten. Uit de ingezonden brieven van 1920 blijkt in elk geval niet dat de Indonesische leden zich onwelkom voelden in de bond. Integendeel, zelfs onderwerpen als de gevoelige verhouding tussen de verschillende 'volken' in de kolonie komen in de brieven aan bod.

4.3.3 *Onze positie is meer gewaarborgd dan in vroeger tijden, 1922*

Aan de grote invloed van de bond vlak na de oorlog zou eind 1922 een einde komen. De hoop op verdere positieverbeteringen is inmiddels op de achtergrond geraakt, terwijl voor de Indonesiërs in de bond de strijd voor positiebepaling en behoud nog maar net is begonnen. Op de achtergrond speelt in deze jaren de radicalisering van de Indonesische vakbondsbeweging. In 1922 breekt een grote staking uit bij de pandhuisdienst van het gouvernement waarin de communistische partij een grote rol speelt.¹⁶³ Met de Sarekat Postel kent de Post eveneens een communistisch georiënteerde concurrent. De maatschappelijke onrust is duidelijk te lezen in de achttien ingezonden brieven van Indonesische leden van dat jaar.

De meeste inzendingen van 1922 vallen in de categorie over misstanden en onbillijkheden waaraan de bond volgens de inzenders wat aan moet doen. Drie brieven, van Moesa, 'maandgelder' en van Heulang, gaan over de onzekerheid en gevoelde rechteloosheid. De brief van Moesa, een verslag van een protestbijeenkomst van maandgelders waarop hij het woord voert, is de eerste Maleise bij-

drage in het blad van de Bond. Schrijver Heulang neemt het op voor het onrecht dat de postlopers wordt aangedaan en pleit voor het belang van een krachtige bond. 'Een bondslid' noemde net als 'postklerk' in 1920 een hele lijst plagerijen en 'bureaucratische wissewasjes' op die hij op kantoor heeft meegemaakt en waarmee het personeel volgens hem door de kantoorleiding overladen wordt.¹⁶⁴

Opnieuw publiceert de bond dergelijke bijdragen meestal zonder of met kort instemmend commentaar. Een specifiek onderwerp in deze categorie van misstanden en onbillijkheden is de toelating van commiezen op de controleurscursus, of liever over de problemen daarbij. S. Soerjowidjojo schrijft hierover dat zolang 'wij met onze lage vooropleiding' zonder beschikbare commiezen cursus aan MULO of derde klas HBS-eisen moeten gaan voldoen, doorstroom er niet in zit. 'Wij vreezen dat wij niet voldoende ontwikkeld geacht worden om de controleurscursus te bekleeden.' Ook aan deze brief, die eindigt met de hoop op georganiseerd overleg, voegt de bondsredactie niets meer toe.¹⁶⁵

Van de tweede categorie, de inzendingen die volgens de bond niet door de beugel kunnen, is de brief van L.P.F.S. Sopaheluwakan over de slechte positie van het klerkenpersoneel een mooi voorbeeld. De grote lijn van zijn inzending, dat de Postbond alleen actie neemt 'ten gerieve van de groep, welker leden thans de leidsels in handen heeft', valt slecht bij de redactie. Met zijn 'onbekookte critiek' doet Sopaheluwakan de zaak van de klerken volgens de redactie meer kwaad dan goed. Langs de lijn is het makkelijk klagen. 'Neem actie, ga in de afdelingsbesturen en dergelijke! Want de ALV is leidend.' Als je daarin actief bent, schrijft de redactie streng, kan je als groep bepalen waar de bond achteraan gaat of niet. Een tweede voorbeeld van sturend redactiebeleid is de brief van Noermattias, die klaagt over de lagere reisvergoeding voor assistenten. Net als bij zijn vorige inzending in 1920 heeft hij volgens de redactie zijn Huishoudelijk Reglement niet goed gelezen en daarmee kan Noermattias het doen.¹⁶⁶

Nieuw in 1922 zijn brieven waarin Postbondsleden in het Maleis worden opgeroepen om lid te worden van diverse lokale coöperatieven. In november schrijven voorzitter en secretaris Soemadi en Misngoens een dankbetuiging voor de brede collegiale steun bij het overlijden van Aminata Dwidjotanoto en raden Pandji van de Darmawan-vereniging. Nabestaanden van beiden krijgen nu een uitkering uit het fonds valt wervend in die tekst te lezen, waarin ook de gegevens staan hoe lid te worden.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Moesa, 'Redevoering van den heer Moesa, gehouden op de vergadering met de maandgelden op 8 October', 16-10-1922, 195-196, een maandgelder, 'maandgelden', 16-12-1922, 267, Heulang, 'Recht? Vereenigt U!', 1-9-1922, 168-169, een bondslid, 'Plagerijen', 1-11-1922.

¹⁶⁵ S. Soerjowidjojo, 'Toelating van commiezen op de controleurscursus', 1-5-1922, 55.

¹⁶⁶ L.P.F.S. Sopaheluwakan, 'Geachte heer redacteur!', 1-5-1922, 38-40, Noermattias, 'Geachte redactie', 16-4-1922, 23-24.

¹⁶⁷ Soemadi, Misngoens, 'Inna lillahi wainna ilaihi rodji'oon', 1-11-1922, 221.

In het volgende nummer staat een volgende wervende tekst ditmaal van M. Soewarno en M. Soendjojo, president en secretaris van de Perkoempoelan Ondersteuningsfonds Sedijo Toeloeng di Solo (met het fraaie acroniem P.O.S.T.). Het nummer daarna mengt een 'lid postbond' zich in de strijd met de opmerking dat de Perkoempoelan 'Locale Belangen' di Djokja ook ondersteuning biedt voor Postbondsleden. In het naschrift van de redactie blijkt het bondsbestuur inmiddels heeft ingegrepen. 'Er zijn steeds meer begrafenisfondsjes', schrijft de redactie, 'met Darmawan is al gesproken over fusie onder toezicht van de Postbond.' Het gevolg moet zijn een hogere uitkering en lagere premie vanwege meer leden. En passant heeft de Postbond zich weer kunnen bewijzen als organisator en bemiddelaar.¹⁶⁸

De laatste categorie, die van een filosofische bespiegeling met een politieke ondertoon waarbij de verhouding tussen de verschillende 'rassen' aan bod komt, is in 1922 allereerst vertegenwoordigd door het In memoriam voor H. Reynaers dat Soepomo 'namens zijn vrienden' in het Postbondsblad schrijft. 'Aangenaam in de omgang was hij immer bereid zijn collega's en ondergeschikten met raad en daad te helpen. Als ambtenaar hield hij er een nauwgezette plichtsopvatting op na en wij, jongeren, waardeerden (en waarden) hem als zoodanig.' Ook uit een tweede in memoriam, ditmaal ter nagedachtenis van H.A.F. Gout en geschreven door Soewarno, spreekt een vergelijkbaar sentiment. Een leidinggevende die 'oprecht en billijk' handelde zonder aanzien des persoons. Zowel Soepomo als Soewarno lijken hier te zeggen, zo kan het ook bij de post.¹⁶⁹

Assistent Soewarno laat het niet bij één in memoriam. Al eerder heeft hij een brief geschreven met als titel Gestrengheid en rechtvaardigheid over de eisen waar een rechtvaardige leidinggevende volgens hem aan moet voldoen. Een maand later schrijft hij een brief over de vraag waarom Indonesiërs over het algemeen wel veel klagen, maar daarbij vaak anoniem willen blijven.

Wij Inlanders waren en zijn nu ook nog meestal ondergeschikten. Onze meerderen traden toen in het algemeen willekeurig tegen ons op. Ze behandelden ons onrechtvaardig. Onze klachten werden niet verhoord, zelfs werden de aanklagers met den naam van recalcitrant bestempeld en zocht men naar hun fouten en tekortkomingen om hen hun brutaliteit (?) ... af te leeren.

Inmiddels, vervolgt Soewarno, is de situatie er door de bond op vooruit gegaan.

Wij zijn thans wel nog ondergeschikten maar onze positie is meer gewaarborgd dan in vroegere tijd. Helemaal verdwijnen zullen de pseudoniemen vooralsnog niet want, "andere groepen" beschouwen ons Inlanders, dit is uit vroegere gewoonte overgenomen, meestal nog steeds als minderwaardig.

¹⁶⁸ R. Soewarno, M. Soendjojo, 'Perkoempoelan Ondersteuningsfonds Sedijo Toeloeng di Solo', 16-11-1922, lid Postbond, 'Perkoempoelan 'locale belangen di Djokja', 16-12-1922, 267.

¹⁶⁹ Soepomo, 'In memoriam H. Reynaers', 1-9-1922, 148, Soewarno, 'In memoriam H.A.F. Gout', 1-8-1922, 118.

De redactie van de bond is het er zeer mee eens. 'De heer Soewarno ... hij is op de goede weg. Gelukkig ... toont het intellectueele deel der hiergeborenen openlijk zijn afkeer van het anoniem geschrijf'.¹⁷⁰

In 1922 was de komst van een bezuinigingscommissie van het gouvernement al aangekondigd, maar binnen de Postbond waren de Indonesische leden vooral bezig zich een positie te verwerven. Ingezonden brieven mochten nu ook in het Maleis geschreven worden. Indonesische schrijvers gebruikten de toegenomen toegankelijkheid van het bondsblad vooral voor brieven van de eerste categorie, waarin de bemiddelende functie van de vakbond tussen leden en Dienstleiding het belangrijkste was. In brieven werd aandacht gevraagd voor materiële positieverbetering van bepaalde groepen bij de Post. Ook oprechtheid en billijkheid in plaats van plagerijen werden in toenemende mate van leidinggevendenden bij de Post verwacht en geëist. De redactie van de Postbond bewaakte in de ingezonden-brieven columns het idee van gelijkwaardigheid van alle leden van de postbond. Ze trad hard op tegen de tweede categorie van slecht onderbouwde beschuldigingen en al helemaal als deze 'rassenhaat' zouden kunnen veroorzaken. Ook klagers die vonden dat de Postbond hen veronachtzaamden konden op weinig sympathie rekenen. Zij werden naar huishoudelijk reglement, afdelingsbestuur of de algemene ledenvergadering verwezen. Nieuw was de kleine categorie van zelfhulpfondsen, in het Maleis geschreven en vooral gericht op de Indonesische leden van de bond. Daaruit blijkt in elk geval dat het aantal Indonesiërs dat via het bondsorgaan bereikt kon worden inmiddels interessant begon te worden voor dergelijke initiatieven.

In de laatste categorie kwamen Indonesische schrijvers aan het woord die de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen direct of indirect centraal stelden. De beide in memoriams geven aan dat sommige Europese superieuren in elk geval postuum gewaardeerd werden door hun personeel, juist omdat zij oprecht en billijk handelden. Naast waardering voor de waarborging en dus verbetering van de positie van de eigen groep, spreekt uit de brieven van Soewarno ook een grote gevoeligheid van Indonesische ondergeschikten voor andere groepen die 'Inlanders nog steeds als minderwaardig zien'. Uit veruit de meeste brieven klinkt direct of indirect waardering voor de lijn van de bond als belangenbehartiger van alle groepen die tot het middelbaar en hoger personeel behoorden. De voorstellen van de bezuinigingscommissie van januari 1923 zouden de frustraties van alle Indonesische schrijvers versterken.

170 Soewarno, 'Anonieme brieven', 16-5-1922, 54, 55.

4.3.4 *De bittere tijd van de ziekte van de bezuiniging, 1923*

Vanaf begin januari werd duidelijk dat de terreinwinst die de bond met de grievencommissie van 1919 geboekt had, dreigde te sneuvelen onder het mes van de bezuinigingscommissie. De duurtetoeslag werd per onmiddellijke ingang afgeschaft en niet veel later volgde de seincursus. Ook de gewilde commiezencursus ging op de helling. Terwijl begin 1923 de Indonesische spoorwegvakbond VSTP onder communistische invloed opriep tot een massale staking die in augustus met geweld werd onderdrukt, radicaliseerde bij de Post vooralsnog alleen het taalgebruik van de Sarekat Postel, de Indonesische bond voor het lagere en middelbare personeel, die eveneens onder communistische invloed stond.¹⁷¹

Ondertussen bleek de invloed van de Postbond in tijden van economische malaise beperkt. Toen de bond slachtoffers van de bezuinigingen financieel ging steunen was dat te veel voor de onderlinge solidariteit tussen de verschillende belangengroepen in de Postbond. Ledenaantallen liepen terug van 2903 naar 2490 betalende leden. Begin 1923 ontstond een crisis in de verstandhouding tussen Dienstchef en Bondsvoorzitter met als inzet de onvrijwillige overplaatsing van de secretaris van de bond S.I. van Creveld naar Benkoelen het jaar daarvoor en in oktober maakten een tweetal groepen controleurs zich los uit de bond om een eigen 'controleursvereniging' op te richten.¹⁷²

Vanaf het bekend worden van de voorstellen van de bezuinigingscommissie in januari barst de ingezonden brievenrubriek van de bond uit z'n voegen. Al in april hebben meer Indonesiërs in het *Orgaan van de Postbond* gepubliceerd dan in het hele vorige jaar. En meer brieven zijn onderweg. Uit 129 Indonesische brieven waarvan 49 in het Maleis, spreekt in 1923 de woede, verontwaardiging en de wanhoop die de 'ziekte van de bezuiniging' bij de postdienaren te weeg heeft gebracht. 'Oh heer, hebt medelij met uw dienaar, die rondwaalt in het doornenwoud, van het bedrijfsloon (oepah Compeni) afhankelijk', schrijft assistent Si Rendah met het nodige gevoel voor drama.¹⁷³

Veruit het grootste deel van deze brieven valt in de eerste categorie van onbillijkheden waarbij de bond volgens de inzenders een bemiddelende functie moet innemen. D. Koesoemo schrijft bijvoorbeeld dat de bond op moet komen voor assistenten omdat deze vaak te 'maloe'¹⁷⁴ zijn om het over hun armoede te hebben.¹⁷⁵ Wisnoebroto klaagt over het verdwijnen van de seincursus voor assisten-

¹⁷¹ Ingleson, *In search of justice*, 255.

¹⁷² *Jubileumboek Postbond*, 46.

¹⁷³ Si Rendah, *Orgaan van de Postbond*, 16-4-1923, 27-28. 'Ja Toehan, Ja rabbi, kekasihannya hamba-moe ini jang mengoembara dihoetan doeri memakan oepah pada Compeni.'

¹⁷⁴ Maloe - verlegen, beschaamd.

¹⁷⁵ D. Koesoema, *Duurtetoeslag ditjaboet*, 1-2-1923, 304.

ten door hen zonder brevet te vergelijken met kikkers in hete soep.¹⁷⁶ Commies Soehoed Soetan Tanamas probeert het beste te maken van het verdwijnen van de commiezenkursus door zich af te vragen of een bondskursus ‘tegen billijke vergoeding’ geen goed alternatief zou zijn ‘voor als in beter jaren de commiezenkursus weer begint?’.¹⁷⁷ ‘S’ beklagt zich over de ellende van gedwongen overplaatsingen die assistenten ondervinden.¹⁷⁸ Souschef telegraaf A.Th. Soumokil brengt met behulp van de bond zijn zaak van ‘ambtelijke onrechtvaardigheid’, tot in de Volksraad.¹⁷⁹

Daarnaast zijn er de brieven over de gebruikelijke ergernissen op de werkvloer over het gedrag van superieuren. Dit jaar zoveel dat de bond hen bundelt in een vier keer terugkerende column ‘Plagerijen’ waar de Dienstleiding vervolgens op reageert.¹⁸⁰ In ongeveer tweederde van de ingezonden brieven door Indonesiërs volgt geen of alleen instemmend naschrift van de redactie. In deze naschriften verwijst de bond naar eerdere ALV-besluiten, het algemene rekwest van de Vereniging van Landsdienaren (VVL) en naar het salarisrekwest dat de bond zelf bij de Dienstleiding in onderhandeling heeft. Een enkele keer bedankt de redactie een inzender voor een idee dat op de ALV als voorstel gebracht kan worden. Zoals de suggestie van ‘een assistent’ om een preciezer functieomschrijving hulp-postcommiezen in het Huishoudelijk Reglement op te nemen.¹⁸¹ Of de suggestie van X om de claussenbussen te vervangen omdat daarmee slijtage aan de lichte zakken voorkomen zou kunnen worden en daarmee ook veel ‘soesah’.¹⁸²

Een mooi voorbeeld van een dergelijke brief met bondsreactie is van een anonieme Indonesische schrijver met een lange reeks specifieke vragen over het gedrag van zijn kantoorchef. Of het zijn chef ‘toegestaan was’ nooit kantoorvergaderingen te houden als afgesproken door de grievencommissie, of een mindere een oorveeg toe te dienen, of een assistent publiekelijk terecht te wijzen ‘zòd hard èn op een toon èn op zoo’n manier, dat het publiek voor het loket alles hoort’. En ‘is het een oudst-aanwezenden hetzij hij Controleur of Commies is, geoorloofd zóó te fluiten, dat de assistenten daarop componeeren, waardoor het publiek zich heeft kunnen uitlaten, dat het postkantoor beschikt over een goed samengesteld fluitorkest?’. Onder zijn inzending loopt redactie al zijn punten na. Het personeel kan zelf een vergadering aanvragen en bij weigering naar de afdelingschef gaan. Een klapzaak mag nooit geaccepteerd worden, ook niet door de Dienstleiding, dus daar moeten de inzender en zijn collega’s zo’n voorval beslist melden.

176 Wisnoebroto, ‘Seinkursus assistenten sementara ditoetoep’, 16-11-1923, 275. ‘Seperti katak dalem tempoeroeng’.

177 Soehoed Soetan Tanamas, ‘Commiezenkursus’, 1-6-1923, 78-79.

178 S., ‘Keadaän’, 16-4-1923, 28.

179 A.Th. Soumokil, ‘Ambtelijke onrechtvaardigheid’, 1-11-1923, 254-255.

180 1-3-1923, 322-324, 1-4-1923, 4-5, 16-9-1923, 192 en 1-11-1923, 252.

181 Een assistent, ‘Hulp-postcommiezen en circulaire 20/1923’, 1-7-1923, 104-105.

182 X., ‘Claussenbussen’, 1-9-1923, 173, soesah – gedoe, problemen.

Zo'n standje moet inderdaad niet publiekelijk, maar zo'n fluitconcert, dat ziet de redactie eerder als teken van een goede verhouding tussen 'oudstaanwezende' en personeel, al was het misschien wel verstandiger geweest het concert na sluitingstijd te houden.¹⁸³

Zo bleef de bond zich in moeilijke tijden presenteren als bemiddelaar tussen Dienstleiding en personeel. Dat Indonesische leden hun mening steeds vaker in het Maleis schreven was voor de redactie geen probleem. 'Wij vinden het wat aangenaam, dat de inheemsche leden langzaamhand toonen belangstelling in het Bondswerk te stellen.'¹⁸⁴ Pas als de inzenders in hun brief betoogden dat de eigen groep meer onrecht te verduren had dan de anderen, kon de redactie scherp reageren want 'voor het bondsbestuur zijn alle groepen gelijk'.¹⁸⁵

Dit commentaar krijgt ook administratieve beambte Schultz die meent dat 'mannelijke Europese beambten' die 'schoenen en huur niet meer betalen kunnen' in aanmerking moeten komen voor lagere bondscontributie. Hij dient de tering naar de nering te zetten volgens de redactie. Tot drie keer toe berispen zij ook inzender 'Ketjil'¹⁸⁶ die eerst stelt dat voor 'de Inlander' de bezuinigingen harder aankomen, vervolgens dat de Indonesische maandgelders door de Indo-Europeanen van de Postbond verwaarloosd worden en tenslotte dat de hoogte van de contributie voor 'de heren met klein inkomen' omlaag moet.¹⁸⁷ 'De bezuinigingsmaatregelen treffen Europeanen net zo hard of harder', briedt de redactie in zijn naschrift op Ketjils eerste brief.¹⁸⁸ Ook over de maandgelders vindt de redactie Ketjil 'niet billijk. Als de maandgelders zelf niets schrijven kunnen wij geen zaken voor hen uit onzen duimzuigen.'¹⁸⁹ Tenslotte zijn Ketjils contributievoorstellen onwerkbaar vanwege neiging van het personeel verhogingen niet tijdig door te geven en alle extra administratie die dat ten gevolge heeft. 'Inzender is natuurlijk nooit op het bondskantoor geweest', wordt Ketjil ingewreven, want anders zou hij dat wel weten.¹⁹⁰ Opmerkelijk genoeg geeft de redactie geen commentaar op de communistische boodschap van onrecht tegen de 'heren met klein inkomen' die de goede verstaander gemakkelijk uit de brieven van Ketjil kan halen.

De categorie waarin klachten of gedachten verwerkt waren in een filosofische bespiegeling met vaak politieke bijklank over de verhoudingen tussen de bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië is in 1923 enorm gegroeid. Bij deze brieven-schrijvers tekenen zich in grote lijnen twee groepen af. Indonesische schrijvers met een al dan niet duidelijke communistische agenda botsen in de kolommen

183 Anoniem, 'Geachte redactie', 29, naschrift 30.

184 Redactie, naschrift bij Si Rendah 'Kaum hulppostcommiezen', 16-4-1923, 27-28.

185 Ibidem, naschrift bij Schultz 'De administratieve beambten', 1-11-1923, 253-254.

186 Ketjil - klein, kleintje.

187 Ketjil, 'Bergojang', 16-3-1923, 342-343.

188 Redactie, naschrift bij Ketjil 'Nasibnja Inlander', 1-3-1923, 331-332.

189 Ibidem, naschrift bij Ketjil 'Maandgelders', 16-3-1923, 342.

190 Ibidem, naschrift bij Ketjil 'Bergojang', 16-3-1923, 342-343.

van het postbondsblad verschillende keren met de redactie maar soms ook met veel gematigder Indonesische schrijvers die de politiek neutrale koers van de Postbond verdedigen.

De Indonesische schrijvers met communistische sympathieën zijn vaak te herkennen aan hun pseudoniem. De drie brieven van 'Ketjil' zijn daar een voorbeeld van, maar ook de pseudoniemen 'Si Buruh' – de arbeider, 'Si Rendah' – de nederige, 'Koeroes' – de magere, en 'Inlander' gaven meteen aan in welke richting de overtuiging van de schrijver ligt. In de meeste van deze brieven wordt een concreet onrecht van de bezuiniging of misstand op kantoor aangegrepen als stapsteen naar groter onrecht en een ideologische oplossing daarvan. In 1923 is het scherpste voorbeeld hiervan de brief van 'Inlander' waarin de schrijver oproept tot samenwerking tussen 'de twee volken', maar tegelijkertijd verschillende voorbeelden geeft van schrijnende ongelijkheid in praktijk.

Het 'bangsa Europa' krijgt zes maanden wachtgeld, het 'bangsa Inlander' moet het doen met twee.¹⁹¹ Bij een zeker postkantoor moeten juist de Inlandse beampten, vaak lid van de postbond, vertrekken zonder verdere uitleg van hun Chef anders dan dat er geen geld meer voor ze was, terwijl ze kinderen en vrouw te onderhouden hebben en geen 'onderstand' krijgen. 'Die bezuiniging, goed', schrijft 'Inlander', 'maar dan wel een rechtvaardige.'¹⁹² En dat is deze bezuiniging niet. Met zijn klachten, besluit 'Inlander' dreigend, zegt hij eigenlijk niets anders dan de Heer, die immers heeft gesproken; 'Je moet maar onthouden, dat een andere weg te vinden is, om niet voor altijd slaaf van iemand anders te zijn.'¹⁹³ 'Ontwaakt verworpenen der aarde' had er ook kunnen staan.

In 1923 lijken ook de brieven van 'Pardon' in deze categorie te vallen. In januari schrijft Pardon een brief over het wrede 'moesin penyakit' – het ziekteseizoen, waarmee het nieuwe jaar begonnen is. Niet een ziekte van de natuur, neen, de ziekte van de 'bangsa manoesia', de volkeren van de wereld, bedoelt Pardon hiermee.¹⁹⁴ De verdere brief is een lange verdachtmaking van het doel van de conduitestaat en de beoordelingscyclus van de Dienstleiding. 'Van ons arbeiders worden fouten gezocht, soms zeer kleine, die nodig zijn om ons ... ongeschikt te noemen. ... Wij zijn allen afhankelijk van de edelmoedigheid van onze chef.'¹⁹⁵ Als voorbeeld geeft Pardon de plotse overplaatsing van 'onze geliefde heer Van Creveld.' Als zelfs hij zomaar overgeplaatst kan worden naar de buitengewesten,

191 Bangsa – volk.

192 'Inlander', 'Kepada soedara-soedara Boemipoetera lid-lid Postbond (Aan de hier-geborenen leden van de Postbond)', 16-11-1923, 277-278. 'Bezuiniging itu bagoes, tetapi jang adil.'

193 Ibidem, 'Kau moesti inget, tjari lain djalan, djanganlah selamanya maoe djadi boedak orang lain.'

194 Pardon, 'moesin penyakit', 16-1-1923, 293. 'Jang saja toedjoe moesim penjakit itoe, boekanja sadja penjakit jang asalnja dari natuur, tapi jaitoe penjakit bikinanja dari bangsa manoesia.'

195 'Kita kaoem boeroeh di tjari-tjari kesalahan kita, jang amat ketjil-ketjil, perloenja boeat alasan ... ongeschikt! ... Itoe semoea tergantoeng pada kedilannja chef!'

dan moeten wij allen bang zijn. Vandaar, schrijft Pardon deze brief onder een pseudoniem. 'Anders ben ik bang ook vermist te raken!'.¹⁹⁶

In zijn tweede brief 'Bergerak bersama-sama' – Gezamenlijke actie, heeft Pardon zijn toon iets gematigd maar voor de goede verstaander is hij duidelijk genoeg. In zijn brief gaat hij in op de strijd tussen de 'kaoem werkgevers' en de 'kaoem vakverenigingen'.¹⁹⁷ Samenwerking is noodzaak tegen de ziekte van de bezuinigingscommissie stelt Pardon, 'pribasa kata "vele handen maken licht werk"'.¹⁹⁸ Want weliswaar is sinds vroeger het salaris iets verbeterd, maar 'als wij ons halfdood werken, dan heeft dat ook geen zin'.¹⁹⁹ Vandaar dat de Postbond volgens Pardon de krachten moet gaan bundelen met de 'vakvereniging golongan kromo', zodat de beide vakverenigingen inkomen en gezondheid van 'kita postpersoneel'²⁰⁰ kunnen bewaken. Noodzakelijke samenwerking staat ook centraal in de derde brief van Pardon. Hierin legt hij omslachtig uit dat het een misverstand is om te denken dat de Postbond 'uitsluitend voor de Hollands sprekkenden' is en voortdurend 'marah-marah'²⁰¹ zou zijn op de 'Inlanders', zoals ene Petroek in het Sarekat Postel-blad Soera Kita had gesteld.²⁰² Hoewel Pardon daarmee minstens aangeeft het communistische blad te lezen, vindt hij tegelijkertijd dat deze Petroek tever gaat. Heeft Van Brakel in de grievencommissie immers niet voor alle groepen verbeteringen geregeld, met terugwerkende kracht? Volgens Pardon geeft de redactie van de Postbond arbeiders juist goede raad 'opdat wij blank en bruin na verloop van tijd één kunnen worden.'... 'Wij arbeiders moeten één front vormen', sluit Pardon af, want de Dienstleiding zal het graag zien als we niet samenwerken!²⁰³ Zo blijkt de communistische sympathie die Pardon in zijn eerste brieven toont niet zover gaat dat hij de Postbond afwijst.

Een lakmoestest voor de mate waarin de Indonesische leden de 'kameraadschap' van de bond werkelijk accepteren, komt in oktober 1923 als een groep controleurs zich onder leiding van de heer Bal van de bond afsplitst vanwege 'des postbonds subsidie aan de Indische Courant' en 'de toon in Orgaan en briefwisseling'. Als derde argument noemen de controleurs de aanwezigheid van zoveel Indonesische leden, dat de controleurs zich niet meer vertegenwoordigd voelen.²⁰⁴ Het hoofdbestuur van de bond zelf trapt de discussie over deze ontwikkeling af met een stuk waarin de verontwaardiging over het 'hautain gebaar van de

196 'Jang tertjinta toean Van Creveld', 'Hm, saja takoet melakat!'

197 Kaoem – clan, de groep van. Bijvoorbeeld: kaum buruh, de arbeiders.

198 Pardon, 'Bergerak bersama-sama', 16-2-1923, 318, zoals het spreekwoord gaat ...

199 'Walaupun blandja ada berubah sedikit, tapi kita bekerdja ½ mati, itoepoen ta' begitoe goena.'

200 De vakvereniging van de Javaanse groep dus de Sarekat Postel; kita – ons.

201 Marah-marah – heel erg boos.

202 Pardon, 'Kliroe' (misverstand), 1-4-1923, 17.

203 'Toean red. Postbond ... menasehati (raadgeven) agar kita kaoem blank en bruin lama kela-maan bisa mendjadi satoe.' 'Kita kaoem boeroeh harus djadi satoe.'

204 Hoofdbestuur, 'De nieuwe vereniging', 1-10-1923, 201-202.

heer Bal en consorten' van het blad spat. Verschillende controleurs die de bond trouw zijn gebleven, wijzen erop dat in de nieuwe vereniging vooral controleurs met een opleiding van de Leidse postschool zitten, totoks dus. Fijntjes brengen zij zo nogmaals het belang van de *Indische Courant* voor de Indisch-Europese vakvereniging onder de aandacht.²⁰⁵

De Indonesische leden blijken zich ook door de afsplitsing aangesproken te voelen. Zij richten zich in hun brieven vooral op de derde reden van de controleurs. Willen de groep controleurs zich niet meer inlaten met 'het merk Inlander'? vraagt Pardon zich retorisch af. De enige oplossing is volgens hem een massale steunbetuiging voor 'het beleid van het Bondsbestuur' van Van Brakel op de buitengewone Algemene Ledenvergadering in december. 'Wij als echte Adams kleinkinderen moeten hem [Van Brakel] dankzeggen.' Via de heer Sastrasoedirdja van het bestuur afdeling Batavia zal de steunbetuigingslijst aan de ALV worden voorgelegd.²⁰⁶

Verschillende andere schrijvers sluiten zich direct of indirect bij deze oproep aan. 'Wat hebben we van onze superieuren geleerd?' schrijft S. Soerjowidjojo, '1. Dat splitsing beter is dan eendrachtig samengaan en 2. Dat onze aanwezigheid in de bond reden is, dat zij niet toegelaten kunnen worden tot de centrale van hogere ambtenaren.' Zelf ook een eigen bond oprichten? 'Zoo zullen wij niet zijn! Gaat slechts na de jaren 1917 tot en met 1920. Weet aan wie onze positie te danken is.'²⁰⁷ 'Geen verandering van bestuur' en 'wij kunnen den heer van Brakel niet missen in de bond', schrijft Waspodo in datzelfde nummer namens de kantoren Batavia en Weltevreden. 'En ook willen we de andere afdelingen met hoogachting vragen om hun gedachten over deze zaak duidelijk te maken, zodat we niet gemakkelijk genegeerd kunnen worden en duidelijk zijn over ons standpunt.'²⁰⁸

Uit de brief van Abdul Kadir in datzelfde nummer blijkt ondertussen dan de Sarekat Postel winst probeert te halen uit de hele affaire. Daar waarschuwt hij tegen. 'Ren niet weg' roept hij zijn mede assistenten op, 'want onze organisatie de Postbond is een wapen dat al verschillende keren heeft bewezen om scherp te zijn.'²⁰⁹

Tenslotte doet ook Soewarno een duit in het zakje met zijn brief over 'de deining in onzen Bond.' In een uitvoerige uitwerking van de metafoor van het Bondschip op woelige baren, schrijft Soewarno dat 'de door ons zelf gekozen bemanning

²⁰⁵ Makker, een Leidsch controleur, 'Het Bandoengsche schandaal', 1-10-1923, 211.

²⁰⁶ Pardon, 'Kabar penting (dringend bericht)' 1-10-1923, 210-211. 'Apakah golongan controleurs tida soeka tjampoer dengan merk Inlanders lagi?' ... 'Kita sebagai tjoetjoe Adam jang toelen, haroes membilang banjak terima kasih padanja.'

²⁰⁷ S. Soerjowidjojo, 'Aan mijn Inheemsche collega's', 1-11-1923, 248-249.

²⁰⁸ Waspodo, 'Sekedar mendjadi nasehat. Sekedar menebaikan iman', 1-11-1923, 249. 'Dan djoe-ga dengan ini, kita minta dengan hormat kepada lain afdeelingen, soepaja mengoeraikan pikiran-nja lebi djaoeh, soepaja tida gampang di aboei orang, boeat mentjari djalan jang terang, kemoedian soeka menjatakan, bahwa mereka tiada dari standpuntnja.'

²⁰⁹ Abdul Kadir, 'Djangan Lari!', 1-11-1923, 249-250. 'Karena perkoempoelan kita Postbond itoe, jalah soeatoe sendjata jang telah beberapa kali terboekti tadjemnja.'

van ons Bondsschip, wel voor haar taak berekend is en dat wij ... onze belangen aan haar kunnen toevertrouwen.' Maar niet door onverschillig te zijn. 'Zoodoende treden wij 'onbillijk' jegens haar op ... houdt onze tegenwoordige bemanning op haar post. Stemt allen vóór onze tegenwoordige Hoofdbestuursleden.'²¹⁰ Uit de openlijke steunbetuiging van deze Indonesische schrijvers blijkt dat het belangenbehartigingsbeleid van de Postbond op waarde geschat wordt.

De zware bezuinigingen bij de post zorgden in 1923 op verschillende terreinen voor spanningen binnen de vakbond. De meerderheid van de brieven ging over de onbillikheden van de bezuinigingen voor de verschillende beroepsgroepen in de achterban van de bond. In vergelijking met de voorgaande jaren was het aantal Indonesische, in het Maleis geschreven bijdragen sterk gestegen. De bond juichte deze ontwikkeling toe omdat de brieven basis gaven aan de officiële koers van de bond als neutrale belangenbehartiger van alle leden. Om diezelfde reden werden schrijvers die volgens de bond ten onrechte stelden gediscrimineerd te worden stevig aangepakt.

De bond gaf haar leden ruimte om over de meest uiteenlopende onderwerpen te publiceren. Dat gaf een aantal Indonesische schrijvers met geheel of gedeeltelijke communistische overtuiging de kans beschouwingen in het blad op te nemen met een nauwverholten revolutionaire agenda. Toen eind 1923 de Sarekat Postel ging stoken in de ruzie van de Postbond met de uittredende controleursvereniging, kozen een aantal Indonesische schrijvers van de Postbond nadrukkelijk partij voor het eigen bondsbestuur. Het feit dat de bond begin jaren twintig daadwerkelijk was opgekomen voor de belangen van de lagere middengroepen werd hierbij door alle schrijvers aangehaald. Zowel de neutrale koers als de mogelijkheden zelf in de afdelingen invloed uit te oefenen op het bondsbeleid, hadden hen overtuigd van de waarde van de bond voor de behartiging van hun belangen.

4.3.5 *Het schip van Insulinde, door de heer Damme aan de grond geraakt, 1924-1925*²¹¹

In 1924 wordt de last van de bezuinigingen door alle postbondsleden gevoeld. De concurrentiestrijd met de Sarekat Postel laait begin 1924 in alle hevigheid op en leidt tot verdere verwijdering tussen de beide bonden. Net als in 1923 is het voor de bond moeilijk om tastbare resultaten voor de leden te bereiken. De hoop is gevestigd op verbetering na het rapport van de salariscommissie van ir. M.H. Damme, 'de reuzenkapstok' waaraan de verlangens van de verschillende belangengroepen binnen de bond worden opgehangen.²¹²

²¹⁰ Soewarno, 'De deining in onzen Bond', 1-11-1923, 252.

²¹¹ B., 'Slamat Djalan (Goede Reis)', 16-2-1925, 580, Kapal Insulinde, yang sudah membawa Tuan Damme ketanah air.

²¹² Redactie, naschrift bij L.W. Silanoe, 'Telefoonklacht', 16-2-1924, 391.

Als in het voorjaar van 1925 de eerste plannen van de commissie worden gepresenteerd, blijkt dat de ambtenaren bij de post er in grote lijnen op achteruitgaan, maar zeker niet allen evenveel. Vooral de onzekerheid en de betrekkelijke willekeur van het A-, B-, en C-schalen van het Besluit Bezoldiging Landsdienaren (BBL), leidt tot veel frustratie en rusteloze vergelijkingen tussen de verschillende rangen die in verschillende schalen terecht gekomen zijn. Uiteraard valt het venen op dat het nieuwe systeem in grote lijnen op raciale en niet op meritocratische gronden bepaalt welke functie welk salaris tegemoet kan zien.

Voor de Bond wordt het moeilijker dan ooit om met resultaten te komen voor de achterban. In afwachting van de definitieve uitwerking van de BBL is het jaarlijkse salarisrekwist van de bond door de Dienstleiding terzijde geschoven. Zonder machtsmiddel moet de Bond toezien hoe het ledental verder daalt tot 2250 in 1925. De spanningen tussen de verschillende belangengroepen achter de schalen van de BBL heeft ook invloed op het aantal ingezonden brieven in het *Orgaan van de Bond* in het algemeen en op de Maleise bijdragen in het bijzonder. In 1924 is nog eenderde van de 66 ingezonden brieven van Indonesiërs gesteld in het Maleis in 1925 is het totaal aantal Indonesische brieven verder gedaald tot 54 waarvan nog maar 13 in het Maleis. Het vertrouwen in de Postbond daalt.

De ruzie tussen de Sarekat Postel en de Postbond die eind 1923 begonnen was, leidt tot een heuse rel als 'verslaggever SR' in het Maleis een verslag plaatst van een vergadering in Weltevreden onder gezamenlijke leiding van HB-lid Tabir en de Sarekat Postel-leider Darsono. De vergadering had tot doel om de ledenwerving van Sarekat Postel onder de Indonesische leden van de Postbond te bespreken maar al spoedig vliegen de verwijten over en weer. Het dubbellid Soenarjo dat voor deze wervingspoging verantwoordelijk was, wordt door Tabir aangepakt op zijn gebrekkige kennis van het HR van de Postbond. De verzekering van Soenarjo dat Sarekat Postel geenszins de wens heeft 'de kris uit de schede te trekken' omdat 'communisten en socialisten bijna hetzelfde zouden zijn' heeft de sfeer niet echt verbeterd. Hoewel de ruzie ter plekke wordt bijgelegd vanwege de gemeenschappelijke belangen, smeult ze na in de brievenrubriek van de Postbond.²¹³

In de weken na het verslag van de bijeenkomst meldt ene 'X' triomfantelijk dat de agressieve communistische wervingsacties juist de Postbond leden heeft opgeleverd.²¹⁴ In het Postbondsblad wordt Soenarjo door Saleh aangevallen op zijn 'bohong sekali' - grove leugens over de Bond.²¹⁵ Het is wel gebleken, vindt Goemon vervolgens, dat de samenwerking tussen de bonden alleen op 'gelijkmatige punten' kan plaatsvinden omdat verder 'de afstand tot de kaoem rendah, de gewone werkers te groot was.'²¹⁶ Uiteindelijk vat Tenokor Adenan de ruzie be-

²¹³ De verslaggever SR, 'Postbond dan Postel' (verslag singkat), 16-11-1923, 278-279.

²¹⁴ X., 'N strop', 1-12-1923, 293.

²¹⁵ Saleh, 'Postel di Weltevreden', 1-12-1923, 297.

²¹⁶ Goemon, 'Jangan Ngawoer', 1-1-1924, 343-344.

gin 1924 in goed Nederlands samen: 'wil men geen lid zijn van postbond, goed. Wil men den Sarekat Postel grooter en sterker maken, ook goed.' Maar geen afbraak van 'den bond die al zoveel voor ons Inheemsche leden gedaan heeft. De wijze, waarop men den bond meende te moeten aanvallen heeft mij, Inlander, diep getroffen.'²¹⁷

Met het sluiten der rangen verdwijnt de discussie over de verhouding tussen de bonden grotendeels uit het Postbondsblad. Ook het aantal dubbelzinnige stukken met communistische lading verminderen in aantal, hoewel er in 1924 nog genoeg te klagen overblijft. Bij de ingezonden brieven overheerst de verbittering over de oneerlijkheid over de structurele bezuinigingen in het algemeen en naarmate 1924 vordert over de onbillijkheid van de BBL in het bijzonder. Kenmerkend voor dergelijke stukken is bijvoorbeeld de klacht van L.W. Silanoe, dat telefoonambtenaren geen recht meer hadden om de commiezenkursus te volgen.²¹⁸ Of 'een assistent' die schrijft het onbegrijpelijk te vinden dat op assistenten bezuinigd wordt, terwijl 'tegelijktijd twee uitgekomen controleurs worden aangesteld, die veel duurder zijn en minder praktijk-kennis hebben.'²¹⁹ Of Sosrohadikoesomo die een lange brief schrijft over het belang van uitzicht op promotie 'zelfs als de Dienst kleiner moet worden als dat noodzaak is.'²²⁰

Meer in de richting van een beschouwing over het achterliggende probleem van de bezuinigingen gaat de brief van Pandjihinokartapati over 'het al-oude Oosterse regeersysteem' dat bepaalt dat 'wie heerschen wil, afstand doet van het wereldgenot. In deze eeuw moeten de kleintjes eerst lijden, terwijl de grooten op den gouden stoel zitten.' Waarna hij het bondsbestuur oproept om 'regeringen in Indië en in Nederland, de Volksraad, de Staten-Generaal' ervan op de hoogte te stellen 'hoe ontzettend de ellende is, die door de gedwongen ontslagen ambtenaar wordt geleden.'²²¹

Een echte discussie over het onrecht van de bezuinigingen op de ambtenaren komt pas op gang als in oktober 1924 de salariscommissie-voorstellen gepubliceerd en besproken zijn in het *Orgaan van de Postbond*. Zoals in de brief van Assistent A.:

Wij assistenten hebben er ontegenzeggelijk een steentje toe bijgedragen dat de Postdienst thans geen 'Tante Pos' meer genoemd wordt. Indien de voorstellen der S.C. doorgaan, dan is de kans zeer groot, dat de assistenten den Postdienst evenals vroeger weer gaan beschouwen als een doorgangshuis, zoodra de tijden weer beter worden. Dat zal een hele soesah zijn.²²²

²¹⁷ Tenokor Adenan, 'Noodeloos geschreeuw', 16-1-1924, 355.

²¹⁸ L.W. Silanoe, 'Telefoonklacht', 16-2-1924, 391.

²¹⁹ Een assistent, 'Onbegrijpelijk', 1-5-1924, 45-46.

²²⁰ Sosrohadikoesomo, 'Pengharapan', 1-6-1924, 74-75.

²²¹ Pandjihinokartapati, 'Vorst wezen', 1-4-1924, 11-12.

²²² A., 'over de wanhoop van de assistenten', 16-12-1924, 476-477.

Volgens A. is het salaris van de assistenten nu zo laag, dat de Dienst hen bij de minste of geringste economische opleving kwijt zal raken. Een ander argument wordt aangedragen door G.:

Zonder meer zijn de Tfschrijvers gerangschikt onder hun ranggenoten bij den Inl. bestuursdienst. Hoe de S.C. tot die conclusie kon komen is mij nog een raadsel. Voortgesproten uit den prijaji-stand en grootgebracht in dat milieu durf ik te beweren en bewijzen dat den laatste ambtenaren niet dezelfde zijn als Tfschrijvers. ... Na degradatie klerk tot schrijver (een titel in Indië toch ook wat) volgt de vermindering van hun eindsalaris, hun alles!²²³

Naast schadelijke gevolgen voor de Dienst op termijn en gevoelens van gezichtsverlies en degradatie, geven de meeste schrijvers de salariscommissie de schuld aan het voortdurende gebrek aan perspectief vanwege de verdwenen scholingsmogelijkheden.

In een opmerkelijk artikeltje wordt door ene 'B.' de invloed van de bekende ethische politicus en literatuurwetenschapper G.A.J. Hazeu vergeleken met die van ir. M.H. Damme. Hazeu was betrokken geweest bij het tot stand komen van de Hollands Inlandse School en had zich als regeringscommissaris voor Inlandse en Arabische zaken verschillende malen uitgesproken voor een serieuze benadering van Indonesische organisaties.²²⁴ In de brief wordt het afscheid van het schip waarop Hazeu zes jaar eerder naar Nederland was vertrokken, gevierd als 'een vriend des volks die trachtte te verenigen in vriendschap en samenwerking wat door oceanen en traditie was gescheiden', gesteld tegenover de uitwerking van de besluiten van de salariscommissie van Van Damme die 'het schip van Insulinde' nu juist heeft doen stranden. Bij het uitleggen van deze maatregelen aan bondsmakkers, schrijft B., zag ik 'hoe de kille wanhoop in hun harten neerdaalde ...'²²⁵

De meest indrukwekkende voorbeelden van zowel de stagnatie bij de post als de moeizame koloniale verhouding tussen de bevolkingsgroepen, verschijnen in een briefwisseling van de commies Garwitz, pseudoniem van Sastroedirdja, bestuurslid van de afdeling Batavia, met zijn Europese collega Muskiet.²²⁶ In zijn eerste brief schrijft Garwitz over de frustratie met de verwarring die 'de aankomst der nieuwe besluiten' hebben gezaaid. Geschiktheidsverklaringen van vóór Van Damme zijn ineens teruggedraaid op voor 'mijn onmiddellijke omgeving, de Cs-

223 G., 'Teekenaar-schrijver', 1-2-1925, 564.

224 F.G.P. Jaquet, 'Godard Arend Johannes Hazeu (1870-1929)', *Biografisch woordenboek van Nederland* 2 (Den Haag 1985), URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/hazue> [12-11-2013], geraadpleegd op 2-9-2022.

225 B., 'Slamat Djalan (Goede Reis)', 16-2-1925, 580.

226 In december 1925 verschijnt een overlijdensadvertentie geplaatst door Sastroedirdja en Ratoe E. Anglingkoesoema in het *Orgaan van de Postbond*: 'Overlijdingsadvertentie Mohamed Garwitz, 1 ½ jaar oud', 16-12-1925, 431. Het lijkt mij waarschijnlijk dat Garwitz zijn pseudoniem ontleende aan de opmerkelijke naam van zijn zoon.

groep' onduidelijke gronden. Vele geëxamineerde commiezen komen ineens niet meer in aanmerking voor promotie tot kantoorchef.

Ben ik rood als ik beweer dat zulks een schande is? ... Hoewel ik uit den aard van mijn geloof geen communist kan worden, verwondert het mij niet, wanneer de lagere landsdienaren, die de meeste goed slagen ontvangen, leden of leiders worden van de Sarekat Rajat.

Volgens Garwitz zit er een stevig addertje onder het gras. Tweemaal is hij afgevoerd als kantoorchef. De eerste keer werd het besluit 'niet gedjadid'²²⁷ om reden dat een ander meerdere aanspraken dan ik had. Dit is begrijpelijk. Maar de tweede keer omdat men liever een Europeaan wenschte. Het spijt mij geweldig de woorden "liever een Europeaan" opgevangen te hebben! Ziedaar een goed begin om ontevredenheid te fokken. En er komt nog meer!²²⁸

De brief van Garwitz valt op en al in het volgende nummer reageert kantoorchef 'Muskiet' erop. Allereerst gaat Muskiet in op de voorwaarden van Dienst voor een kantoorchef waarvan de belangrijkste volgens hem is, dat de kandidaat al 'op bevredigende wijze een kantoorbeheer voeren of hebben gevoerd.' Volgens Muskiet wordt dit op basis van inspectieverslagen bepaald en krijgen lang niet alle commiezen daarin groen licht. 'Verzamelt U inspectierapporten? ... Zoo niet, dan niet zwammen. Oordeelt niet naar schijn.' Ook de gedachte dat om dergelijke reden 'lagere landsdienaren leden of leiders zouden worden van een of andere "Roodde" vereniging kan ik mij niet voorstellen.' Op het belangrijkste punt van de 'grootte grief en verbittering' van Garwitz reageert Muskiet al even direct.

'Waarom steigerde u niet rechtstreeks naar dien persoon toe, om te vragen of het waar was wat U alles ter ore was gekomen? Heeft de Dienstleiding U geschreven dat men liever Europeanen wenschte?!' Kortom: 'U moet kunnen bewijzen dat, wat U zegt, waar is. En als Uw geklaag inderdaad gegrond is, dan zijn alle bondsleden met U'.²²⁹

Na de forse aanpak van Muskiet begint het antwoord van Garwitz in het daaropvolgende nummer voorzichtig 'aangespoord door mijn lieve vrouw, niet vanwege de vrees voor de venijnige steek van collega Muskiet, maar wel omdat 'de Hollandsche taal o zo lastig is, althans voor mij, niet behoorende tot de uitverkoren bezitters dier taal.' Na deze omtrekkende beweging loopt Garwitz vervolgens alle kritiepunten van Muskiet zorgvuldig na. Muskiets verdediging van de dienstvoorwaarden voor kantoorchef weerlegt hij met voorbeelden van inconsequente behandeling van collega's sinds de invoering van de BBL Fel wordt hij pas bij het meest heikele punt van de brief.

²²⁷ Gedjadid - zo gedaan.

²²⁸ Garwitz, 'Commiezen', 1-4-1925, 8-9.

²²⁹ Muskiet, 'Commiezen', 16-4-1925, 53.

Waarom steigerde ik niet enz.? Het synoniem van zoo'n vraag is bijna: ik ben een leugenaar. Wel collega M. U kunt u toch wel indenken dat zulk een leugen mij duur komt te staan. Ik vraag mij af of mijn Dienstchef wel durft (dit woord is wel te sterk maar ik weet geen ander) om 'men wenschte liever Europeanen' te schrijven en dan aan mijn adres. Hoe het ook zij, deze woorden heb ik werkelijk opgevangen en zij werden in verband met mijn verzoek geuit. Wie ze uitgesproken heeft doet hier niets ter zake. Mijn onmiddellijke chef heeft zulks bevestigd, en ik dank hem hierlangs nogmaals voor zijne nog hoopgevende en aanmoedigende raadgevingen. Intusschen ben ik een ondervinding rijker geworden.

Voor Garwitz is de racistisch gemotiveerde afweging geen geïsoleerd incident

Ik heb, of liever gezegd, ik mag er geen ideeën op na houden. En wanneer ik een andere richting dan collega M. bewandel, ligt het niet aan mij. Laat men zich afvragen waarom, maar dan ook de redenen zoeken en onderzoeken. Ik bedoel hier natuurlijk algemeene redenen, niet enkel in onzen dienst.²³⁰

Twee opmerkelijke zaken vallen op de brief van Garwitz. Ten eerste dat hij daarin niet terugkomt op zijn eigen uithaal over de begrijpelijke aantrekkingskracht van het communisme. Muskiet had daarover geschreven 'uit den aard van Uw geloof kunt U geen Communist zijn, dat geloof ik best. Maar ... Uwe ideeën helen wel een beetje naar die richting, tenminste als U zoo door blijft redeneren.'²³¹ Dat nam Garwitz kennelijk ter harte, want in zijn volgende brief laat hij redeneringen in communistische richting zorgvuldig achterwege. Vervolgens dat hij zijn weerwoord Muskiet eindigt op een opmerkelijk positieve toon. In februari had Muskiet al een brief gewijd aan de onevenwichtige positie van de groep commiezen. In deze brief schreef Muskiet onder andere over de 'verlofskwestie'. 'Waarom mogen Inl. collega's ook niet in de gelegenheid gesteld worden met buitenlandsch dan wel geconverteerd verlof te gaan? Zij hebben immers dezelfde rechten als hunne Europeesche collega's?'²³²

Voor Garwitz is dit bewijs van de goede bedoelingen van zijn scherpe collega.

Voor uwe goede bedoelingen aangaande de verlofskwestie ben ik zeer dankbaar. Moge het U en velen in Uwe omgeving gegeven zijn om ons tot volwaardige menschen-ambtenaren te leiden ten voordele van een groot Indië in het algemeen en één - sterk-broederlijk - P.T.T.-personeel in het bijzonder.²³³

Maar de kern uit de brief van Garwitz blijft de indrukwekkende manier waarop hij discriminatie op de Indische werkvloer beschrijft.

²³⁰ Garwitz, 'Commiezen', 1-5-1925, 78-79.

²³¹ Muskiet, 'Commiezen', 16-4-1925, 53.

²³² Muskiet, 'Mijmeringen van een commies', 1-2-1925, 560-561.

²³³ Garwitz, 'Commiezen', 1-5-1925, 78-79.

Al het volgende nummer blijkt het onderwerp Garwitz niet te hebben losgelaten. De inzending 'mijmering van een Inlandsch commies' leest als een vervolg op de reeks van Garwitz en Muskiet, dit keer alleen ondertekend met 'G.', die een paar maanden later inderdaad Garwitz blijkt te zijn.²³⁴ In deze mijmering gaat hij opnieuw in op het koloniale taboe-onderwerp bij uitstek, ras.

Telkens en telkens vraag ik mij af, wat men eigenlijk met 'Inlanders' bedoelt. Hoewel de Dienst officieel geen onderscheid meer maakt in ras, spreekt men toch 'Salim is een Inl. commies.' Doch nimmer zegt men: 'Jansen, Europeesch commies', hoewel het voor eenieder reeds duidelijk genoeg is dat 'Salim' een Inlander aanduidt. De Inlander is gesloten, wordt er beweerd, zonder dat men de redenen gaat onderzoeken. Waar wij verschillende tjappen hebben gehad, o.a. van de Boeddhisten, Chineezers en den Islam, terwijl wij thans volgens de regelen der tjap Blanda²³⁵ dienen te leven, is het welhaast zeer moeilijk om één bepaalde tjap zonder meer aan te nemen. ... Is het wel kwalijk te nemen wanneer den Inlander het leven en doen van den Europeaan niet geheel en al over kan nemen?²³⁶

Tot zover de 'gelijke rechten' tussen de rassen in Nederlands-Indië volgens Garwitz. Want het probleem komt volgens hem van twee kanten.

Vaak wordt er bewezen dat men den Inlander steeds en altijd als een onderworpen, een minderwaardig schepsel beschouwt, hem liever op een afstand houdt. En het is geen zeldzaamheid dat een leidend Europ. ambtenaar zijn Inl. ondergeschikten heel anders aankijkt of toespreekt dan Europ. minderen. Men kan zeggen dat dit een zuiver persoonlijke eigenschap is, doch het is en blijft iets irriterends voor ons. ... Eene behandeling als 'mensch' is meer waard dan den verheven titel van b.v. commies 1ste kl.²³⁷

Die laatste gedachte werkt Garwitz uit in een tweede polemiek, dit keer met Europese collega J.W., 'waarschijnlijk niet de kleinste der leden', over de vraag of de contributie voor de Postbond juist moest stijgen of dalen. Volgens Garwitz gaan er tegen het contributie-verhogingsplan van het HB stemmen op, 'klanken der kleine luyden'. J.W.'s vergelijking met de vakbeweging in 'Europeesche landen, zelfs in 't kleine Holland' gaan volgens Garwitz niet op omdat de beweging in die landen al lang bestaat en 'niet vergeten mag worden dat terwijl ginder de werknemers bijna uitsluitend tot één ras behoren die zeer gemakkelijk één weg kunnen bewandelen, men hier vele soorten en richtingen treft.'²³⁸ In zijn antwoord legt J.W. nog een keer afgemeten uit wat het belang is van de contributieverho-

²³⁴ Dat G. inderdaad Garwitz is blijkt in augustus 1935: Garwitz, 'Slotwoord', 16-8-1925, 246-247. 'Men leze nogmaals mijn mijmeringen in het Orgaan van 16 Mei j.l.'

²³⁵ Tjap Blanda - het Nederlandse stempel.

²³⁶ G., 'Mijmeringen van een Inlandsch commies', 16-5-1925, 70.

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ Garwitz, 'Contributie-verlaging', 16-5-1925, 70-71.

ging voor een sterke vakbond waar ook ter wereld, maar hij gaat nauwelijks in op de door Garwitz aangedragen kwestie van ras.

Men mag van oordeel zijn, dat wij de zaak door Europeesche bril bekijken – en dat is juist – maar dan kijken wij ook in den Europeesche spiegel en wie zich daarin spiegelt, spiegelt zich zacht. ... Als G. en zijn vrienden wat voelen voor een mooi, groot en krachtig Indië, zij al hun krachten zullen inspanssen en met ons zullen hebben mede te werken aan de verwezenlijking van dat schone ideaal.²³⁹

In dit antwoord vond Garwitz ‘iets irriterends’. Een ruime maand later verwijst hij J.W. in een reactie naar zijn ‘mijmeringen van een Inlands Commies’ van Mei. En vervolgens neemt hij als ‘Europese spiegel’ de woorden van professor Kern, die destijds in 1920 in de staatkundige hervormingscommissie het advies had gegeven meer Indonesische leden in de Volksraad te benoemen.²⁴⁰ ‘En om niet op verkeerd terrein te verdwalen volsta ik met deze weinige woorden: ‘Wij Nederlanders, moeten met al de kracht die in ons is zoeken te bewerkstelligen, dat de inlanders hou en trouw met ons hun geboortegrond verdedigen tegen elke indringer. En dit zullen zij doen, wanneer zij een behandeling krijgen, zooals ieder onzer behandeld wil zijn’, citeert Garwitz verbeterd.

J.W. vraagt ons of wij al onze krachten willen inspanssen en met hem zullen medewerken aan den opbouw van een mooi, groot en krachtig Indië. Niets is ons dierbaarder dan dat. Zeer zeker kunnen de vakbonden ten deze een handje helpen. Of wij meer willen dan financieel gewin? ... Ik geloof ‘dat er geen mens in mijne omgeving is, die zijn vijf zinnen nog heeft, die thans tevreden gesteld kan worden enkel met blinkend goud. Wij wenschen ... neen wij moeten meer hebben. Doch helaas, prof. Kern is heengegaan en zijn aanhang is niet groot.’²⁴¹

Inmiddels had Sastrasoedirdja namens de afdeling Batavia de positie van de commiezen en de brief ‘van zijn collega Garwitz’ tijdens de Algemene Vergadering van de Postbond besproken. De salariscommissie had tegelijkertijd het maximumsalaris van de commiezen met *f* 75 verlaagd en dat van de commiezen eerste klasse ofte wel kantoorchef, verhoogd met *f* 25 tot *f* 425 per maand. ‘Men is niet alleen ambtenaar om het geld, maar ook om te werken en goed te werken’, zegt hij bij deze gelegenheid.²⁴² Qua polemieek nam J.W. het laatste woord met zijn ‘antwoord op een slotwoord.’ ‘Wij willen slechts onderschrijven’, stelt J.W., ‘wat de leiders in de vakbeweging altijd gepropageerd hebben. Als wij die woor-

²³⁹ J.W., ‘Een Antwoord’, 1-7-1925, 180-181.

²⁴⁰ F. van Anrooij, ‘Kern, Rudolf Arnoud (1875-1958)’, *Biografisch woordenboek van Nederland 2* (Den Haag 1985), URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/bwn2/kern> [12-11-2013], geraadpleegd op 2-9-2022. In tegenstelling tot zijn vader J.H.C. Kern, was hij geen professor, maar wel lid van de staatkundige commissie.

²⁴¹ Garwitz, ‘Slotwoord’, 16-8-1925, 246-247.

²⁴² Redactie, ‘Verslag van de Algemene Vergadering’, 1-7-1925, 165.

den tot een daad maken, dan behoeft er geen ras of geen individu 'bewerkt' te worden. ... Werknemers organiseert U!²⁴³

De jaren 1924-1925 stonden bij de Indonesische leden van de Postbond in het teken van de concurrentie met de Sarekat Postel maar vooral in het teken van de salariscommissie van ir. M.H. Damme en het Besluit Bezoldiging Landsdienaren dat door hen geschreven werd. De radicalisering van de Sarekat Postel had ervoor gezorgd dat voor vage verwijzingen naar 'verkeerd terrein' zoals Garwitz het eufemistisch opschreef, in de Postbond steeds minder ruimte was. Naar alle waarschijnlijkheid verdwenen dubbelden en leden met communistische sympathie sowieso uit de Postbond nadat begin 1924 gebleken was dat de Indonesische leden van de Postbond niet in grote getalen tot overstappen naar de Sarekat Postel waren over te halen. Het belangenverschil tussen de achterban van beide bonden bleek te groot. Tegelijkertijd had de invoering van de BBL de spanning tussen de verschillende belangengroepen binnen de bond weldegelijk vergroot. Indonesiërs waren niet massaal vertrokken uit de Postbond, maar waren mondiger geworden, wat in het Postbondsblad leidde tot de plaatsing van de kritische brieven van Garwitz, die het incidentele racisme op de werkvloer verbond aan het probleem van het structurele racisme van de kolonie.

De postbond behield de steun van G. en andere Indonesiërs vooral omdat de bond zich bewezen had als belangenorganisatie, die al eerder voor hen opgekomen was in hun rang en functie. Uit vrijwel alle brieven blijkt verder dat de Indonesische postbondsleden helder onderscheid maakten tussen de Europeanen in de bondsleiding, ethische Europeanen zoals Hazeu en Europeanen zoals Van Damme van de salariscommissie en het BBL. Uit de brieven spreekt verder dat in de Bond Europese collega's zaten zoals de kantoorchef van Sastrasoedirdja en in mindere mate ook een kantoorchef als Muskiet, die met hen mee probeerden te denken, of in elk geval hen als volwaardige en gelijkwaardige collega's behandelden. Dat de formele neutraliteit van Bond en Dienst in de dagelijkse praktijk van Indië op allerlei terrein te kort schoot, neemt niet weg dat de Bond kritische Indonesiërs een platform gaf om hun ideeën uit te dragen. Desalniettemin raakte de droom van een 'toekomstig mooi, groot en krachtig Indië voor blank en bruin' na 1925 steeds verder uit beeld.

4.3.6 *'Zonder billijke, (zonder aansziens des persoons) regeling om het besten uit het corps te halen, vindt men steeds een ontevreden geest onder de ambtenaren,' 1926*²⁴⁴

In het salarisrekwest van 1926 zette de Postbond alle kaarten op het verminderen van de 'onbillijkheid' van de BBL, de gehate 'geniale vergissing' van ir. M.H. Dam-

²⁴³ J.W., 'Een antwoord op een slotwoord', 1-9-1925, 255.

²⁴⁴ Koesoema, 'Circulaire 47, duidelijkheid gewenscht', 16-2-1926, 486-487.

me samengesteld uit 'bureaucratisch papiermaché'.²⁴⁵ Behoorlijke bezoldiging en zekerheid voor geschikte ambtenaren om carrière te kunnen maken stonden op nummer 1 en 2 van de eisenlijst. In het rekwest ging de bond schaal voor schaal de 'onbillijkheden' na die door de indelen van schalen ontstaan waren.²⁴⁶

Langzamerhand kreeg de Bond het economisch tij weer mee. Er kwam weer onderhandelingsruimte en na een aantal vergaderingen met de Dienstleiding kon de Bond bogen op kleine successen 'voor onze sobere wenschen en billijke eischen'. Een regeling voor de zwakke positie van de maandgelders bij de post was hier een voorbeeld van, maar ook werd een cursus voor technische ambtenaren ingevoerd en in april kon de bond aankondigen dat de herinvoering van de roemruchte commiezenkursus op handen was. Tenslotte ging het salaris van alle schalen licht vooruit. Tegelijkertijd hield de 'zware domper' van de BBL 1925, die 'de aanwezige levenslust van en tevredenheid onder het P.T.T.-personeel radicaal wist te smoooren' de gemoederen in beweging.²⁴⁷

Ondanks het breed gedragen protestprogramma tegen de BBL bereikte de omvang van de Postbond in 1926 zijn dieptepunt van 2100 leden. Deze daling werd op de voet gevolgd door de daling van het aantal ingezonden brieven van Indonesiërs waarvan er in 1926 nog maar zo'n 31 verschenen waarvan 5 in het Maleis. In augustus 1926 verscheen de laatste in het Maleis gestelde brief in het *Orgaan van de Postbond* over de donkere vooruitzichten voor de groep Hulp Postcommiezen (Hpc's). Een noot van de redactie verklaarde dat er geen Maleise bijdragen meer zullen verschijnen omdat 'wij ons houden aan het reglement dat onze leden geacht worden Nls te verstaan.' De Postbond vindt deze talenkennis voor Hpc's nodig, verklaarde de redactie, 'maar de Dienstleiding niet. Als Dienstleiding z'n zin krijgt, dan vallen de Hpc's voortaan buiten de bond.'²⁴⁸ Dat juist in de Maleise bijdragen de meeste communistisch getinte brieven gezeten hadden, werd door de redactie weliswaar niet als reden genoemd, maar zal zeker hebben meegespeeld in de overwegingen om hen te weren uit het Postbondsblad.

De tweede helft van 1926 stond in de vakbondswereld in het teken van de verhitte discussie over het invoeren van het Algemene Nederlands-Indische Vakverbond (ANIV), een overkoepelende vakcentrale waaraan de Postbond een deel van zijn bevoegdheden zou moeten overdragen. Voor de ANIV zou ook een contributieverhoging nodig zijn en net als bij de Suikerbond brachten deze voorstellen conservatieve vakbondsleden in beweging, die de koers van de bond het jaar erop zouden gaan bepalen. Tegelijkertijd werd de kloof tussen de Postbond en Sarekat Postel eind 1926 definitief. Weliswaar deed de Sarekat Postel in april

²⁴⁵ Redactie, 'Commentaren en critieken uit de Indische Courant', 16-3-1926, 563.

²⁴⁶ Redactie, 'Salarisrekwest', 16-3-1926, 541.

²⁴⁷ Ibidem, 'Twintigste jaarverslag', 1-4-1926, 5.

²⁴⁸ Ibidem, 'Noot van de redactie' bij Tabisan, Hpc Toboali, 'Pemandangan toean-toean. hulppostcommiezen', 1-8-1926, 248-249.

nog mee met het vakoverleg met de Dienstleiding samen met de Postbond en de controleursverenigingen, maar in de maanden daarna radicaliseerde de bond verder tot zij in oktober betrokken raakte bij de communistische opstanden.²⁴⁹ Zo zou de laatste Maleise bijdrage in de Postbondsblad de vertaling van een circulaire worden waarin Dienstchef Wigman uitgelegde waarom hij de Sarekat Postel de wacht had aangezegd.²⁵⁰

In het eerste half jaar van 1926 blijkt ook uit de door Indonesiërs ingezonden brieven het verminderde vertrouwen in de slagkracht van de Bond. In januari klaagt Koesoemo net als Garwitz het jaar daarvoor over de blijvende onduidelijkheid omtrent de bevorderingseisen tot commies terwijl de cursus nog niet is heringevoerd. Volgens Koesoema gaat het H.B. te makkelijk mee met de Dienstleiding. 'Thans is dus de rang van comm. 1^e klasse te bereiken via het Ckt.-schap en een prachtig conduite rapport', schrijft hij cynisch.

Juist aan deze rapporten heb ik na eene voldoende ervaring eene hekel. Zolang er geen duidelijke, billijke, (zonder aanzien des persoons) regeling getroffen wordt om het besten uit het corps te halen, vindt men steeds een ontevreden geest onder de ambtenaren.²⁵¹

Uit het uitgebreide naschrift van de redactie van de Bond blijkt dat men het in hoofdlijnen met Koesoema eens is, maar dat een voor ieder acceptabel tegenvoorstel niet eenvoudig te verwoorden is.

Inzender die spreekt over het treffen van een (algemeene) billijke regeling, zonder aanzien des persoons, wil misschien wel zoo goed zijn, eens aan te geven, hoe hij zich zoo'n regeling denkt. Een regeling derhalve, waarbij onderlinge nijd en afgunst uitgesloten zijn en niemand zich gepasseerd of gedupeerd voelt. Wij zien nog geen kans zoo'n regeling aan te geven. Wij hopen deze voor de Commiezen zoo belangrijke kwestie op het aanstaande onderhoud met den heer Dienstchef te kunnen bespreken.²⁵²

Het nummer erop reageert Koesoema op de reactie van S.P. waarbij beiden eigenlijk de argumenten van het voorgaande herhalen. Waar is de grens tussen 'voldoende' en wat een 'uitstekende' beoordeling?²⁵³ Kort daarop schrijft J.C. Miga namens het hoofdbestuur een stuk over wat de Postbond nu wel of niet kan bereiken bij de onderhandelingen met de Dienstleiding. In het stuk 'verkeerde zienswijze' reageert hij op de notulen van de belangengroep van de technische ambtenaren van de afdeling Bandoeng, die net als Koesoema 'klagen dat

²⁴⁹ Redactie, 'Conferentie van het Diensthoud met de Besturen van enkele Vakverenigingen', 16-4-1926, 32.

²⁵⁰ Wigman, 'De Sarikat Postel, circulaire 54', 16-12-1926, 436.

²⁵¹ Koesoema, 'Circulaire 47, duidelijkheid gewenscht', 16-2-1926, 486-487.

²⁵² S.P., naschrift bij 'Circulaire 47, duidelijkheid gewenscht', 16-2-1926, 486-487.

²⁵³ Koesoema, 'Duidelijkheid gewenscht', 1-3-1926, 511.

er te weinig kracht van de Bond uitgaat.' Volgens Miga onderschatten zij daarbij dat 75% van de klachten van de ambtenaren sowieso rechtstreeks bij de Dienstleiding op tafel komen en dat de Postbond uit zijn 25% eerst 'die zaakjes ter opknapping' moet halen 'waarvan later blijkt dat er "een luchtje" ja soms weleens "een sterk luchtje" aan is.' Volgens Miga moet de Bond dan ook de welwillendheid van de dienstchef koesteren. 'Begrijpt toch dat er van den Bond tevens een opvoedende kracht moet uitgaan en niet eene die ondermijnt.'²⁵⁴ Van de Postbond valt geen vuist op tafel te verwachten.

Als in de loop van 1926 inderdaad een kleine salarisverhoging voor het personeel tot stand komt, lijkt de behoudende koers van de Postbond voor een aantal Indonesische inzenders weer acceptabel. In april laat Soewarno voor het eerst sinds 1923 van zich horen. Met als titel 'Een blij teken' spreekt hij zijn waardering uit voor het verbeterde salaris, maar waarschuwt tegelijkertijd voor de 'vooralsnog perspectiefloze assistenten' die nog steeds geen toegang hebben tot de commiezenkursus. Met een naschrift probeert de redactie hem gerust te stellen: de commiezenkursus staat al op de begroting, maar vooralsnog kan de Bond 'nog niets bepaalds' meedelen over de precieze invoerdatum.²⁵⁵ In datzelfde nummer roept Golongan de assistenten en adjunct-commiezen op om niet in de wandelingen te klagen, maar hun klachten op papier te zetten zodat de bond er wat mee kan. Het kan ook 'in uw Indonesische taal' schrijft hij bemoedigend. Want alleen de bond kan aan hun situatie wat veranderen. Wordt lid dus, want zoals Max Havelaar al geschreven heeft 'niet in het snijden der padie is de vreugde; de vreugde is in het snijden der padie die men geplant heeft.'²⁵⁶

Als in juli de toelatingseisen voor de commiezenkursus bekend worden, breekt in het Postbondsblad nog één keer een felle discussie uit over de billijkheid van deze eisen van de Dienstleiding. Om tot de cursus toegelaten te worden moet de kandidaat assistentenrang of adjunct-commiezenrang bezitten en bereid zijn periodiek van standplaats te wisselen. Verder moet hij morse- en recorder brevet bezitten. Voor veel assistenten blijkt vooral de verplaatsbaarheidseis een struikelblok. S.w.d. klaagt over de voorwaarden van promotie die nu voor hem te mager zijn om 'mijn dierbaar Java' te verlaten.²⁵⁷ 'Assistent' meent dat de benodigde brevetten beter bij grote dan bij kleine kantoren te halen zijn. In beide gevallen reageert de redactie met stevige 'opvoedende kracht' in het naschrift. De eisen staan nu eenmaal vast en zijn bekend. 'Accuraat handelen' mag volgens de redactie best gevraagd worden van een toekomstig commies.²⁵⁸

²⁵⁴ Miga, 'Verkeerde zienswijze', 16-3-1926, 539-540.

²⁵⁵ Soewarno, 'Een blij teken', 16-4-1926, 65-66.

²⁵⁶ Golongan, 'Ac. en ass.', 16-4-1926, 64-65.

²⁵⁷ S.w.d., 'Sic Transit Gloria Mundi', 16-8-1926, 274.

²⁵⁸ Assistent, 'De wensch van een assistent', 1-7-1926, 190.

De felste klachten over de nieuwe commiezenkursus komen van degenen die net niet voor de cursus in aanmerking kwamen zoals de Hulp Postcommiezen (Hpc's) en de adjunctklerken. In tijden van bezuiniging hadden zij op veel kantoren vergelijkbaar werk gedaan als dat van de echte assistenten, zonder daarvoor gecompenseerd te worden. 'Een vergeten groep' noemt een Hpc zijn groep van Hulp Postcommiezen, die in het BBL definitief ingedeeld is in de A-schaal.²⁵⁹ Namens de groep adjunct-assistenten meldt zich in september mej. Siti Soedarinah die in een fel stuk de treurige geschiedenis schetst van haar groep na de afschaffing van het assistenteninstituut in 1922. Weliswaar is er onder Diensthoofd Wigman wel het een en ander aan de situatie voor de assistenten hersteld maar 'wat in het laatste viertal jaren (1922-1926) afgebroken is, is niet eenvoudig weer op te bouwen.'

Redelijke motieven voor de verslechtering mochten wij nog niet vernemen althans tot noch toe, voor zoover wij kunnen nagaan zijn ze nog niet in dit orgaan geplaatst. Waarom niet? Welnu, omdat den dienst die niet kan vinden. Het blijft dus onrecht, onafwijsbaar onrecht.

Volgens Soedarinah is het onrecht niet alleen vanwege vier jaar lang stagnatie maar ook dat haar groep ook met de nieuwe regeling geen uitzicht krijgt op een commiezenkursusplaats.²⁶⁰

In oktober herhaalt Soedarinah haar aanklacht, gesteund door de vele adhesiebetuigingen uit de groep van de 1300 assistenten binnen de P.T.T. Ditmaal richt zij zich rechtstreeks tot Dienstchef Van Ringelstein die volgens de 'adjunct-klerke' de groep 'willens en wetens in de hoek had gezet'. In een opwelling schrijft Soedarinah dat deze 'onrechtvaardigheid de dienstchef "duur zou komen te staan"'.²⁶¹ Dat blijkt ten tijde van communistische woelingen een vergissing, want de Dienstleiding volgt het *Orgaan van de Postbond* op de voet. Per kerende post reageert Van Ringelstein verontwaardigd op de 'kwalijke insinuaties aan zijn adres'. Soedarinah wordt gedwongen publiekelijk haar verontschuldigen aan te bieden. In een uitgebreid naschrift probeert de redactie haar te verdedigen.

Wij hadden het niet zo gelezen als den Dienstchef die van insinuaties sprak, wij lichtten mej in die onmiddellijk amende honorable maakte. Wij verwachtten thans van de Dienstleiding dat zij inhoudelijk ingaan op haar vragen. Soedarinah ontving vele bewijzen van instemming, zij heeft dus vertolkt, wat onder adjunct-klerken leeft.²⁶²

²⁵⁹ Een hpc, 'Een vergeten groep', 16-7-1926, 227-228.

²⁶⁰ Mej. Siti Soedarinah, 'De positie van de assistenten', 16-9-1926, 310-311.

²⁶¹ Ibidem, 'Positie van de assistenten', 16-10-1926, 336-338.

²⁶² Redactie, naschrift bij Mej. Siti Soedarinah, 'Excuses voor beledigende zinsnede', 16-11-1926, 411-412.

Na deze *amende honorable* zijn de dagen van de publiekelijke discussie in het Postbondsblad geteld. Het HB dat onder leiding van G.H. Van der Velden de ANIV had gesteund maakt plaats voor een veel conservatiever hoofdbestuur dat de Bond op een aantal plaatsen structureel wijzigt. Discussie moet voortaan in de afdelingen gevoerd worden en op de ALV, niet langer in de brievenrubriek. De categorie beschouwingen, waarin Indonesiërs de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen ter sprake brachten, zoals Assistent in 1920, Soewarno, Soerjowidjojo, Ketjil en Pardon in 1922-1923, Tekokar Adenon in 1924 en tenslotte Garwitz/ Satrasoedirdja in 1925 en 1926, kwam daarmee ten einde. Desondanks zouden de meeste Indonesische leden de Postbond niet verlaten.

4.3.7 'Het gist in Indië',²⁶³ 1927-1930

De economische opleving blijft in 1927 aanhouden, maar de ambtenarensalarissen in Indië profiteren daar weinig van. Wel is de dreiging van de communistische partij en vakbonden eind 1926 en begin 1927 tot uitbarsting gekomen. Voor postbeambten wordt lidmaatschap van de Sarekat Postel verboden en opruiende teksten worden in de nasleep van de woelingen niet meer getolereerd. De stevige discussie in het Orgaan van de Postbond over de oprichting van het Algemeene Nederlands-Indische Vakverbond (ANIV) bleek achteraf in meer dan één opzicht een breekpunt.

Het Hoofdbestuur van G.H. Van der Velden had nauw samen gewerkt met D.M.G. Koch en zijn tijdschrift *De Vakvereniging*. Om de bijdrage aan de Vereniging Van Landsdienaren (VVL) te verhogen was op de ALV van 1926 de contributie verhoogd en hetzelfde staat op het programma voor de ALV van 1927. Als eind 1926 de ANIV definitief mislukt blijkt, komt ook het bestuur van Van der Velde ten einde. Zijn opvolger J.P.J.W. Kusters stelt dat de besluiten over zowel ANIV als de hogere bijdrage aan de VVL over de hoofden van de leden heen zijn genomen.²⁶⁴ Om dit voortaan te voorkomen, schrijft hij, steunen hij en zijn medestanders op de ALV het voorstel de macht van het HB te beperken ten voordele van dat van de leden.

Allereerst wordt de structuur van het Hoofdbestuur van de bond gewijzigd. In plaats van een zeventallig HB met een Dagelijks Bestuur van drie personen, komt er, net als in de Suikerbond, een HB van drie personen, gesteund door een Raad van Advies van zes personen. Een spoedcommissie met daarin vertegenwoordigers van de verschillende belangengroepen in de Bond moet voortaan het HB bij alle belangrijke beslissingen terzijde staan. Ondertussen moet het zwaartepunt van de bondsdiscussie bij de afdelingen komen te liggen. Voortaan gaan de afdelingen zelf HB-leden voordragen en voorstellen rechtstreeks op de ALV ter stem-

²⁶³ Een bondslid, 'Het gist in Indië', 16-1-1928, 465-466.

²⁶⁴ J.P.J.W. Kusters, 'De Postbond', 1-7-1926, 180-181.

Huldiging van den Aftredende bondsvoorzitter, uit: *Orgaan van de Postbond*, 17 juni 1927.

ming brengen. Daarmee vermindert het belang van de discussie in het Bondsblad omdat invloed op de beslissingen zich voortaan lokaal afspelen.²⁶⁵

Tegelijkertijd met de nieuwe bestuursopzet wordt een serie andere veranderingen voorgesteld. Besloten wordt om de schrijvers en hulppostcommiezen die in het licht van de BBL niet meer tot de middenrangen behoren, wel lid te laten blijven, maar dat nieuwe leden niet meer geworven worden in die rangen.²⁶⁶ In datzelfde kader wordt ook besloten dat Maleise berichten alleen nog in vertaling geplaatst zullen worden omdat de Bond formeel van haar leden eist, dat zij de Nederlandse taal machtig zijn. Een ander ALV-voorstel is dat het HB bij de Dienstleiding zal gaan ijveren voor het veranderen van de gehate term adjunctklerk in klerk tweede klasse. Het belangrijkste punt op de agenda blijft het verzet tegen het onrecht van de BBL. De ALV eist een formeel antwoord op het salarisrekwist van de bond. In 1928 dicht Jan Visser in het *Orgaan van de Postbond* over de BBL:

²⁶⁵ Redactie, 'Nieuwe indeling van het bestuur van den Bond', 16-2-1927, 572-573.

²⁶⁶ Redactie, 'Lidmaatschap hulppostcomiezen en schrijvers', 16-2-1927, 574.

Als je daar als buitenstaander
 De geschiedenis van leest
 Krijg je neiging om te vragen
 Hoe het moog'lijk is geweest
 Dat een werk van vele jaren
 Leiden tot een resultaat
 Dat zovelen in den lande
 Thans nog onbevredigd laat.²⁶⁷

Voor de ledenaantallen van de bond betekent de nieuwe koers een succes. Vanaf 1927 stijgt het ledental tot een plateau van zo'n 2550 leden in 1930. De functie van het *Orgaan van de Postbond* is inmiddels merkbaar veranderd. Directe input van de leden wordt een zeldzaamheid en de ingezonden brievenrubriek blijft steeds vaker leeg. Inzendingen van Indonesische schrijvers weerspiegelen die trend. In 1927 komen nog een tiental ingezonden brieven van Indonesiërs binnen, het jaar daarna nog zes en in 1929 en 1930 één per jaar. In het *Orgaan van de Postbond* houdt de redactie nu via algemene columns de leden op de hoogte van de bondsstandpunten. In de berichtgeving worden mogelijk politiek gevoelige onderwerpen zoveel mogelijk vermeden. Een onderwerp als verhouding tussen de bevolkingsgroepen komt enkel nog zijdelings ter sprake in artikelen over bijvoorbeeld de BBL, de Indische arbeidsmarkt en de indianisatie. De stop op het aantal ingezonden brieven aan het *Orgaan van de Postbond* is geen officieel vastgelegd beleid, maar de stevige toon van de naschriften die de nieuwe redactie bij de weinige overgebleven brieven plaatst, maakt de nieuwe koers niet minder duidelijk. Volgens de redactie heeft de Bond voor vrijwel alle rangen mogelijkheden heropend om weer carrière te maken en klagen past daar niet bij.

In februari schrijft 'O' een brief over de P.T.T.-misère die hij op kantoor te verduren had waardoor hij steeds de commiezenkursus misloopt. Nu zoekt hij een gunstige overplaatsing. 'Hier kom ik U vragen, zou mijn baas wel advies uitbrengen zoals het hoort? ... kan dat wel aanleiding geven, dat ik mijn ontslag krijg?' De redactie is niet onder de indruk. 'U moet niet à priori denken, dat uwe chefs uwe vijanden zijn. ... Solliciteeren heeft nog nooit ontslag ten gevolge gehad.'²⁶⁸ Een vergelijkbaar en nog korter antwoord krijgt schrijver M. Wardojo die zich afvraagt of voor zijn rang dezelfde eisen Klein Ambtenaar Examen (KAE) gelden als voor de assistenten. 'Schrijver hebben als eisch nimmer K.A.E. gehad', bijt de redactie hem toe, 'Wie K.A.E. heeft, moet geen schrijver zijn'. En daar kan deze schrijver het mee doen.²⁶⁹

Een vergelijkbare klacht van 'Arme akl.' over 'het lot der adjunct-klerken' wordt helemaal met de grond gelijk gemaakt. Arme akl. klaagt 'ja, op wie en wat

²⁶⁷ Jan Visser, 'BBL-gedicht', 16-2-1928, 511.

²⁶⁸ O., 'P.T.T. misère', 16-2-1927, 534.

²⁶⁹ M. Wardojo, 'Schrijvers P.T.T.', 16-2-1927, 535.

kunnen wij dan vertrouwen; zelfs iets dat reeds bepaald is, wordt niet uitgevoerd, dat is toch treurig. Belooft ons dan voortaan niets, opdat wij er niet op gaan rekenen.’ De noot van de redactie is onverbiddelijk. De regelingen zijn onrechtvaardig maar ‘overigens moet arme akl. niet overdrijven. Voor een akl. waar pit in zit, is wel carrière te maken bij den P.T.T.-dienst. Bij moeders pappot gaat dit echter niet. ... Niet blijven kankeren op een klein kantoor maar de wereld in. Met energie bereikt men veel!’²⁷⁰ In mei 1927 blijkt dat de redactie niet altijd ongelijk heeft met zijn kritische houding ten aanzien van de klagende adjunct-klerken. In de brievenrubriek verschijnt een dankbetuiging van de adj. Klerken van Weltevreden en Batavia. Zij hebben meegedaan aan de particuliere commiezenkursus van de Postbond en zijn inmiddels ‘met medewerking van de Dienstleiding’ tot commies benoemd.²⁷¹

Toch is het jaar daarna duidelijk dat structurele verbeteringen van de lagere middengroepen er ook bij de herziening van de B.B.L. niet inzitten. Klerken, adjunct-klerken en adjunct-commiezen moeten het ditmaal doen met een tijdelijke salaris-toeslag. Begin 1928 schrijft ‘Een Bondslid’ over de toenemende verbittering van de middelbare en lagere groepen over ‘het uitblijven van toegezegde positieverbeteringen.’ En ditmaal moet de redactie Bondslid gelijk geven. ‘Een toeslag op het salaris, vooral als lapmiddel alleen voor gezinshoofden, helpt ons niet!’²⁷² Als Bondslid zijn klacht een maand later nogmaals en in detail herhaalt, voelt bondsvoorzitter Kusters zich genoodzaakt om persoonlijk de HB-plannen voor de ‘adj.-klerken’ te verdedigen.²⁷³ In de ALV van dat jaar maakt de ‘waardering van voorpraktijk en diploma’s voor Adjunct-Klerken’ deel uit van de grote discussiestukken van de Bond.²⁷⁴

Met de kaalslag in de brievenrubriek wordt de stem van de Indonesische bondsleden moeilijker te volgen. Uit jaarverslagen van de afdelingen en van de ALV blijkt dat de Indonesische leden de bond desalniettemin niet verlaten hebben. Integendeel. In de Spoedcommissie van de RVA maken eind 1927 de leden J.B. Hiariej, Marah Djani en Ch. Ranti de helft van de commissie uit.²⁷⁵ In 1929 zitten in het bestuur van afdeling Malang K.H. Longdong, Mahamed Noer, A.C. In-kiriwang en Raden Mas Soepangat Adiwinoto, in afdeling Bandoeng Hassen Djen, in afdeling Batavia Sastrawinata, in afdeling Solo Moeljadi en zo verder.²⁷⁶

In de meeste afdelingen zit tenminste één Indonesisch lid in het bestuur, in afdeling Makassar in de buitengewesten zijn alle bestuursleden Indonesisch. Niet

²⁷⁰ Arme akl., ‘Het lot der adjunct-klerken’ plus noot van de redactie, 16-4-1927, 45-46.

²⁷¹ De adj. Klerken van Weltevreden en Batavia, leden van den Postbond, die aan den cursus deelnemen, ‘De particuliere commiezenkursus’, 1-5-1927, 60-61.

²⁷² Een Bondslid, ‘Het gist in Indië’, 16-1-1928, 465-466.

²⁷³ Een Bondslid, ‘Is het mogelijk?’, Kusters, ‘noot van de redactie’, 16-2-1928, 508-509.

²⁷⁴ Redactie, ‘Waardering van voorpraktijk en diploma’s voor Adjunct-Klerken’, 1-11-1928, 360.

²⁷⁵ Redactie, ‘Twee-en-twintigste jaarverslag’, 1-4-1928, 4.

²⁷⁶ Redactie, ‘Jaarverslagen’, 1-3-1928, 552-557.

Bestuursafdeling Madioen, uit: *Orgaan van de Postbond*, november 1925. Zittend: L.A. Jordaan (voorzitter). Staand van links naar rechts: Iskander (secretaris-penningmeester, Soegiono en J.M. Eggink. Het vijfde bestuurslid ontbreekt wegens ziekte.

alle Indonesische leden blijven bij de Postbond, maar van een leegloop is geen sprake. Ook de oprichting van de Indonesische Midpost in november 1928 leidt niet tot spectaculaire dalingen in het ledenaantal van de Postbond. Sommige uitgesproken Indonesische kaderleden stappen op termijn wel over. In december 1931 is in de Indische krant bijvoorbeeld een verslag te lezen van een openbare vergadering van Midpost waarop gesproken wordt over 'werknemers in 'Indonesia' en in Europa' en 'dat de arbeidersbeweging in dit land niet van politiek is vrij te pleiten, zulks in verband met het rassenvraagstuk.' Deze vergadering staat onder leiding van Sastrasoedirdja, commies der P.T.T. Batavia-centrum, in de Postbond beter bekend als Garwitz.²⁷⁷

²⁷⁷ Anoniem, 'Openbare vergadering Midpost, zeer geringe belangstelling', *Indische Courant*, 17-12-1931.

4.3.8 *De kaalslag van de bezuinigingen, de wens uit boezem van het Inheemsch personeel en de Kronjongsongs van Soekaboemi, 1931-1940*

De crisis zorgt ervoor dat de bond opnieuw in zwaar weer komt. De Postbond doet mee aan de 'grote protestmeeting van de VVL in de dierentuin van Weltevreden' tegen de geplande salariskorting van 5% en 1932 nogmaals 5% op alle ambtenarensalarissen.²⁷⁸ De ALV neemt per acclamatie een protestmotie aan tegen de maatregelen door de Indische regering 'zonder raadpleging van den Volksraad genomen'. De maatregelen belasten de ambtenaren zwaarder dan alle anderen en deze onbillijkheid zal een verbitterd ambtenarencorps ten gevolge hebben. De motie wordt ter kennis gebracht aan de 'Nederlandsch-Indische regering, den Volksraad, den minister van Koloniën en de Tweede Kamer', waarna men overgaat tot de orde van de dag.²⁷⁹ Geen van de officiële instanties geeft antwoord en de kortingen worden onverminderd ingevoerd. Tussen 1931 en 1935 zakken de ledenaantallen tot een dieptepunt van 1712 in 1936.

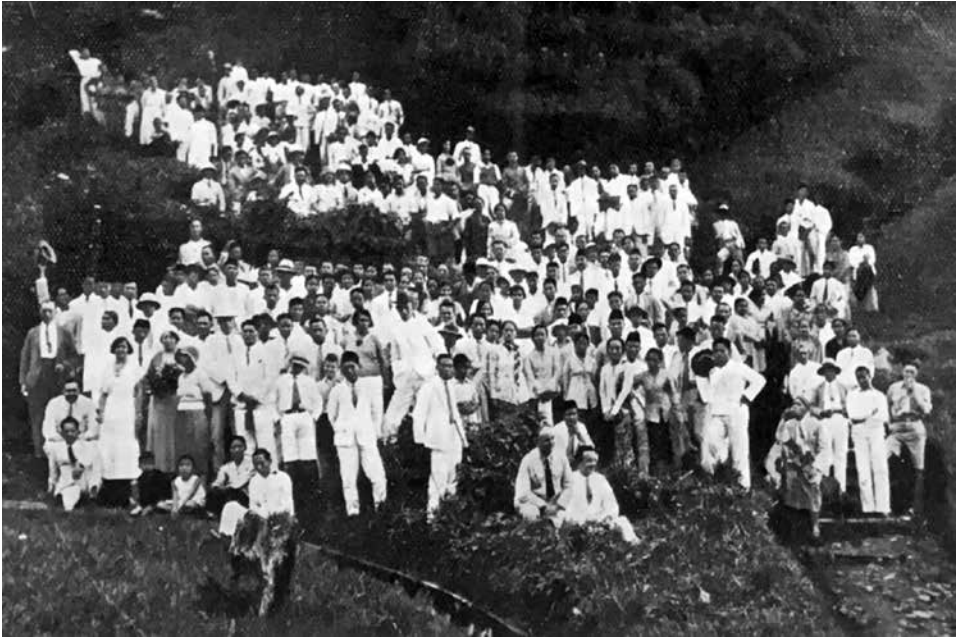
Ondanks de bittere ellende die de crisis de ambtenaren brengt, blijft een discussie in het Postbondsblad achterwege. Tijdens de crisis lijken de leden van de Postbond geaccepteerd te hebben dat het HB van de Postbond probeert te redden wat er te redden viel. In de rondvraag van de jaarvergadering in 1931 bijvoorbeeld maakt 'de heer Soedardjo, afgevaardigde van de klerken' van afdeling Buitenzorg goed gebruik van zijn spreektijd. 'Verschillende voorstellen door den Voorzitter, den Penningmeester alsmede de heer Soedardjo voortgebracht, worden aan ernstige bespreking onderworpen en bij afzonderlijk schrijven ter verdere behandeling aan het Hoofdbestuur voorgelegd.' Daarmee is de heer Soedardjo nog niet klaar. In de rondvraag bespreekt hij 'enkele ten Postkantore voorgedane gevallen' welke de Voorzitter belooft te bespreken met de Kantoorchef, de heer Smits.²⁸⁰ In de oude bestuursopzet hadden deze 'voorgedane gevallen' waarschijnlijk een serie ingezonden brieven in het *Orgaan van de Postbond* opgeleverd, maar de ombudsmanfunctie die de redactie begin jaren twintig op zich had genomen, loopt nu via Soedardjo van afdeling Weltevreden.

De stilte in het *Orgaan van de Postbond* past bij de grimmige politieke situatie in het Indië van de jaren dertig. Onder gouverneur-generaal De Jonge is de kolonie definitief een politiestaat geworden. Non-coöperatief nationalisme wordt na 1933 niet meer getolereerd. Tegelijkertijd is het meer dan waarschijnlijk dat de steun voor de nationalistische zaak bij Indonesische leden alleen maar is gegroeid. Een mogelijk voorbeeld van nationalistische sympathieën van de Indonesische Postbonders, is te vinden op de grote foto die in november 1933 de voorpagina van het *Orgaan van de Postbond* siert. Daarop staat een massa Post-

²⁷⁸ Redactie, 'De groote protest-meeting', 1-4-1931, 4.

²⁷⁹ Redactie, 'Onze actie', 16-4-1931, 26.

²⁸⁰ Redactie, 'Notulen van de ledenvergadering van de afdeling Buitenzorg', 1-4-1931, 17.

De afdeling Bandoeng naar Radio Malabar, uit: *Orgaan van de Postbond*, 1-11-1933.

bondsleden van afdeling Bandoeng op stap naar de Malabar-radio. Veel Indonesische leden zijn te herkennen aan hun peci, waarmee de nationalistische partij Partindo een jaar eerder campagne gevoerd had: draag een peci als symbool voor het nationalisme.²⁸¹ Volgens de redactie van de *Postbond* werd met de uitstap vooral 'de groote saamhorigheid van het P.T.T.-personeel' gedemonstreerd.²⁸²

In het *Postbondsblad* valt na die tijd over het gevoelige onderwerp van de 'rassenverhoudingen' alleen tussen de regels door wat te lezen. Een dramatisch voorbeeld daarvan is de motie van de afdeling Cheribon op de ALV van 1931: 'een Inheemsch lid worde in het Hoofdbestuur opgenomen.' Voorzitter de Koning van afdeling Cheribon licht toe 'dat het H.B. overkropt is met werk en het was de bedoeling van de afdeeling Cheribon om in verband daarmee het H.B. uit te breiden met een persoon.' En zoals in de toelichting staat 'om een hechte band te verkrijgen onder de inheemsche leden en ter voorkoming van tweedracht. Deze wensch komt uit den boezem van het Inheemsch personeel zelf.'²⁸³

Het HB blijkt deze wens niet te waarderen. Bars klinkt het in het Prae-advies 'dat in onze organisatie nimmer ras-onderscheid is gemaakt gemaakt en behoort

²⁸¹ Hendri. F. Isnaeni, 'Nasionalisme peci', op historia.co.id, 2-8-2010, URL: <https://historia.co.id/kultur/articles/nasionalisme-peci-DnWqv> [2-8-2010] geraadpleegd 22-12-2022.

²⁸² Redactie, 'De afdeling Bandoeng naar Malabar-radio', 1-11-1933, 289.

²⁸³ Redactie, 'Voorstel afdeling Cheribon', 1-5-1931, 69.

ook niet noodeloos in het geding worde gebracht. In Spoedcommissie en RvA hebben reeds meerdere Inheemsche leden zitting. Overigens is het zonder nadere toelichting niet duidelijk op welke wijze de saamhorigheid door dit voorstel bevorderd zou kunnen worden. Aangeteekend wordt dat de Inheemsche leden precies dezelfde rechten en plichten hebben als de anderen en dus geenszins van de bestuursvoering zijn uitgesloten. Meerderen hunner leveren dan ook in afdelingen en correspondentschappen zeer verdienstelijk werk.' Ook in de discussie kan het voorstel van Cheribon op weinig bijval rekenen. Oud-bondsvoorzitter Van de Velden vraagt zich bijvoorbeeld af, waarom Cheribon niet gewoon een Inheemsch kandidaat naar voren geschoven heeft voor de vacature van secretaris van het HB? 'Het voorstel maakt zo een merkwaardige indruk', vindt hij en in de ALV wordt het afgewezen.²⁸⁴

Dat de redactie van de Postbond zich weldegelijk bewust is van de ontwikkelingen in Nederlands-Indië in het algemeen en binnen de eigen organisatie in het bijzonder, blijkt uit een opmerkelijk stuk over 'het vraagstuk van de Indianiseering' dat in juli 1932 in het blad verschijnt. In het stuk volgt de redactie het nummer van *Koloniale Studiën* waarin schrijvers als professor J.H. Boeke, H.C. Zentgraaff ir. H.M.J. Hart en D.M.G. Koch hun licht laten schijnen over het vraagstuk 'dat in het bijzonder voor de ambtenaren-vakbeweging van groot belang is.'²⁸⁵

Volgens de redactie is de bijdrage van Boeke daarin het meest belangwekkend. Over indianisatie zegt de professor 'men kan aan indianiseering wel een beperktere beteekenis hechten namelijk die van de vervanging van Europeesche krachten door Inheemsche in de subalterne betrekkingen. Dat proces is, ten koste van de Indo-Europese bevolkingsgroep al lang gaande en zal ook nog verder gaan.' Maar meer is het volgens Boeke niet. Aangezien er geen economische gelijkwaardigheid is tussen de beide groepen is politieke machtsoverdracht vooralsnog praktisch uitgesloten, concludeert hij.²⁸⁶

De redactie van de Postbond denkt er het zijne van. Volgens hen ziet Boeke het vraagstuk van de indianisatie 'van zoo een hoog standpunt dat belangrijke details hem ontgaan.' De voornaamste daarvan hebben betrekking op de gevolgen van de huidige indianisering die helemaal niet van beperkte betekenis zijn.

Het moge dan juist zijn dat de Inheemsche maatschappij in afzienbare toekomst nog niet modern-kapitalistisch zal zijn, het getal der Indische-Europeanen dat door inheemsche werkkrachten verdrongen worden neemt zienderogen toe.

Volgens de redactie is dit te zien als 'goedkope exploitatie' van de kolonie met ingrijpende gevolgen. Want zonder echte investering wordt ook het levenspeil van 'den groep der meer ontwikkelde Inlanders' bedreigd. Met profetische woorden

²⁸⁴ Ibidem.

²⁸⁵ Redactie, 'Het vraagstuk der indianiseering', 1-7-1932, 156-159.

²⁸⁶ Ibidem.

schrijft de redactie: 'De praktijk stoort zich niet aan de consequenties van een min of meer academisch betoog'. Voor 'welvaartspolitiek en verruiming van de arbeidsmarkt' voor ambtenaren, besluit de redactie grimmig is alleen van de acties van de V.V.O., de centrale van de ambtenarenbonden en de opvolger van de V.V.L., werkelijkheid te verwachten.²⁸⁷

Het Nederlandse crisisbeleid en vooral het gebrek van investeringen in de Indische arbeidsmarkt brengt de vakbonden in de kolonie nader tot elkaar. In 1935 leiden gezamenlijke protesten tegen de manier van herschikking van de schalen van de BBL van de Europese ambtenarenvakcentrale V.V.O. en haar Indonesische tegenhanger P.V.P.N. tot een storm van protest in de Indische samenleving. Zelfs de Federatie voor particuliere werknemers van Van Lonkhuyzen sluit zich bij deze acties aan. Zulk massaal protest had de Indische regering niet verwacht en de voorgestelde bezuinigingen worden gedeeltelijk aangepast.²⁸⁸

Dit waren het soort acties waarvoor Indonesiërs de bond trouw waren gebleven. In augustus 1935 laat afdeling Bandoeng met 'een trip naar den Dago-waterval' zien dat Indonesische en Europese leden binnen de bond ook samen optrekken bij minder serieuze manifestaties. Volgens het verslag 'was het 's morgens om half acht een groote drukte op de Aloon-Aloon²⁸⁹ ... voor allen, bijna 100 personen hun plaatsen hadden gekregen in de 20 opelettes die voor deze tocht gehuurd waren. ... Dankzij de zeer goed zorgen van een onzer leden, de heer R. Oemarhardjokoesoemo, was bij de waterval een soort restaurant gemaakt, waar gelegenheid bestond de nodige consumpties te nuttigen. De lempers, nasi rames, djerooks enz. vonden hun weg naar hongerige magen, terwijl ook de minoemans²⁹⁰ de dorstige kelen verfrischten.' Tevreden concludeert de redactie dat men na 'een dag met elkaar uit meer kameraadschap voelt en zich meer zich één voelt dan na vele maanden samenwerken op bureau of op kantoor.'²⁹¹

Een laatste voorbeeld van het Bondsleven in de jaren dertig komt van bondslid Soes, die in april van datzelfde jaar verslag doet van een gochelvoorstelling.

De zaal was goed bezet en voornamelijk door kinderen. Verschillende toeren werden vertoond zooals een heel spel bridgekaarten vastgeklemd aan den linkerhandpalm, acrobatische kunsten door twee meisjes van 9 en 16 jaar en een heer. Laatstgenoemd meisje danste schitterend en zong van Martha en de krontjongsongs van Soekaboemi. ... 'Ik hoop dat andere afdelingen van den Postbond Bandoeng als voorbeeld zullen nemen omdat van dergelijke genoeglijke samenkomsten veel propaganda uitgaat'.

²⁸⁷ Redactie, 'Het vraagstuk der indianiseering, slot', 16-9-1932, 276-280.

²⁸⁸ Ingelson, *Workers, unions and politics*, 260-261.

²⁸⁹ Aloon-aloon - dorpsgroen, centraal plein.

²⁹⁰ Minoemans - drankjes.

²⁹¹ Redactie, 'Trip naar den Dagowaterval', 1-8-1935, 152.

De redactie is het roerend met bondslid Soes eens, maar geeft in de formulering van het naschrift en passant aan hoezeer de functie van de ingezonden brievenrubriek is veranderd sinds begin jaren twintig. 'Met opzet hebben wij inzender in zijn eigen enthousiaste terminologie aan het woord gelaten. Inderdaad dragen avonden als de onderwerpelijke veel bij tot het saamhorigheidsgevoel onder de leden.'²⁹²

Hoe het in andere afdelingen dan die van Bandoeng zat met de saamhorigheid van de leden van de Postbond is niet meer na te gaan. De morele druk van Midpost om over te stappen naar een zuiver Indonesische bond was in crisistijd mogelijk minder groot. De schijnbaar uitzichtloze situatie crisis had immers alle vakverenigingen in de kolonie nader tot elkaar gebracht. In elk geval kon de Postbond in 1940 zich beroemen op bijna 3100 leden waarmee het hoofdbestuur het P.T.T.-personeel van een 'hoogere plaats in de Indische samenleving' wilde gaan verzekeren.²⁹³

4.3.9 *De Postbond en de stem van de Indonesische leden, 1920-1940*

In de jaren rondom de Eerste Wereldoorlog had de Postbond de nieuwe groep middelbare ambtenaren van inheemse afkomst met open armen ontvangen, maar ook met een duidelijke ideologische boodschap. In de vakvereniging ging het niet om afkomst, maar om belangenbehartiging voor alle leden. 'Hoog en laag, uitgezondene en hier-geborene, zullen niet alleen in de Dienst maar ook daarbuiten – in hun Bond – gebracht moeten worden tot een ongekende mate van samenwerking, van onderlinge waardering, van wederzijdschen steun', schreef bondsvoorzitter J.P.J.W. Kusters ruim tien jaar later over de toekomst van de Bond.

Met het oog op die toekomst had de Postbond eigenlijk geen keus gehad. De indianisatie van de Indische Post zorgde ervoor dat potentiële leden steeds vaker Indonesisch waren. De bond kon zich voor hen bewijzen toen het in 1920 de agenda van de Grievencommissie bepaalde. Vanaf dat jaar werden Indonesische leden in de bond door de redactie aangemoedigd om hun mening te uiten en brieven in te sturen in het Nederlands of in het Maleis. Hiermee verwierf de bond zich zowel een positie als ombudsman als de reputatie van een geducht voorvechter voor de belangen van haar hele achterban die door de Indonesische leden zeer werd gewaardeerd. Daarom werden velen van hen lid van de Postbond en niet, zoals John Ingelson stelt, vooral van de Sarekat Postel, die op dergelijke successen niet kon bogen.

²⁹² Bondslid Soes, 'Een goed voorbeeld', 16-4-1935, 56.

²⁹³ Hoofdbestuur Postbond, *Jubileumnummer Orgaan van den bond van het hooger en middelbaar personeel bij de Post- telegraaf en Telefoon dienst in Nederlandsch-Indië 1905-1940*, 4.

De reputatie van de Postbond als succesvolle belangenvereniging kwam onder druk te staan toen structurele bezuinigingen bij het gouvernement vanaf 1922 duidelijk maakten dat de bond in tijden van crisis weinig in te brengen had. Eind 1923 kwam het bovendien tot een confrontatie met de Sarekat Postel, die Indonesische leden van de Postbond probeerde over te halen om over te lopen, terwijl tegelijkertijd een tweetal belangengroepen van hoger geplaatste Europese controleurs zich van de bond afsplitsten vanwege de toenemende aantallen Indonesische leden. Ondanks deze splijtzwam in de vakbeweging bleven de meeste Indonesische leden de Postbond als voornaamste belangenbehartiger zien. De confrontatie tussen de bonden zorgde er wel voor dat tolerantie voor afwijkende meningen in het Postbondsblad afnam. Met de instelling en uitvoering van het gouvernements Besluit Bezoldiging Landsdienaren (BBL) in 1925 bereikte zowel invloed van de Postbond als de ledenaantallen een voorlopig dieptepunt.

Brieven in het Maleis werden niet meer geplaatst, want de leden werden geacht het Nederlands te beheersen. Ook de Dienstleiding hielp indirect mee aan een vermindering van het aantal open brieven door publiekelijke excuses te eisen van te fel geformuleerde klachten. Tegelijkertijd betekende in 1926 de ondergang van de eenheidsgedachte van het Algemene Nederlands Indische Vakverbond een bestuurswissel bij de Postbond. In 1927 zou het nieuwe bondsbestuur een deel van haar invloed delegeren aan de afdelingen waarmee aan het belang van een open discussie in het Postbondsblad een einde kwam. Ingezonden brieven werden al snel uitzonderlijk en al helemaal ingezonden brieven van Indonesische leden.

Met de kaalslag in de brievenrubriek wordt de stem van de Indonesische bondsleden moeilijker te volgen. Uit jaarverslagen van de afdelingen en van de ALV blijkt dat de Indonesische leden de bond desalniettemin niet verlaten hadden. De groeiende ledenaantallen van de bond na 1927 bevestigen dit beeld, omdat de bond voor zijn groei afhankelijk was van de talrijkste, inmiddels geïndianiseerde rangen. Een verklaring is wederom niet ver te zoeken. Eind jaren twintig betekende de economische groei dat de Dienstleiding aan sommige eisen van de Postbond tegemoet kon komen. Opleidingstrajecten voor de hogere rangen werden weer opgestart. Uit weloverwogen eigenbelang stapten de Indonesische ambtenaren in 1928 dan ook niet massaal over op Midpost, zoals John Ingelson stelt. Qua politiek mocht de Postbond dan voor Indonesische werknemers teleurstellend neutraal zijn, als belangenvereniging bleef zij de concurrentie de baas.

Tijdens de crisis liepen de ledenaantallen van de Postbond dramatisch terug, maar geen van de Indonesische bonden was in staat daarvan te profiteren. Alle vakverenigingen in Indië stonden voor de zware opgave om de crisisjaren überhaupt te overleven.²⁹⁴ Dat Indonesische leden een rol van betekenis bleven spe-

²⁹⁴ Ingelson, *Workers, Unions and Politics*, 139 e.v.

len in de bond, is vooral tussen de regels door te lezen in het *Orgaan van de Postbond*. Tijdens excursies, maar ook in de afdelingsverslagen en op de ALV's blijkt de stem van de Indonesische Postbonders springlevend. Uit kleine zinswendingen en de symbolische peci's op groeppfoto's is aannemelijk te maken dat nationalistische sympathieën en het Postbondslidmaatschap elkaar niet in de weg hoefden te staan. Als in 1936 het ergste van de crisis voorbij is, keren de leden in nog grotere aantallen terug bij de Postbond. Hoewel het achteraf gezien een pyrrhusoverwinning blijkt te zijn geweest, waren liefst 3095 van de 5785 Europese postambtenaren in Indië lid van de bond.

De ongekende mogelijkheid te publiceren en gelezen te worden door gelijkgestemden van over de hele archipel maakte begin jaren twintig een stortvloed los van trots en idealisme in de brievenrubriek van het *Orgaan van de Postbond*. Met die trots groeide ook de verwachtingen. De grote meerderheid van de brieven van Indonesische inzenders bestond uit klachten over echte vakbonds zaken zoals werktijden, duurtetoeslag, salariseisen maar ook hatelijkheden op de werkvloer. Dit waren het soort brieven waar de redactie van de postbond om begonnen was omdat zij konden worden gebruikt in de vakbondspropaganda. Dat blijkt ook uit tweede categorie brieven van klachten die volgens de bond 'overhaaste critiek' zijn, onwaar of zelfs aanzettend tot 'rassenhaat'. Zowel de redactie als ook andere bondsleden vielen dergelijke inzendingen aan en maanden schrijvers hun heil te zoeken in afdelingsbesturen of het beter bestuderen van de Postreglementen. Met man en macht probeerde de bond de klachten van de nieuwe leden te kanaliseren.

De derde categorie van brieven zijn van Indonesische schrijvers die onrecht op de werkvloer proberen te vertalen naar de ongelijke verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de koloniale staat. In deze brieven zijn de nationalistische stromingen te herkennen die later in Indonesië een rol zouden gaan spelen. Begin jaren twintig schrijven 'een assistent', 'inlander', 'Ketjil' en 'Si boeroeh' communistische brieven waarin soms verrassend rechtstreeks met een vorm van revolutie bedreigd wordt wanneer de tegenstanders van het 'Indische volk' niet over de brug komen.

Schrijvers als Pardon en Soewarno geven net als de communisten vernietigend commentaar op de desastreuze gevolgen van de regeringsbezuinigingen. Zij zien echter de oplossing in een internationale samenwerking van 'blank en bruin' tegen de macht van de werkgevers, passend in een sociaaldemocratische vakbondstraditie. Bij deze groep passen ook de schrijvers van een in memoriam, waarin een overleden Europese collega geroemd wordt omdat hij hen wél in hun waarde gelaten heeft. Tenslotte is in de brieven van Garwitz/Sastrasoedirdja een islamitisch nationalistische schrijver te herkennen die wegens zijn geloof het communisme niet volgen kan, maar zich hun woede weldegelijk kan voorstellen. Omdat men in de Dienst de Indonesiër 'steeds en altijd als een onderworpen, een minderwaardig schepsel beschouwt en hem liever op een afstand houdt'.

Aandenkingsfoto van het telefoonkantoor Cheribon aangeboden aan den Wel. Ed. Gbr. heer A.C. Dede en familie, 8-8-1933.

Door de categorieën heen speelt problematiek van ‘het rasverschil’ in de kolonie. Ook al werd gelijk werk dan officieel gelijk gewaardeerd bij de Post, veel schrijvers zien dat anders. De felste brieven gaan over onbillijke behandeling op het werk door onbegrijpelijke Europese regels of superieuren. Dat Indonesiërs meestal onder een pseudoniem schrijven, geeft enerzijds aan dat zij zich vaak weinig gehoord voelden op de werkvloer. Anderzijds ook dat een grote mate van vertrouwen bestond ten aanzien van de redactie van de Postbond aangezien die alleen brieven plaatste waarvan de naam van de schrijver bij de redactie bekend was.

In bewoordingen die doen denken aan de contemporaine uitleg van ‘white privilege’, schrijven Indonesiërs bij de Postbond in verschillende mate van subtiliteit over de moeite die het hen kost aan de accuratesse-, dienstijver- en geschiktheidscriteria van de Dienstleiding te voldoen. Onzekerheid over de eigen taalvaardigheid in het Nederlands – voor de Postbondsrang bij de Dienst vereist – maar ook weerzin tegen de ‘verplaatsbaarheid’ van de postbeambten schetst een beeld van een minderheid in eigen land. De Indonesische stem van de Postbond spreekt van een groeiend politiek verlangen zelf in staat gesteld te worden de koers van de post en de archipel te bepalen.

4.4 Voor een groot Indië in het algemeen en één – sterk-broederlijk – P.T.T.-personeel in het bijzonder

Soewarno, Tenokor Adenan en Soedarinah stonden niet alleen. Een groeiende groep Indonesiërs werd zich als ambtenaar van de Indische Post bewust van de ondergeschikte positie die zij in Nederlands-Indië innamen en tegelijkertijd dat zij daar met ijver en organisatie zelf verandering in wilden brengen.

Aan het begin van de twintigste eeuw bleek 'Tante Pos' hopeloos verouderd te zijn, zodat verregaande modernisering noodzakelijk was. De bedrijfsleiding van de Indische Post was voor het financiële kader van het personeelsbeleid afhankelijk van de wisselende politieke inzichten van de Indische regering, waardoor zij regelmatig geld te kort kwam. Tijdens de Eerste Wereldoorlog begon het bedrijf met de indianisatie van de laagste middenrangen, de ruggengraat van het bedrijf. Alleen door zelf personeel op te leiden, kon de Dienst verzekerd zijn van voldoende mankracht.

Investerings in interne opleidingen zorgden voor een snelle stijging van het aantal Indonesische ambtenaren. Hierdoor gingen de materiële belangen van de Indo-Europeanen en de Indonesiërs met westerse opleiding overlappen. Voor het predikaat 'geschiktheid bij de Dienst' moesten alle postambtenaren voldoen aan eisen van accuratesse, plichtsbetrachting en dienstijver. Uit het archief valt niet op te maken dat Indonesische kandidaten hierbij vanwege van hun afkomst anders behandeld werden dan hun Europese collega's, wel dat Indonesiërs meer voor hun carrière van het bestaan van interne opleidingstrajecten afhankelijk waren, omdat zij begonnen met een opleidingsachterstand in eigen land.

Zolang de leidinggevenden maar even een dienstbelang zagen, waren ze bereid veel in Indonesische ambtenaren te investeren. De conduitestaten waarop gedrag, presteren en functioneren van de ambtenaren werden bijgehouden speelden daarbij een belangrijke rol. Uit het archief is duidelijk op te maken dat dit de Indonesische ambtenaren niet ontgaan was. Met verzoekschriften wisten verschillende van hen zich uit penibele situaties te redden. Alleen in geval van gebleken propaganda voor de communistische zaak was het meteen over en uit, hetgeen in latere jaren ook voor propaganda voor de nationalistische zaak gogelden zal hebben.

De indianisatie maakte het de Dienstleiding mogelijk om het bedrijf gaande te houden, maar het was geen doel op zich. Zowel in de crisis van 1923 als in de crisis van 1931 werden opleidingsfaciliteiten, essentieel voor verder indianisatie, rigoureuus wegbezuinigd. In 1925 werd bovendien het Besluit Bezoldigingen Landsdienaren (BBL) bij het gouvernement ingevoerd, een salarissysteem voor ambtenaren waarin 'landaard' indirect een grote rol speelde. Werkelijk leidinggevende posities bleven zo voor Indonesiërs buiten beeld.

De verdere inkrimping van de Indische B-schalen van het BBL werd door zowel Europese als Indonesische ambtenaren als willekeur ervaren en zorgde voor permanente bestaansonzekerheid. Een westerse kwalificatie was in de jaren dertig al lang geen garantie meer voor een 'Europees' salarispeil. Van beide groepen stonden de carrièremogelijkheden onder druk van de Nederlandse bezuinigingen in de Indische staatshuishouding. Geen wonder dat de Indo-Europeanen en de Indonesiërs in de Postbond gezamenlijk optrokken.

De stem van de Indonesische leden van de Postbond begon al in 1920 te spreken toen de bond in de Grievencommissie haar grootste successen behaalde. De

stellingname van de respectabele Postbond voor positieverbetering voor al haar leden ongeacht afkomst sloeg aan. De ongekende mogelijkheid te publiceren en gelezen te worden door gelijkgestemden van over de hele archipel maakte begin jaren twintig een stortvloed van trots en idealisme los in de brievenrubriek van het *Orgaan van de Postbond*. Met die trots groeiden ook de verwachtingen van de Indonesische ambtenaren.

De brieven van Indonesische postbondsleden zijn in te delen in drie categorieën. De eerste bestaat uit klachten over echte vakbonds zaken zoals werktijden, duurtetoeslag en salaris. Sommige brieven gaan daarnaast over hatelijkheden op de werkvloer. Dit zijn het soort brieven waar de redactie van de postbond om begonnen was omdat zij konden worden gebruikt in de vakbondspropaganda.

De tweede categorie bestaat volgens de bond uit 'overhaaste kritiek'. Soms noemt de Bond ze gewoonweg onwaar of zelfs aanzettend tot 'rassenhaat'. Zowel de redactie als andere bondsleden vallen dergelijke inzendingen aan. Met man en macht probeert de bond de klachten van de nieuwe leden te kanaliseren door hen op te roepen de reglementen goed te bestuderen en liefst hun heil te zoeken in de afdelingsbesturen van de vakvereniging.

De derde categorie zijn de brieven die onrecht op de werkvloer proberen te vertalen naar de ongelijke verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de koloniale staat. In deze brieven zijn zonder te veel interpretatie de nationalistische stromingen te herkennen die later in Indonesië een grote rol zouden gaan spelen. Begin jaren twintig wordt in sommige brieven verrassend rechtstreeks met een vorm van revolutie bedreigd als de tegenstanders van het 'Indische volk' niet over de brug zullen komen. Andere schrijvers geven weliswaar vernietigend commentaar op de desastreuze gevolgen van de regeringsbezuinigingen, maar zien de oplossing in een internationale samenwerking van 'blank en bruin' tegen de macht van de werkgevers, passend in een sociaaldemocratische vakbondstraditie. Tenslotte is de brieven van Garwitz/Sastrasoedirdja een islamiet te herkennen die die wegens zijn geloof het communisme niet volgen kan, maar die hun woede tegen de koloniale onrechtvaardigheid goed kan volgen.

Door de categorieën heen speelt de problematiek van 'het rasverschil' in de kolonie. Ook al wordt gelijk werk dan officieel gelijk gewaardeerd bij de Post, veel schrijvers zien dat het in de praktijk anders loopt. De felste brieven gaan over onbillijke behandeling door onbegrijpelijke Europese regels of superieuren. In scherpe bewoordingen schrijven Indonesiërs bij de Postbond over de moeite die het hen kost aan de geschiktheidscriteria van de Dienstleiding te voldoen. Onzekerheid over de eigen taalvaardigheid in het Nederlands maar ook weerzin tegen de 'verplaatsbaarheid' van de postbeambten schetst een beeld van een minderheid in eigen land.

De indianisatie van de Indische Post waarvan de activiteiten de hele archipel omspannen, maakt aannemelijk dat daardoor het nationale bewustzijn van deze

Indonesiërs toenam. Per slot van rekening werden zij zowel door de werkgever als in de Postbond gedwongen om op een grotere schaal te denken dan ooit tevoren. De Indonesische stem van de postbond spreekt van een groeiend politiek verlangen zelf in staat gesteld te worden de koers van Post en land te bepalen. Het is de stem van een nationale gemeenschap in wording, vooralsnog gedwongen een denkbeeldige gemeenschap te zijn.²⁹⁵

²⁹⁵ Benedict Anderson, *Imagined communities* (revised edition; London/New York 2006) 6.